

ПРАВОСЛАВНА ЛИТУРГИЈА

ИЛИ

НАУКА О БОГОСЛУЖЕЊУ ПРАВОСЛАВНЕ ИСТОЧНЕ ЦРКВЕ

ДРУГИ, ПОСЕБНИ ДЕО

(ДНЕВНА БОГОСЛУЖЕЊА, СВ. ЛИТУРГИЈЕ И СЕДМИЧНА БОГОСЛУЖЕЊА)

ПО ЛИТУРГИЦИ

ДР. ВАСИЛИЈА МИТРОФАНОВИЋА И ДР. ТЕОДОРА ТАРНАВСКОГ.

ЗА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ БОГОСЛОВИЈЕ

ИЗРАДИО

ПРЕЗВИТЕР ДР. ЛАЗАР МИРКОВИЋ

III

ИЗДАЊЕ

1982

БЕОГРАД

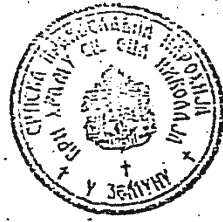
ПРЕДГОВОР

Све што је речено за друго издање првог, општег дела Литурги-
ке /Београд, 1965/ важи и овде.

Сматрам за угодну дужност да изразим своју особиту захвалност
Преосвећеном Господину Павлу, Епископу рашко-призренском на
доброти и труду, што је три књиге Литургије за друго издање прегле-
дао, технички за штампу спремио, исправио штампарске грешке и пред-
ложио извесне стилске измене и исправке појединих речи и израза,
које сам у већини прихватио.

Сремски Карловци, 30. маја 1966.

Л. МИРКОВИЋ

Издаје:

**Свети архијерејски синод
Српске православне цркве
Београд, 7. јули 5**

**Умножено у 3.000 примерака
у Заводу за умножавање
при
Светом архијерејском синоду**

II. Део.

ПОСЕБНИ ДЕО ЛИТУРГИКЕ.*)

1. Прелаз.

Пошто смо у првом делу литургије изложили потребе и услове за вршење богослужења као и опће и заједничке облике појединих богослужења, прелазимо сада на конкретну изградњу богослужбених чинова или обреда православне цркве узевши их као засебне целине, из којих је састављено целокупно богослужење. Ови чинови су или израз живота и активности целокупне цркве, намењени *свима члановима цркве*, или се врше по потреби *појединих чланова* цркве, или само у изванредним случајевима црквеног живота. Према томе делимо богослужење православне цркве на *јавне црквене службе* или на *јавно богослужење*, и на *посебне црквене службе* или на *приватно богослужење*. Пошто се прва богослужења врше редовно, у одређена времена према извесном правилу, зато их зовемо *стална* или *одређена богослужења*, а она друга, наиме посебна црквена богослужења зовемо још и *периодичка*, јер се врше по потреби хришћана у неодређено време и у разним случајевима њихова живота.

Обе ове врсте богослужења су објекат или материја посебног дела литургије.

*) Да не понављамо овде у предговору све што је речено у предговору првога дела литургије, истичемо овде уместо предговора, да све што је тамо речено важи и овде код друге књиге. Осим дневног богослужења, св. литургија и седмичног богослужења, што је израђено у овој књизи, преостаје писцу још да изради празнично богослужење, тајне и молитвословља, и онда ћемо имати целокупну литургику. Узрок овом делимичном издавању другог дела литургије је опширност предмета која она обрађује с једне стране, а с друге стране оскудица папира и скупоћа папира и штампарског рада.

Јавна заједничка црквена богослужења, или стална, одређена богослужења.

2. Педела.

Основа јавног богослужења православне цркве, или јавних заједничких богослужбених чинова православне цркве као засебних целина су разни свети догађаји или успомене из економије искупљења рода људског, који стоје у каквој год вези са појединим часовима дана, или са појединим данима у седмици, или са појединим данима или недељама године, тако, да се ови чинови после једног дана, седмице или године опет изнова почињу и иду један иза другог у истом реду. Према томе се јавна опћа богослужења православне цркве деле на *дневна*, *недељна* и *годишња* богослужења. Свакидашња богослужења су непроменљива и основа су свих чинова јавног опћег богослужења; седмична богослужења мењају се у молитвама, појању и читањима својим према литургијској успомени или значају појединих дана седмице; и годишња богослужења мењају се у молитвама, појању и читањима према литургијској успомени или значају појединог дана у години.

Јавна свакидашња црквена богослужења. Седам црквених часова.

3. Историјски основ седам црквених часова.

Поједина јавна свакидашња црквена богослужења као засебне целине у кругу целокупног богослужења православне цркве, поред св. литургије и изобразителне која се врши место св. литургије (о којој ћемо касније говорити), јесу: 1. девети час, 2. вечерње, 3. повечерије, 4. полуноћница, 5. јутрење заједно са првим часом, 6. трећи час, и 7. шести час.¹⁾ Ови часови зову се обично *хвале*, јер се њима хвали и велича у одређена времена Бог у три лица; или се зову *црквене хвале*, јер их у одређена времена

¹⁾ Οἱ δὲ καιρὰ καὶ αἱ προσευχαὶ ἐπὶ τὰ τελοῦσι τὸν ἄριθμὸν, κατὰ τὸν ἀριθμὸν τῶν χαρισμάτων τοῦ Πνεύματος. Ἐπιὰ καὶ διὰ τοῦ Πνεύματος αἱ ἱεραὶ προσευχαὶ καὶ εἰσιν αὗται οὕτω καλεόμεναι: Μασοφυτικὸν, Ὀρθρὸς συνελπίως μετὰ τῆς Πρώτης ὥρας, Τρίτη ὥρα, Ἐκτη τε καὶ Ἑνάτη, Ἐσπρινοῦς καὶ Ἀπόδειπνον. *Symeon Thessal., De s. Precatione c. 298. (Migne, Patr. gr. T. 155. p. 594.)*

врши црква; или се зову седам служби, седам молитава, седам појања, *часова* и т. д.¹⁾

Црквени часови воде своје порекло из СЗавета, јер већ тада беху поједини часови дана одређени за молитву и то јутарњи и вечерњи часови (I Паралип. 23, 30). Јутарњем или трећем часу, и вечерњем или деветом часу додан је још и шести или подневни час. Али ни са тиме не беху задовољне побожне душе, него приношаху Богу молитве и хвале и у друга времена. Тако каже пророк Давид: „*Седам пута на дан хвалим те за судове правде твоје*“.²⁾ А на другом месту: „*У поноћи устајем да ти благодарим за праведне судове твоје*“.³⁾

Црквене часове сретамо у цркви од почетка њезина. Апостоли беху сакупљени на молитву у трећи час, када је сишао св. Дух на њих.⁴⁾ Св. Петар у Јопи узиде у горњу собу да се помоли Богу у шести час,⁵⁾ а св. Петар и Јован иђаху заједно у цркву на молитву у девети час.⁶⁾ Исто тако се у НЗавету спомиње ноћна молитва, јер ИХристос проведе сву ноћ на молитви Божјој,⁷⁾ а св. апостоли Павле и Сила у поноћи беху на молитви и хваљаху Бога.⁸⁾

И после апостола видимо да су хришћани држали ове часове као часове молитве. Св. *Игњатије* препоручује у својим посланицима Магнежанима, Филипљанима и Ефесцима скупове на молитву, а ове скупове спомиње и св. *Јустин*

¹⁾ Всѣхъ отдѣльныхъ церковныхъ службъ, совершаемыхъ всякій день и ночь кромѣ свщенной и Божественной литургіи, считается семь, по числу даровъ св. Духа. Семь же даровъ св. Духа суть: премудрость, разумъ, совѣтъ, крѣпость, вѣдѣніе, благочестіе и страхъ, какъ говоритъ пророкъ Исая (гл. 11. ст. 2. и 3): „А почитъ на нѣхъ Дѣхъ Божій, Дѣхъ премѣдрости и разума, Дѣхъ соудъ и крѣпости, Дѣхъ вѣдѣнія и благочестія: испанитъ вѣгъ Дѣхъ страхъ Божіа“. Почему и цркви, подражая этому седмеричному числу даровъ Духа святаго, — потому что молитвы эти совершаются при содѣйствіи св. Духа, — имѣетъ также семь службъ или моленій дневныхъ и ночныхъ. Всѣ эти семь моленій или службъ, обозначенныхъ у Спмеона Солунскаго (въ гл. 298.), такъ называются: 1. полунощница; 2. утреня вмѣстѣ съ первымъ часомъ; 3. третій часъ; 4. шестій часъ; 5. девицій часъ; 6. вечерня и 7. повечеріе. — *Веніаминъ*, Новая Скрижалъ, Спб. 1908. стр. 75. и 76.

²⁾ Пс. 118, 164.

³⁾ Пс. 118, 62.

⁴⁾ Дел. 2, 15.

⁵⁾ Дел. 10, 9.

⁶⁾ Дел. 3, 1.

⁷⁾ Лук. 6, 12.

⁸⁾ Дел. 16, 25.

Мученик како у својој првој апологији¹⁾ тако и у дијалогу са Јудејем Трифоном.²⁾ *Тертулијан* говори у своме Апологетику о ноћним скуповима хришћана, на којима се поју химне хвале Господу ИХристу,³⁾ а *Климент Александријски* спомиње трећи, шести и девети час као часове молитве.⁴⁾ *Апостолске Установе* налагаху хришћанима да се моле у јутро, у трећи, шести и девети час, у вече и када петли поју (*ἀλεκτροφωνία*), и наводе разлоге зашто то треба чинити.⁵⁾ *Св. Атанасије* каже у књизи »de virginitate«,⁶⁾ да хришћани треба да се моле при изласку сунца, после трећег, шестог и девог часа и у поноћ; исте часове набраја и *св. Василије*,⁷⁾ тумачећи уједно и тајне на њима. Автор омилије на 118. пс., која се нетачно приписује св. Јовану Златоустом,⁸⁾ каже на речи псалма: „седам пута на дан хвалим те...“, да се сви добри и побожни људи моле Богу седам пута на дан и то прво ноћу... затим ујутро, трећег часа, ... шестог часа, ... девог часа, ... при заласку сунца, ... кад полазимо на спавање, дакле седам пута.⁹⁾ И *св. Касијан Римски* (V. стол.), — велики пријатељ монаштва, који је да би упознао монашке установе пропутовао Палестину и Египат, а резултате тога имамо у књизи »De coenobiorum institutis«, — спомиње као и остали писци у овој књизи: трећи, шести и девети час, вечерње, полуноћницу, и јутрење као часове молитве. Но Касијан спомиње и нешто нарочито, чега немамо код других писаца, наиме спомиње први час, који он зове друго јутрење. А каже да је овај час заведен у његову манастиру у Витлејему.¹⁰⁾

¹⁾ *Justini*, Apologia I: pro Christianis (*Migne*, Patr. gr. T. 6. p. 428. et 429.)

²⁾ *Justini*, Dialogus cum Tryphone Iudaeo (*Migne*, Patr. gr. T. 6. p. 524.)

³⁾ *Tertulliani*, Apologeticus adv. gentes c. 39. (*Migne*, Patr. lat. T. 1. p. 540.)

⁴⁾ *Clementis Alexandrini*, Stromatum lib. VII. c. 7. (*Migne*, Patr. gr. T. 9. p. 456.)

⁵⁾ *Constit. Apost.* lib. VIII. c. 34. (*Migne*, Patr. gr. T. 1. p. 1136.)

⁶⁾ *Athanasius*, De virginitate n. 12 (*Migne*, Patr. gr. T. 28. p. 265.)

⁷⁾ *Basilii Magni*, Regulae fusius tractatae I. Responsio ad interrogat. 37. (*Migne*, Patr. gr. T. 31. p. 1013); и сноп. *Исху*, Sermo Asceticus n. 4. (*Migne*, ibid. p. 877), Epist. 207. ad clericos Neocaesarienses (*Migne*, Patr. gr. T. 32. p. 764.) и Epist. 2. ad Gregorium (*Migne*, Patr. gr. T. 32. p. 228.)

⁸⁾ Expositio in psalmum CXVIII. код *Migne*, Patr. gr. T. 55. p. 705.

⁹⁾ Сноп. *Joannis Chrysostomi*, Ad populum Antiochenum Hom. 19. и In Epist. ad Timoth. cap. 5. Hom. 14. (*Migne*, Patr. gr. 62. p. 576.)

¹⁰⁾ Сноп. *Joannis Cassiani*, De coenobiorum institutis lib. III. c. 3. et 4. (*Migne*, Patr. lat. T. 49. p. 115.)

Из реченога се види, да су седам црквених часова мо-
литве, бар што се тиче њихових главних црта прастари
и да је њихов број и време мољења већ у V. столећу био
као и данас.

4. Садржина седам црквених часова у старој цркви.

Црквени часови по садржини у главном беху састављени
у старој цркви из псалама, молитава и химни. Посебно ј у т р е
ње се — према Апостолским установама¹⁾ — овако вршило:

Прво се читао псалам 62: „Бже, Бже мој, кз тивѣ оутри-
нюю...“ који се псалам звао φαλιδος δρδρινός, јутарњи псалам.
Затим су долазиле *молитве за оглашене, енергумене, за
оне који се спремаху за крштење и за покајнике*. Пошто
су ови изишли из храма, *молио се ђакон за верне*, да их
Господ Бог заштити и спасе, да проведу јутро и дан и
цео живот у миру и без греха, да им Господ Бог даде ан-
ђела мира, добар хришћански свршетак и т. д. Затим је
читао епископ јутарњу молитву која почиње речима: „*О
Боже духова и тела, који се не можеш испоредити и
који ништа не требаш...*“, у којој благодарећи Господу за
примљена добротинства, моли Га још да дарује вернима своје
дарове и да их тога дана удостоји своје милости. После
свршетка ове молитве која се звала *јутарња благодарност*,
εὐχαριστία δρδρινή, позивао је ђакон присутне да приклоне главе
ради примања епископског благослова; а епископ је читао
молитву која почиње речима: „*Верни истинити Боже, који
имаш милосрђа са хиљадама и миријадама оних који те
љубе...* и т. д. После ове молитве која се звала χειροθεσία δρδρινή,
ђакон је казао народу: „*Пођите у миру*“.²⁾ Исто тако наводе
Апостолске Установе јутарњу молитву: „*Γάλα κз βίσηνιχз Бѣѣ,*
и т. д.³⁾ која се по свој прилици појала пре првог часа. *Св.*

¹⁾ Исрр. *Const. Apost.* lib. II, c. 57; lib. VII, c. 47. и lib. VII, c. 38. и 39.

²⁾ *Const. Apost.* lib. VIII, c. 38. и 39.

³⁾ Δόξα ἐν ἑσπέροις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

Αἰνεῖμεν σε, ἑυλογοῦμεν σε, εὐχαριστοῦμεν σοι, προσκυνοῦμεν σε, δοξολογοῦμεν σε διὰ
τὴν μεγαλίαν σου δόξαν.

Κόρια βασιλεῦ, βασιλεῦ, θεῖ πατὴρ παντοκράτωρ, κόρια υἱὲ μονογενὲς, Ἰησοῦ Χριστέ
καὶ ἕως πάντων.

Κόρια ὁ θεός, ὁ ἀμὲν τοῦ θεοῦ, ὁ υἱὲ τοῦ Πατρὸς, ὁ ἀφρων τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσ-
μου, ἀλάστον ἡμῶν. ὁ ἀφρων τὰς ἀμαρτίας τοῦ κόσμου, πρόσθεσι τὴν δόξαν ἡμῶν, ὁ καθήμα-
τος ἐν δεξιῇ τοῦ πατρὸς, ἀλάστον ἡμῶν.

*Ὁμι εἰ μόνος ἄφρων, οὐ εἰ μόνος κόριας, Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς. Ἀμήν.

Јован Златоусти тумачећи речи св. апостола Павла Тимо-теју: „молю оубо прѣдѣ всѣхъ творити молитавъ, молѣнїа, прошѣнїа, благодарѣнїа за всѣ чловѣки, за црѣль и за всѣхъ, иже во властї сѣтъ“¹⁾ каже, да су се хришћани при јутарњој молитви молили за власта и власти. **Св. Василије Велики**²⁾ спомиње да се на јутрењу читао 50. псалм, а Касијан прича, да су се на овом богослужењу како у манастирима тако и у осталим црквама читали псалми 50. 62. и 89.

На дневним часовима, дакле на првом, трећем, шестом и деветом часу читана су према Касијану по три псалма. Но он спомиње још, како су многи држали да број псалама треба да одговара броју часа, и да су на разним местима у овом погледу постојали разни обичаји.³⁾

Вечерње је почињало при заласку сунца. Према Апостолским Установама (књ. VIII. с. 37.) имало је исти ред као и јутрење. Место 62. псалма читан је пс. 140: „Гди воззвахъ къ тебѣ...“. Овај се псалм звао светилнични псалм, псалм светлости, φαλμδς ἐπιλϋχνιος, јер се вечерње вршило када се падиле свеће. Иза молитава за оглашење, енергумене, фотизомене (φωτισόμενοι) и покајнике молио се ђакон за верне као и на јутрењу. Затим је говорио епископ молитву која почиње речима: „Вечни Боже...“, у којој је молио Бога да заштити верне, дарујући им мирну и безгрешну ноћ. Затим је ђакон позвао да приклоне главе ради полагања руку и епископ је читао молитву благослова: „Боже, отаца наших и Господе милосрђа...“ и т. д. На крају ове молитве рекао је ђакон: „отпуштате се у миру“. — Исто тако спомињу Апостолске Установе као вечерњу молитву химну: „Хвалите децо Господа, хвалите име Господње“ и т. д. заједно са химном Симеона: „Нынѣ ѿпустиши раба твоего вѣко, по глаголю твоему...“⁴⁾

5. Идеја и опћи значј седам црквених часова.

Црквени часови стоје у вези са искупљењем рода људског и добротинствима Божјим према људском роду. Поједини часови се врше у спомен живота, страдања,

¹⁾ I. Тим. 2, 1.

²⁾ Basilii Magni Epist. 207. ad clericos Neocaesarienses n. 3. (Migne, Patr. gr. T. 32. p. 764.)

³⁾ Испор. Joannis Cassiani, De coenobiorum institutis, lib. III. c. 3. et 4.

⁴⁾ Испор. Const. Apost. lib. VII. c. 48.

смрти Спаситељеве, у спомен силаска св. Духа и других догађаја који се односе на дело спасења и на поједина добротинства Божја. Апостолске Установе кажу у овом погледу ово: »Молите се ујутру, трећег, шестог и деветог часа, у вече и кад поју петлови. *Ујутро* благодарите Господу што је ишчезла ноћ и што је дошла светлост дана. *У трећи* час зато, јер је Господ у овај час примио од Пилата смртну пресуду, у *шести* јер је тада распет на крсту, у *девети* јер је тада висио на крсту и све било испуњено страхом. . . увече благодарите Господу што вам је дао ноћ, да отпочинете од дневног рада. У појање петлова зато, што овај час навешћује долазак дана за делање светлих дела¹⁾.

Св. Кипријан пише: у *трећи час* сишао је св. Дух на апостоле и испунило се обећање цуно благодати. У *шести час* попео се Петар на кров да се моли и примио је знак и реч Божју да све припусти благодати искупљења, јер је био у сумњи о примању незнабожаца. И распети Господ је од *шестог до деветог* часа својом крвљу на крсту спрао наше грехе, извршивши својим страдањима наше искупљење и исцељење. Осим споменутих часова, од старине вршиле се и тајне. И *ујутро* треба да се молимо да пропратимо васкрс Христов јутарњом молитвом. . . А када сунце залази и дан се губи, треба такође да се молимо, да нас светлост Христова поново обасја.²⁾

Слично говоре о овоме Атанасије Велики³⁾ и Василије Велики.⁴⁾

Што се тиче мистичног значења ових седам црквених часова, то једни виде у њима захвалност људи за дело стварања Божјег за шест дана и седми дан отпочинка Божјег; други разјашњују и испоређују ноћна богослужења са временом таме и греха, у коме је био род људски до доласка Христова, а дневна богослужења са временом благодати и милосрђа, које нам је донео ИХристос својим ваплоћењем, учењем, страдањем и смрћу; а други опет налазе у црквеним часовима слику или тип поступка Божјег са радени-

¹⁾ *Constit. Apost. lib. VIII. c. 34. (Migne, Patr. gr. T. 1. p. 1136.)*

²⁾ *Cypriani, Liber de oratione dominica cap. 34. et 35. (Migne, Patr. lat. T. 4. p. 559.—560.)*

³⁾ *Athanasius, De virginitate c. 12. 16, et 20. (Migne, Patr. gr. T. 28. p. 265.—276.)*

⁴⁾ *Basilii Magni Regulae fusius tractatae Resp. ad interrogat. 37. (Migne, Patr. gr. T. 31. p. 1013. et 1016.)*

цима његова винограда (Mat. 20, 1—16). Јер, кажу ови, када је небесни отац послао раденике ујутро, трећег, шестог, деветог, и једанаестог часа, а увече их платио, тиме су означени часови и време богослужења.¹⁾

Ако се запитамо зашто је баш број седам одређен за број дневних богослужења, морамо узети у обзир, да су стари о броју седам имали нарочите идеје, верујући да он има важну улогу у природном животу. Затим у библијској историји долази врло често број седам. У седми дан отпочи-нуо је Господ Бог од својих дела и одредио га је за празник; седморострука казна обећана је ономе ко убије Кајина; после седмог опхода у седми дан пали су јерихонски зидови, а седам свештеника носили су при томе седам труба; пошто се Јелисеј седам пута помолио над мртвим дететом Сунамиткиње, васкрсао га је; Нееман се седам пута прао у Јордану и очистио се од губе; седам рогова и седам очију имало је јагње, које је отворило књигу запечаћену са седам печата; седам анђела стоје пред престолом Божјим; седам су дарова св. Духа, седам тајана, седам смртних грехова и. т. д. Ради тога су св. оци сматрали број седам као свети број, а незнабожац Питагора сматрао је број седам као главну тајну свога учења. Ради тога је одређен број седам за број дневних часова мољења, према речима пророка Давида: „*Седам пута на дан хвалим те за судове правде твоје*“.

6. Време вршења црквених часова данас.

Пошто има седам црквених часова, то би онда требало да и верни у току дана седам пута дођу у храм на богослужење. Но пошто је то тешко и за лајике скоро немогуће да се седам пута на дан скупљају у храм, то су још св. оци наредили, да се хришћани на дневне часове скупљају не седам пута на дан него три пута. *Први пут* у вече, када се врше три црквена богослужења, и то: девети час, вечерње и повечерије; *други пут* од поноћи до јутра, када се тако исто врше три богослужења, и то: полуноћница,

¹⁾ Исуп. *Hieronymi Commentar. in Evang. Matthaei lib. III. c. 20. (Migne, Patr. lat. T. 26. p. 146. et 147). Cassiani De coenob. institutis l. III. c. 3. (Migne, Patr. gr. T. 49. p. 126.); Gregorii Magni Homiliarum in evangelio liber I. Homil. 19. (Migne, Patr. lat. T. 76. p. 1155. et 1156.); Theophylacti Enarratio in Evang. Matthaei c. 20. (Migne, Patr. gr. T. 123. p. 360. et 361.); види и Symeonis Thessalonicensis De s. Precatione c. 299. код Migne, Patrol. gr. T. 155. p. 549.*

јутрење и први час;¹⁾ *трећи пут* преко дана моли се црква од трећег часа дана, а то је по нашем рачунању времена од девет сати пре подне, када се такође врше три чина црквена, и то: трећи час, шести час и св. литургија или изобразителна,²⁾ која се врши место св. литургије.

Ова три времена дневних богослужења представљају св. Тројицу. Пошто пак предузимамо у три дневна времена по три богослужења, то се можемо упоредити са девет небесних чинова, којих такође има девет (три пута по три); и који непрекидно непрестаним песмама славе Бога у св. Тројици.³⁾

Према прастаром обичају црква почиње празновање једног дана не са јутром, него са предвечерјем тога дана и дели време празника у два дела: ноћ и дан, почињући ноћ од заласка а дан од изласка сунца, рачунајући време од 6 часова у јутро, тако да је први час по нашем рачунању времена седми сахат, трећи час девети сат, шести час подне, а девети час трећи сат по подне.⁴⁾ Према томе почиње црква празновање једног дана уочи тога дана увече и продужује га до увече на сам дан празника. Већ у СЗавету наредио је Бог да црквена богослужења почињу у предвечерје празника и да трају до идућег вечера. Узрок овоме имамо у историји створења света, јер сам Бог почиње дан са вечером, због чега Мојсије и меће увек вече испред дана: „И вѣсть вѣчеръ, и вѣсть оутро, дѣнь ѣдинъ, . . . вторій. . . третій“ и т. д. Писац дела »*Questiones ad Antiochum Ducem*« које се пре приписивало св. Атанасију, поставља питање: зашто недеља почиње у суботу увече? и одговара: Када је Бог позвао народе из таме незнања и од закона к светлости сазнања и јеванђелија, заповедио је према томе да недеља почне вечером а свршава се на дану. Јер не би приличило дане Христа, који је истинита светлост, почињати са светлом, наиме са даном.⁵⁾ Према томе

¹⁾ Иако је први час засебно богослужење, то се ипак не броји засебно у низу седам црквених часова, него заједно са јутрењем.

²⁾ Св. литургија и изобразителна тако исто се не убрајају у седам дневних богослужења, него су засебна богослужења.

³⁾ Испор. *Symeon Thessal.*, De sacra precatione (*Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 593.)

⁴⁾ Испор. *Веніаминъ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 80. и *Д. Смолодовича*, Литургика, Изд. II. 1861. стр. 67.

⁵⁾ *Athanasius*, *Quaestiones ad Antiochum Ducem Resp. ad Quaest. LIV.* (*Migne*, Patr. gr. T. 28. p. 632.)

црква, позивајући нас својим божанским богослужењима из таме греха на светлост вере и блаженства, почиње ова богослужења уочи тога дана а свршава их у подне, у пуној светлости дана. Вечерње богослужење значи СЗавет, јутрење рађање и прве зраке Хришћанства, и најпосле св. литургија, која се врши у пуној светлости дана, је потпуно избављење рода људског, уздизање палог човека у вечно блаженство и слављење Бога.

7. Девети час.

Прво јавно дневно богослужење које се врши увече јесте девети час (*Ἐννάτη ὥρα*, часа попа). Овај час сећа нас на страшни а уједно и спасоносни догађај, када је ИХристос висећи на крсту предао свој дух у руке Бога Оца и тиме принео потпуно жртву за грехе света. Јер смрћу Господа уништена је наша смрт и ослобођени су из ада они, који у њему беху.¹⁾

После почетног возгласа *Благословѣнъ Бѣъ нашъ...* и почетних молитава²⁾ читају се према горе реченој успомени псалми 83, 84. и 85. У првом псалму: „*Коль возлюбленна селѣнѣа твоѣа, Гдѣ силъ!*“ псалмопевац далеко од Божјег дома, осећа тежњу према Сиону, који је постојбина његове душе, сматрајући блаженима оне који пребивају у дому Господњем. Тежњи псалмопевца према Сиону, треба да одговара наша тежња према храму Божјем. Као што псалмопевац мора у триљењу морално ојачати, да би могао гледати светињу Божју у Сиону, тако и ми страдањем Господа имамо приступ к Богу. Псалом 84: „*Благоволиъ еси Гдѣ зѣмлю твою...*“ говори како се Јахве после извесног времена гнева опет повратио своме народу, опростио му кривицу и грехе, те је спасење и благослов близу. Слично Господ на крсту скида нашу кривицу и спира крвљу наше грехе, према томе близу је наше спасење. У 85 псалму: „*Приклони Гдѣ оухо твоѣ...*“ слика песник окружен непријатељима своје очајно и тешко стање, по нун је наде у помоћ Божју, за коју моли. Пошто је Бог псалмопевца избавио из досадањих невоља, избавиће га и сада, а његови непријатељи (незнабошци) увидеће да је песников Бог истинит, и поклонитиће му се сви. Све су ово речи које се односе на страдања Христова на крсту и на дело спасења крстом. После псалама, *Слава, ѿ икинѣ: Аллилуја*

¹⁾ Цепор. *Symeon. Thessal.*, De sacra Precatione (*Migne, Patr. graec. T. 155. p. 551.*)

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургија, део I. стр. 201.

(3 пута), Гди помилѡи (3 пута) чита се тропар дана, Слава, и њиѡѡ: *Иже насѡ рѡди...* и молитва: *Не предаждѡ насѡ до концѡ...* трисвето, Оченаш, и затим ако је празник чита се његов кондак, а ако није онда *Бѡда разбојникѡ начѡлѡника жѡзни...* Слава: *Посредѡ двою...* И њиѡѡ: *Игница, и пѡстырѡ...*, Гди помилѡи 40 пута и молитва Спаситељу: *Иже на всѡкоѡ врѡме...*

Симеон Солунски каже ово: Гди помилѡи говоримо четрдесет пута зато, да осветимо све време нашега живота и ради очишћења наших безбројних грехова преко дана и сваког часа... После 40 пута Гди помилѡи говоримо веома потребну молитву *Иже на всѡкоѡ врѡме...* јер она садржи све, моли Бога за душе наше, за тело, за мисли, осећаје, дела, моли за освећење свију, за избављење од сваког искушења, за заштиту светих анђела, познање славе Божје, који је благословен на векове. Затим славимо пресвету Богородицу славнију од серафима; и затим говори свештеник молитву коју је Арон дао народу и уведену од Давида: *Бже, ошѡдори њѡ...*¹⁾

Девети час се завршује молитвом св. Василија: „*Бже Гди, Исѡ Хрѡте...*“, која као да је састављена код крста испод ногу Спаситељевих, јер велича распетог Христа, и отпустом.

Девети час врши се пред вечерњем и то: може се вршити у паперти (види 1. и 9. гл. типика), као што је то у Св. Гори и у манастирима, или у храму, и у том случају свештеник говори почетни възглас деветог часа пред царским дверима. Ако свештеник врши 9. час у паперти онда говори отпуст,²⁾ а ако у храму, онда 9. час нема отпуста. На часовима се редовно говори мали отпуст. Ако се 9. час врши иза 6-ог часа (тако у време четрдесетнице), то се почетни възглас не говори, но одмах долази *Прѡидѡте поклоѡнимсѡ и псалми*. На часовима се не скида завеса са царских двери и царске двери се не отварају, осим на царским часовима и на часовима у прва три дана страсне седмице, када се чита св. јеванђелије. Девети час се односи на прошли, а вечерње на сутрашњи дан. Девети час је по нашем рачунању времена 3 сахата по подне.

8. Вечерње.

Друго заједничко дневно богослужење, које се увече врши, јесте вечерње (*Εσπερινός, вечерња, vesperae*). Вечерње приказује пре свега: стварање света и бригу Божју за стварања света, грешни пад човека, изгнање његово из раја, долазак Спаситељев на свет и сву економију спасења. Као

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis De sacra Precatione*, с. 325. (*Migne, Patr. gr. T. 155. p. 589*): испор. с. 308: (*ibid. p. 560*).

²⁾ Када на часовима бива отпуст, свештеник каже: *Слава тѡѡ, Хрѡте Бже ошѡдори њѡше, слава тѡѡ, а чатац: Слава, и њиѡѡ, Гди помилѡи 3 пута, благословѡ, и свештеник говори сам отпуст (мали).*

што су се једном после створења света сва бића радовала што су створена, величајући Господа Бога свога Створитеља, исто тако у почетку вечерња велича свештеник Господа Бога речима: „Благословѣнъ Гдѣ нашъ всгдѣ, њнѣ ѣ прѣсно ѣ во вѣки вѣкѣвъ“, које нас тако рећи преносе у СЗавет, када тајна Св. Тројице још не беше јасно откривена, због чега свештеник и не спомиње три божанска лица. Овај возглас говори свештеник пред царским дверима (види типик гл. 7. и 9.). После љаишъ и после почетних молитава, чита предстојатељ или чатац 103. псалма: „Благословѣ дѣши моѣ Гдѣ...“¹⁾ који изражае чудновату слику створења, радост и благодарност свих створења што су створена и што живе. Али ова радост и блажено стање не беше за дуго, јер је први човек згрешивши изгнан из раја, што се симболички приказује затвореним царским дверима у почетку вечерња.²⁾ Ипак је Господ Бог налом човеку, још пре него што га је изагнао из раја, обећао посредника и искупитеља И Христа Сина Божјег. Онога посредника представља сада свештеник, који стоји пред царским дверима и приноси Господу Богу молитве за цео људски род, читајући тајно т. ј. у себи молитве вечерња, т. зв. молитвы свѣтѣльничныѣ (свѣчѣ тоѣ људскѣ), а зову се тако зато, што се у њима слави Бог који живи у неприступној светлости, што у њима моли свештеник за духовно просвећење наших душа, и што се за време ових молитава сада на вечерњу пале свеће. Сваку молитву завршује свештеник возгласом и малим поклоном. У овим молитвама моли свештеник Бога, који станује у неприступној светлости, да услыша молитве наше, да нас води својим путем, да идемо у истини Његовој, да обрадује срца наша, да се бојимо Његовог светог имена, да просвети очи срдаца наших за познање његове истине, и т. д.

¹⁾ Овај се псалом зове: уводни или почетни, предначинателный (процѣпѣнъ фалъсѣ), јер њиме почиње вечерње.

²⁾ Когда постѣи предначинателный псаломъ, изображающій все смотреніе Господне, тоестъ сотвореніе всего міра, тогда по всему храму бываеетъ кажденіе, которое продолжается во все время пѣнія псалма. Кажденіе, означаѣа благодать Всесвѣтаго Духа, въ семъ случаѣ знаменуеетъ присутствіе третяго Лица Святой Троицы при сотвореніи міра, что видно из словъ книги Бытїи (гл. 1. ст. 2) „И Дѣхъ Божїи нешлѣся надъ водѣ“. По окончанїи пѣнія псалма и по окончанїи всего храма, затворяются царскїи двери, и этимъ, означаеетъ, что вскорѣ по сотворенїи міра райскїи двери затворились. Адамовимъ преступленїемъ. — *Венїаминъ, Новая Скрижаль, 1908. стр. 89.*

У великој јектенији: „Миромъ Гдѣ помѡлимса“, која долази иза предначинателног псалма, и коју свештеник говори пред царским дверима, јасно се изражава грешно стање човека, јер се у њој моли оно исто што је свештеник тајно молио у молитвама пред царским дверима, наиме мир са Богом, унутрашњи мир у самим нама и мир са ближњима нашим, дакле све оно што нам је потребно у грешном стању.¹⁾

Иза велике јектеније улази свештеник у олтар и читају се *катизме псалтира*, које нас сећају поука даних од Господа људима преко патријараха и пророка, да живе према закону Господњем и тако постигну благослов и дар искупљења преко обећаног Месије. Пуноћом идеја и осећаја који се изражавају у псалтиру, постају наше душе диспониране за истиниту молитву, покрећу се на кајање и хваљење Господа Бога, па је зато црква наредила, да се цео псалтир на дневном богослужењу преко недеље прочита једанпут, а у време св. четрдесетнице двапут. На дневном вечерњу обично се чита по недељником шеста катизма, уторником девета, средом дванаеста, четвртком петнаеста, петком осамнаеста.²⁾

Иза катизима и мале јектеније појци у име народа, као да осећају тежину греха који почива на њему, поју или читају почетак 140. псалма: „Гдѣ, воззвѡхъ къ тебѣ, оуслѡши мѡ: конми гласѣ молѣнїа моегѡ, внигда воззвати ми къ тебѣ...“ као и остале стихове тога псалма, затим псалам 141.: „Гласомъ моимъ ко Гдѣ воззвѡхъ“ и најпоследње 129.: „Изъ глубини воззвѡхъ къ тебѣ, Гдѣ...“³⁾ Стихови из ових псалама као стихови СЗавета поју се са стихирима НЗавета заједно, да би се приказало како су пророштва и поуке СЗавета претходиле као јутарња румен сунцу, учењу и тајнама НЗавета. Када се стихови ових псалама заједно са стихирима поју наизменце од оба хора (појци у певницама), то ово наизменично појање значи, да је Стари Завет у вези са Новим, према речима Спаситељевим: „Не проидѡхъ разорити (закѡнъ, или прѡрѡки), но испѡлнити.“⁴⁾

¹⁾ Истор. П. Лебедевъ, Наука о богослуженїи православи. церкви. Москва 1909. Ч. II. стр. 4.

²⁾ Ред читања катизама из псалтира изложен је у псалтиру и типикѡ.

³⁾ »Въ сихъ псалмахъ изображаются всѣ тѣ моленїя и воззванїя, которыи Адамъ, въ бѣдственномъ своемъ состоянїи, нѣкогда возносилъ изъ глубины души своей«, Венїаминъ, Новая Скрижаль, 1908. стр. 94.

⁴⁾ Мат. 5, 17.

Ова песма је једна од најстаријих црквених песама. У старим грчким часловцима има ова песма натпис: *Химна Св. Мученика Атиногена* († 311.), а у новијим, па тако и у словенским часловцима има ова песма натпис: *Творѣніѣ Сѡфрѡніа, патріарха Іерлімскагѡ*. Први натпис биће тачнији.¹⁾

Иза Свѣте тихій обраћа се пажња верних речима свештеника: „*Вѡнмѣмъ, мѣръ всѣмъ, премѣдростъ, вѡнмѣмъ*“ на *прокимен*. Прокимен је један стих из псалама, који изражава укратко значење или успомену дана.²⁾ Када се отпоје прокимен рецитује се још један или више стихова, сви из псалама, који разјашњују и допуњују садржину прокимена, а иза сваког стиха понавља се прокимен. Реч *премѣдростъ* казује, да ће у прокимену бити изражена која истина или учење о ИХристу, истинитој мудрости.

Пошто смо принели мало час хвалу Богу Сину, обраћамо се сада Господу Богу са молбом, јер увек требамо Божје помоћи и благодати, и то са молитвом: „*Сподѡби Гди, въ вѣчеръ сѣй. . .*“ Ова је молитва узета из прастаре хришћанске песме: *Слава въ вѣшнихъ Бгѡ*, и веома је згодна за вечерњу молитву. Свештеник сада излази из олтара и ставши пред царске двери говори *прозбену јектенију*: „*Испѡлнимъ вѣчернюю молитвѣ нашу Гдѣви*“, у којој моли свештеник да се испуне разне молитве верних.

После јектеније свештеник и народ приклањају главе, и свештеник чита тајно „*молитвѣ главопреклонѣніа*“: „*Гди Бже нашъ, приклонѣвый небеса. . .*“ Клањањем и молитвом изражавамо нашу понизност и побожност пред Богом, као и силазак Сина Божјег на земљу у облику слуге. Затим при последњем возгласу „*Бди држава царствѣа твоегѡ. . .*“ уздижу свештеник и народ главе, изражавајући тиме ослобођење наше од греха и смрти, и васкрс Господа ИХриста.³⁾ Затим поју појци *стихире стиховње*, састављене у похвалу и част Господа Бога и Његових светих, и у знак наше благодарности за Божја добротинства. Ове се стихире зову стиховње (*стиχηρά τῶν στίχων* или *ἀπόστιχα*) зато, јер се пред њима поју стихови из псалама, и то не увек једни те исти као код стихира на

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна литургија, књ. I. стр. 241.

²⁾ Τοῦτο δὲ ἐστὶν ἡ περὶ τῆς ἑορτῆς προφητεία τὰ περὶ τῆς ἡμέρας ἐκδιδάσκον φαλμίχον. *Symeonis Thessalonicensis De sacra precatone*, с. 337. код *Migne*, Patr. gr. T. 155. р. 609.

³⁾ *Веніаминъ*, Новая скрижаль, Спб., 1908. стр. 106.

Господи возвах, него увек други стихови, који се односе на празник. Иза стихира на стиховње и Слава, и њинѣ долази молитва праведнога Симеона пре смрти: „Нынѣ ѿпшраши...“ Ова молитва праведнога Симеона говори се на вечерњу зато, да би нас подсетила на крају дана на смрт као неизбежну последицу живота, и тиме нас опоменула, да живимо као и праведни Симеон, како би на крају свакога дана као и пред саму смрт могли казати као и праведни Симеон: „Нынѣ ѿпшраши...“.

Симеон Солунски тумачи ову молитву овако: »Када је свети Симеон видео спасење Божје, молио је разрешење душе од тела, а ми молимо разрешење душе од страсти, од ђаволског искушења и бласветности душевних и телесних.«¹⁾ А на другом месту: »читамо благодарни благослов Симеона Богопримица, и као што је он сматрао разрешење од тела сладошћу, тако и нама предлаже да се сетимо смрти, коју представља вече«.

Иза молитве праведнога Симеона чита се тристбѣ и т. д. и поју се ѿпштительни или завршни тропари, у којима је кратак живот светитеља који се слави, који показују какав је био свршетак ових светитеља и како верни треба да живе, да би постигли добар свршетак. Отпусни или завршни тропари зову се зато, јер се на вечерњу и јутрењу поју при крају т. ј. пре отпуштања народа.

Затим говори свештеник пред царским дверима сугубу јектенију: „Помилѡи насъ, Бже, по велицѡи милости твоѡи...“ Ова се јектенија зове сугуба зато, што појци одговарају на поједина мољења свештеника или ђакона у њој са 3 пута Гди помилѡи, изражавајући тако топлину мољења у њој и тежњу за испуњењем ових молби.

У овој јектенији моли се за владара, за архијереја, за сву браћу у Христу; за блажене и увек спомињане штиторе храма; за умрле оце и браћу нашу; за живот, здравље, опрост грехова слугу Божјих и служитеља храма, а завршује се возгласом: „Икѡ милостивѡ и челоѡколюбивѡ...“.

Иза претходних молитава изложених на крају чина вечерња у служабнику (Премѡдростъ, Благословіи сѡи благословенъ... оутверди Бже, престѡа Бже... Честнѡишю... Слава тебѡ... Слава, и нынѡ...), врши свештеник на крају отпуст невни (ἀπόλυσις).

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis De sacra precatone c. 341. (Migne, ibid. p. 66.)*

Симеон Солунски¹⁾ каже о отпусту ово: „Свештеник свршава службу молитвом која се зове отпуст (ἀπόλυσις), јер нема свако право да завршује божанске службе и да отпушта из храма, него је за то потребан отпуст свештеника. А пошто је свештеник почео службу, то је он и завршује и као запечати молитвом. А овај печат је Господ Исус Христос који је к нама дошао телом. Зато свештеник призвавши И Христа истинитог Бога, моли Га да нас помилује и спасе молитвама Његове свете матере од које се Он ваплотио, и молитвама свију святих Његових. Јер сами собом немамо вишта, него смо све добили зато, што је Господ Исус Христос по својој доброти постао човек, а Мати Његова и Његови Свети су из наше средине.“²⁾

Вечерње имамо: *свакидашње, мало и велико*. Свакидашње се вечерње врши у оне дане, када није празник с полијелејем или бденијем. Чин дневног вечерња смо изложили и имамо га у служабнику, часловцу, следовном псалтиру, и у 9. гл. типика. Чин дневног вечерња у великом посту имамо у чину сирне недеље увече и у понедељак I. седмице вел. поста (типик). А у часловцу и следовном псалтиру такође под ознаком: „*дше постъ*“.

Мало вечерње се врши пред бденијем које почиње вечерњем. Мало вечерње је скраћено дневно вечерње. Како се врши мало вечерње види тип. 1. гл. и у октоиху.

Велико вечерње се врши уочи празника било само за себе, било заједно са јутрењем на свеноћном бденију.

9. Повечерије.

Повечерије (ἀπόδειπνον, *повечерије*) је вечерње богослужење и врши се после вечерња или вечере, те се због тога и зове *повечерије*. Повечерије се врши из захвалности за почетак ноћи, за ноћни мир од дневног рада, а сећамо се на њему силаска Христова у ад и смрти, која не треба да нас неспремне изненади.³⁾ Повечерије имамо велико и мало. Како се врши велико повечерије биће изложено на своме месту. Пошто у дневна богослужења спада *мало повечерије*, то ћемо овде само о њему говорити, а врши се овако:

После возгласа *Блгословѣнъ Бѣъ нашъ*, изговореног од свештеника у епитрахилу пред царским дверима и после почетних молитава чита се псалам 50: „*Помилуй мѧ, Бже...*“, затим 69: „*Бже въ помошь мою...*“ и 142: „*Гди, оуслыши мѧтвѧ*“

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis*, De sacra precatone c. 323. (Migne, Patr. gr. T. 155. p. 588.).

²⁾ Чин дневног вечерња види у служабнику на крају вечерња: „*Во анѧа же дня, дше нѣсть праздника комѧ, творѣтся на вечерни сѧци*“ и т. д.

³⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis* De sacra precat. c. 300. (Migne, Patrol. gr. T. 155. p. 553.) и *Венѧминъ*, Новая Скрижаля. Спб. 1908. стр. 114.

моје...“, у којима изражавамо пред Богом осећаје покајања, које је нарочито потребно на свршетку дана, и молимо Бога да нас сачува од свих непријатеља, који нам раде о животу, јер ти су непријатељи баш тада најопаснији, када се предајемо сну. Затим се чита *велико славословије*: „*Слава къ вѣшнихъ Бѣ...*“, иза кога се утврђујемо у вери *символом вере*, и најпосле долази *канон пресветој Богородици* из октоиха. После канона чита се или поје: „*Достоѣно ѣсть...*, *Трисвѣтѣ, Оче нашъ*, тропар светог дана и храма, и тропари: „*Бже Ѡтецъ нашихъ...*“ *Иже во всѣмъ мѣрѣ...* *Слава: Го стѣми оупокѣй...* *И нынѣ: Мѣтвами Гди...*, место којих се када је празник поје кондак празника или кондак светога, а на повечерију у суботу кондак васкрсан редовног гласа. Затим Гди помѣлѣн 40 пута, *Иже на всѣкое время, Гди помѣлѣн 3 пут, Слава и нынѣ: Чтѣнѣишѣю хрѣвѣмъ...* и возглас: *Мѣтвами стѣхъ Ѡтецъ...* и чита се *молитва пресветој Богородици*: „*Нисквѣрнаѣ, невлѣзнаѣ...*“ коју је саставио монах Павле из Амореје (12. стол.),¹⁾ у којој молимо прву заштитницу грѣшних, за посредовање у све часове живота као и у часу смрти. Затим се чита *молитва Господу Исусу Христу* од Антиоха монаха Пандекта (7. стол.):²⁾ „*И дажда намъ вѣко...*“, молитва: „*Прислабѣнаѣ приснодѣво...*“ и поје се кратка молитва Св. Јоаникија (IX. стол.):³⁾ „*Оуповѣнѣ моѣ...*“, и мали отпуст.

После отпуста говори свештеник окренут лицем према дверима још једну јектенију, у којој се моли за правослрод архијереја, за браћу у Христу, за оне који нас мрзе и који нас воле и т. д. која се почиње речима: *Помѣлимсѣ ѿ благовѣрнѣмъ и хрѣстолюбивѣмъ...* а завршује возгласом: „*Мѣтвами стѣхъ Ѡтецъ нашихъ...*“... Ова јектенија (прошѣнѣ ѿ сѣиѣника) не налази се на крају малог повечерија, него се у чину малог повечерија каже да нађемо ову молитву на крају великога повечерија, где се опет упућује на ову јектенију на крају дневне полуноћнице. Чин малог повечерија имамо у часловцу и следовном исалтиру. Мало се повечерије

¹⁾ Испор. Л. Мирковић, Православна литургија, I. део, стр. 242 и Г. Пападопулос, спом. д. р. 258.

²⁾ Аншоах (Ἀνθόχος) монах манастира Св. Саве у Палестини, рођен у Медсаги близу Анкире у Галатији. Год. 620. саставио је књигу „*Παυδὶκτὴς τῆς ἀγίας ἑρτζῆς*“ у 130 глава. Испор. К. Krumbacher, спом. д. р. 146.

³⁾ Јоаникије монах манастира на брду Олимпу, савременик Теодора Студита. Испор. К. Krumbacher, спом. д. р. 194.

свршава у све дане године, осим у седмичне дане великога поста и неких других дана, када је одређено да се врши велико повечерије. Повечерије се каткада врши и у ћелијама.

10. Полуноћница.

Прво јутарње дневно богослужење је полуноћница (*mesourthikou, polunochnica, posturnum*), које има своје име од времена када се у старини вршило, а тако се и данас врши у неким манастирима у поноћ. Полуноћница се врши да би ми подражавали анђеле и њихово непрестано слављење Бога, затим ради успомене на васкрс Христов, који је био врло рано ујутро, као и ради сећања на други долазак Христов, за који морају Хришћани свагда бити спремни, јер није познато када ће бити, према речима Спаситеља: „Идите оубо, јакw не вкѣте днѣ ни часа, вѣ ѿнѣже сѣнѣз челоуѣчскѣи прѣидѣтъ“ (Мат. 25, 13).¹⁾ Полуноћницу свештеник свршава у ентрахиљу стојећи у олтару пред часном трпезом, само излази на крају пред царске двери да каже отпуст.

Полуноћницу имамо дневну (по всѣ днѣ), суботну (по всѣ свѣдѣты) и недељну (по всѣ недѣли). Овде ћемо говорити о дневној полуноћници, која се дели на два дела. **Први део** почиње после уводних молитава 50. псалмом, иза кога се чита 17. катизма или 118. псалом: „Бѣжѣни непорѣчѣни вѣ пѣть...“. Ова катизма се чита на полуноћници зато, што слика Давида како устаје у поноћ да се моли те тако побуђује и нас на молитву и на вршење закона Божјег, јер „вѣгѣ миѣ законѣз оустѣз твоиѣх, пѣче тѣсѣницѣз злѣта ѣ свѣрѣ“ (ст. 72.). Иза 17. катизме чита се слава, ѣ нѣнѣ, символ вере, трисвѣтѣ, Оченаш, возглас: „Јакw твоѣ ѣсть царство...“, и **тропари**: „Сѣ жениѣх гродѣтъ...“, **Слава**: Дѣнѣ ѿнѣ страѣшнѣи... , **И нѣнѣ**: Тѣкѣ невокорѣмѣю... , у којима се помиње други долазак Христов, који ће изненада доћи. Затим 40 пута ГДн помѣлѣи; **Иже** на всѣкоѣ вреѣма, ГДн помѣлѣи 3 пута, **Слава**: Чѣстнѣишѣю и возглас: **Бже оушѣдон нѣи...** Први део полуноћнице завршује се молитвом: „Владѣко Бже ѿтче всѣдржитѣлю“...

¹⁾ Пепор. *Symeon Thessal.*, De sacra Precat. с. 304 ex Responsa ad Gabrielem Pentapolitanum. Quaestio 79 (*Migne, Patr. gr. T. 155. p. 357. et 939.*) и *Венѣминѣ*, Новая Сирѣжали, Спб. 1908. стр. 116. — Обичај мољења ноћу нарочито је уведен у време гонења, јер је скупљање ноћу било мање опасно од скупљања на богослужење дану. Осим тога ноћна тишина нарочито је подесна за молитву и душевно усредсређење.

У другом делу полуноћнице су молитве за мртве, јер је сасвим природно да се при сећању на страшни суд, који ће изрећи вечну судбину свију људи, сетимо наше умрле браће и отаца, који очекују тамо помоћ цркве, где њихово кајање више не помаже. Молитве за мртве почињу са два псалма: 120. „Возвдохъ Бчи мойъ въ горы...“ и 133. „Гдѣ нѣнѣ вѣгословите Гдѣ вси рабѣ Гдѣни...“. Први псалм слика сталан и непрекидан промисао Божји о нама, а други нас ономиње на непрекидно благосиљање Господа за тај промисао, па и у ноћи. Затим долази Глѣва, ѣ нѣнѣ, тристѣ, Оченаш са възгласом. Иза възгласа се читају тропари за мртве (Помани Гдѣ..., Глѣвинѣю мѣдрѣсти..., Глѣва: Го стѣни..., ѣ нѣнѣ: Блжѣмъ тѣ..., Гдѣ помилѣи 12 пута) и посебна молитва за умрле (Помани Гдѣ...), у којој је мољење за опроштај грехова наше умрле браће. Полуноћница се завршује као и мало повечерије.

Чин дневне полуноћнице имамо у часловцу и следовном псалтиру. У типикѣ имамо чин свакидаше (понед. 1. седмице вел. поста) и васкрсне (7. гл.) полуноћнице. Када је свеноћно бденије не врши се полуноћница. Исто тако не врши се полуноћница у неким другим случајевима (види тип. гл. 2. и 7., петак и субота 5. седмице поста, среда страсне седмице). Полуноћница се каткада врши и у белијама.

11. Јутрење.

Јутрење, ὄρθρος, ὄρθρηνά, officium matutinum, је црквено богослужење, које се обично врши на почетку дана, ујутро. Јутрење представља почетак и прве зраке хришћанства. На јутрењу благодаримо Богу што нас је извео из таме ноћи на светлост, што је уништио заблуду ноћи а просветио нас сазнањем истине и светлошћу добрих дела.¹⁾

Имамо три врсте јутрења: 1. недељно јутрење, 2. велико јутрење или јутрење са полијелејем и 3. свакидашње јутрење. Ми ћемо овде изложити свакидашње јутрење које се врши овако:

¹⁾ Ὁρθρῶν δὲ, διὰ τὸ ἐρχομαὶ τὴν ἡμέραν, εἰς εὐχαριστίαν τοῦ παραγαχόντος τὸ φῶς, καὶ διὰ τὸν λύσαντα τὸ σκότος τῆς πλάνης καὶ τὸ τῆς εὐσεβείας φῶς ἡμῶν χορηγῆσαντα. Symeonis Thessalonicensis, De s. precatone c. 209. (Migne, Patr. gr. T. 155. p. 552.)

— Утренняя совершается ради наставшаго дня, за который человекъ слѣдуетъ благодарить Приводящаго свѣтъ, разрушившаго тьму лести и подавшаго намъ свѣтъ благочестія. Веніаминъ, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 76.

У уводу свакидашњег јутрења молимо се према заповести св. апостола Павла (I. Тим. 2, 1—2) за правосл. род. После почетног възгласа: **Благословѣнъ Бѣхъ нашъ всегда...** кади свештенак цео храм, изражавајући мирисом тамјана наше спољашње и унутрашње осећаје, да се наше молитве уздигну к Богу као тамјан, а чатац чита 19. псалом: „**Оуслѣшитъ тѣ Гдѣ...**“ и 20. псалом: „**Гдѣ, сілоу твою...**“ у коме псалмопевац моли Господа за заштиту и помоћ. Затим се говори трисѣбе, Оченаш, възглас: **Иже твоѣ бѣтъ царство** (овај говори свештеник пред царским дверима) и тропари: „**Спаси, Гдѣ...**“, **Слава: „Вознесѣся на крѣтъ...**“, и **нѣнѣ: „Предстѣтельство страшно...**“ у којима се моли за православно народ. Најпосле се моли у олтару свештеник за прав род у скраћеној сугубој јектенији: „**Помилѣй насъ Бже...**“, која се у типикѣ (гл. 9.) зове малом. Православна црква извршивши тако своју дужност према народу, моли се прво за народ зато, што од мира народног зависи и наш мир, и од добра стања народног зависи и наше добро стање.¹⁾ После завршених прозби моли народ благослов од свештеника речима: „**Именемъ Гдѣнимъ блгословѣ, Отче**“, а свештеник кадећи у олтару пред часном трпезом говори: „**Слава свѣтѣй и єдиносѣщнѣй и животворѣщнѣй, и нераздѣльнѣй Трѣницѣ, всегда, нѣнѣ и присно и во вѣки вѣкѣвъ**“,²⁾ на што појци одговарају **ѣминъ**. Затим почиње чатац *анѣоску песму*: „**Слава въ вѣшнихъ Бѣхъ, и на землѣ мирѣ, въ челоуцѣхъ блговолѣнѣ**“, 3 пута у част пресвете Трѣице. Затим моли чатац да Господ отвори уста наша, како би достојно хвалили Бога: **Гдѣ, оустнѣ мои ѡткрѣвши, и оуста моѣ возвѣстѣтъ хвалѣ твою** (2 пут) **иза** које молбе чита чатац **шестоѣлмѣ** (3. 37. 62. 87. 102. и 142. псалом), прекидајући их **иза** свака три псалма славословом пресвете Трѣице. У овим се псалмима износи слутња старозаветног човека о делу Спаситеља за спасење рода људског. По својој тужној, утешној и назидателној садржини, кадри су да побуде и код великог грешника осећаје покајања и наду на милосрђе и помоћ Спаситеља. Забринут због свог грешног стања, мисли човек на множину својих непријатеља који хоће да му душу униште, и у том тужном стању не види никакве друге помоћи до ли у Спаситељу обећаном од Оца небескога, који је дошао у своје време, и у истину искупио људски род.

¹⁾ Испор. *Венѣминъ*, Новая Скрижалъ, Спб. 1908. стр. 119. и 120.

²⁾ Овим възгласом почиње јутрење.

За време читања ових псалама, чита свештеник тихим гласом *дванаест молитава*, према броју часова у ноћи, у којима пре свега благодари Богу што нас је подигао са наших постеља, што нам је дао реч хвале да се клањамо и призивамо Његово свето име, затим моли да Господ пошаље своју помоћ на оне који стоје пред лицем Његове свете славе, да нас научи да се оправдамо пред Њиме, да просвети очи мисли наших, да не умремо у гресима, да одагна сваки мрак од срдаца наших, да нам дарује сунце правде и све молбе које воде спасењу, да нас покаже као синове светлости, као наследнике дана и Његових вечних добара и т. д.

Ове молитве почиње свештеник да чита у олтару; а иза три прва псалма када чатац каже *Глава, њ њѡнѣ, ѡлиаѡѡа* излази свештеник из олтара пред царске двери и овде за време читања последња три псалма наставља читање у олтару почетих молитава пред лицем свију, као наш посредник пред Богом. Када чатац сврши читање псалама а свештеник читање молитава, говори свештеник велику јектенију: „*Мѡромъ ГДѡ помѡлимса*“, иза чега се поје: „*Бѣх ГДѡ, ѡ ѡквица намъ...*“. Овом песмом, састављеном из стихова 24. 25. и 117. псалма, која велича са радошћу долазак Господа Исуса на земљу, сећамо се и рођења Христова, утврђујемо се у нади на Спаситеља и подражавамо настире витлејемске, који су хвалили и величали Господа.¹⁾ После велике јектеније свештеник говори пред царским дверима *Бѣх ГДѡ* и стихове на *Бѣх ГДѡ*, и затим улази на јужне двери у олтар.²⁾

После ове песме поју се *тропари светитеља* који се слави тога дана, у којима се величају дела светитеља као плодови земаљског живота ИХриста. Затим се читају *катизме*, којима нас црква води к сазнању наше грешности, и хваљењу Господа и молитви. Свака од ових катизама подељена је на три славе у част пресвете Тројице. Иза прве и друге катизме говори се мала јектенија и поју се иза мале јектеније песме у част празника, т. зв. сједални. Иза катизама се чита покајни 50. псалом.

Затим прелазимо од опћег јутарњег слављења Бога к посебном, и то у *канону*, у коме се велича светитељ

¹⁾ Испор. о овом *Symeonis Thessalonicensis, De sacra precat. c. 309. (Migne, Patr. gr. T. 155. p. 565.)*

²⁾ У типикку често сретамо израз: „*ѡци погтса Бѣх ГДѡ*“ и „*ѡци же ѡлиаѡѡа*“. Алилуја означава не само јутрење у време св. четрдесетнице, него уопће све службе, а *Бѣх ГДѡ* означава јутрење и све остале службе ван четрдесетнице, које имају карактер радости, а оне у четрдесетници карактер жалости.

дана или догађај који црква празнује тога дана. Ирмоси појединих песама канона састављени су према песмама из СЗавета, осим девете песме, која слави пресвету Богородицу, везујући тако прототипе и пророштва СЗавета са догађајима из НЗавета.¹⁾

Иза треће песме канона говори свештеник малу јектенију и возглас: *Иѡω τὴ ἐσὴ Βῆζ νᾶσζ. . .* и долази *Ἐξδάλινζ* из минеја, *σλᾶβα*, и *νῆνῆ* богородичан. Иза шесте песме говори свештеник малу јектенију и возглас: *Τὴ βο ἐσὴ цᾶρᾶ μῆρα. . .*, *кондак* и *икос*, и *синаксар* т. ј. опис светитељева живота или кратак опис догађаја који се светкује. Већину ових *синаксара* саставио је Никифор Калист.²⁾ Пред осмом песмом поје се: *Χῡλίμᾶζ βλαῡσλοβῆμᾶζ ποκλᾶνᾶμᾶσα Γᾶβν. . .*, а после осме песме опомиње нас свештеник речима (кадећи пред часном трапезом): *Ἐῡζ, ἡ μᾶτερῆ σῡῡῡτᾶ βζ πᾶςνεχζ возβᾶλῆчимζ* на слављење пресвете Богородице, на што појци поју химну пресвете Богородице коју је она сама изговорила (Лук. 1, 47—55): *Βελίχитζ δῡσᾶ μοᾶ. Γᾶδ. . .* Уз сваки овај стих припева се: *Ἐσῡтῆῡшῡю χεῡρῡῡῡмᾶζ. . .* За време појања *Βελίχитζ δῡσᾶ μοᾶ. . .* кади свештеник због важности момента цео храм. После ове песме поје се девета песма канона и иза ње: *Достᾶῡно ῡсῡтᾶ. . .* па мала јектенија са возгласом: *Иѡω τᾶ χῡᾶᾶᾶтᾶ βсᾶ сῡлы. . .*³⁾

Иза посебног слављења Бога у канону прелазимо опет на опће слављење Бога појањем *светилна*, у коме величамо светила вере, светитеље Божје, и молимо њихово посредовање и њихову помоћ за наше спасење.

Иза светилна читају певнице 148: „*Χῡᾶᾶῡῡτε Γᾶδ сζ νεκῡсζ. . .*“ и 119. псалм: „*Ἐσῡπᾶῡῡте Γᾶβν πᾶςнеχ нᾶβῡ. . .*“ и 150: „*Χῡᾶᾶῡῡте Βῆζ во стῡῡχζ еῡῡ. . .*“ У овим псалмима се позивају сва жива створења и цела природа да хвале Господа: анђели, силе, сунце, месец и звезде, небеса небеса, вода, и т. д. Ови се псалми зато што почињу са хвалите зову хвалитни псалми, алелујатички, од халелуја, што значи: хвалите Господа.

¹⁾ О канону види опширно Л. Мирковић, Православна литургија, I. део, стр. 223.

²⁾ *Συναξάρια* се зову описи и ова тумачења зато, што се читају на црквеним скуповима (*συναξίς*).

³⁾ Ταῦτας τοῖνον τᾶς ἐννῆα ψᾶς, εῡς τρισσᾶν τύπον τῆς ὑπερθέου Τριάδος, ἡ ἐκκλησία καθ' ἐκάστην ῡς ἐπινικῡᾶ τε καῡ χεριστήρια διᾶ τᾶν κανόνων μελεθεῡ. Καῡ τρεῡς ἐν τούτοις ποιῡται σῡᾶσεις, καθ' τούτω τῆν Τριάδα τμᾶσζ, μῡαν μῡν κατᾶ τᾶ τέλος τῆς τρίτης ψᾶς, τοῦ ἱερέως δοξολογοῡντος. — *Symeon Thessal. De s. Precatione* c. 310.

Затим долази: „Тѣѣ слава подоваѣтъ Гдѣи Бже нашѣ. . .“ и *мало славословље*: „Слава тѣѣ показавшемъ намъ свѣтъ. Слава во вѣшнихъ Бгѣ. . . Гдѣи прикѣжице вѣлѣ еси намъ. . . Сподѣви Гдѣи, въ дѣнь сей. . .“ У овом славословљу чатац у име народа благосиљајући Господа Бога оца наших, и хвалећи и славећи име Његово, моли да пошале своју милост на нас, да нас научи, уразуми и просвети оправдањем пред Собом, као дела руку својих, завршујући славословље са: тѣѣ подоваѣтъ хвала, тѣѣ подоваѣтъ пѣнѣ, тѣѣ слава подоваѣтъ, Оцѣ. . .

Када се сврши мало славословље, говори свештеник испред царских двери *прозбену јектенију*: Исполнимъ оутрењу *молитвѣ* нашѣ Гдѣви, која се на дневном вечерњу говори напред, иза Сподѣви Гдѣи. Затим после *Мирѣ* всѣмъ и *Главѣ* нашѣ Гдѣви прикѣнимъ. . . чита свештеник *молитву*: „Гдѣи стѣи, въ вѣшнихъ живѣи. . .“ у којој моли да Господ пружи своју невидљиву руку са светог стана свога, да нас благослови и опрости нам грехе наше, дарујући нам добра овога и онога света. Затим се поју стиховње стихире, у којима се прославља успомена тога дана или светих догађаја, те нам се тако износе примери у којима је Бог просветио своје светитеље својим даровима. Сходно садржини стихира стиховних говори даље црква: „Блго естъ исповѣдатисѣ. . .“ а ово исповедање имена Божјег изражава се нарочито у трисветом, у малом славословљу, молитви Господњој и возгласу: *Икѣ* твоѣ естъ царство. . . Затим се поје *тропар светитеља*, слава, и *нынѣ* богородичан, иза чега говори свештеник пред царским дверима *сугубу јектенију*: „Помилѣи нашѣ Бже. . .“ и даље све као и на дневном вечерњу и *отпуст*. Ако се после дневног јутрења врши први час, онда се на јутрењу не говори отпуст него одмах после *Оутверди* Бже. . . (без отпуста) долази служба првога часа (устав 9. гл. и *служабник*). Ако се на јутрењу не говори дневни отпуст, то се онда на првом часу иза јутрења не говори мали отпуст који се редовно говори на часовима, него се говори дневни велики отпуст са јутрења. Ако је на јутрењу било отпуста, то се на првом часу говори мали отпуст.

Ако је *велико славословље* поје се после светилна и богородичног *Исѣкоѣ* дыханѣ и стихире на хвалите, *Слава* стихира, и *нынѣ* богородичан. Затим се поје *велико славословије*: *Слава* тѣѣ показавшемъ, отпустителни тропар и бо-

городичан, сугуба јектенија: Помилѡи насъ Бже. . . возглас: *Иѡкв милостивъ. . .* и јектенија: *исполнимъ оутриную молитвъ. . .* возглас: *Иѡкв Бгъ милости. . . Миръ всѣмъ и приклањање главе и возглас Твое бо естъ еже милovati. . . Промѡдрость, Благослови и даље као и на дневном вечерњу, и отпуст.*

12. Час први.

Час први, прѡтѡ ѡрз спаја се са јутрењем и врши се дакле у свитање дана, јер приличи да дочекујемо дан јутарњом молитвом, што је Бог сва створења осветлио светлошћу, која сада славе Бога заједно са анђелима¹⁾. Са службом првог часа везује црква ону успомену, када је Господ у први час био одведен од Кајафе к Пилату, када је био оклеветан од непријатеља и неправедно осуђен. Овој успомени одговарају и псалми који се на првом часу читају: Пс. 5.: „Глаголы моѡ видши. . .“, 89.: „Гди прибѣжиши вѡмъ еси намъ. . .“ и пс. 100.: „Милость ѡ сѡдъ воспою. . .“. У првом псалму молимо Бога да услыша наше јутарње молитве, да понизи оне који чине неправду, а праведнике да обрадује. У другом псалму исповедамо нашу веру у Бога створитеља света, сећамо се таштине живота и молимо Бога да нам буде милостив и да нам пошаље своју светлост. У трећем псалму исповедамо нашу готовост за вршење закона Божјег.

Иза 100. пс. и Слава, ѡ нынѣ, Ямилиѡа (3 пута), Гди помилѡи (3 пута) чита се: Слава, тропар дана са ѡ нынѣ: богородичним: „Чтѡ тѡ наречѡмъ ѡ благодѡтнаѡ. . .“ и молитва: *Стѡпыѡ моѡ направѡ. . . Да исполнатса.* Иза трисветог, малог славословија, Оченаша и возгласа чита се кондак дана, затим Господи помилѡи (40 пута), молитва: „Иже на всѡкое врѡмѡ. . .“ Господи помилѡи (3 пута), мало славословије, Чистнѣишю. . . Именемъ Господнимъ благослови Отче, нашто свештеник одговара „Бѡже оцредри ны. . .“ и затим се чита молитва *Хрѡте свѣте истинный²⁾* и отпуст. Са овом молитвом имао би да се сврши први час. Но код нас и у руској цркви обичај је, иако то типик не одређује, да се после ове молитве поје увод или проемијон акатиста пресв. Богородици: „Возбранной во-

¹⁾ *Symeon Thessal.*, De sacra Precat. с. 299. (*Migne*, *ibid.* рг. 552.); види и: *Венијаминъ*, *Новая Скрижаль*. Спб. 1908. стр. 75.

²⁾ Ову молитву обично чита свештеник. Испор. устав поведѡлак I. седмице великога поста: „Хрѡте свѣте истинный глаголетса ѡ предстоящѡмъ“. Види и *С. Булгаковъ*, *Настольная книга*, стр. 87б. прим. 5.

вѣдѣ. . .¹⁾ Овај обичај је заведен прво у руској цркви, одакле је и нама прешао. Каже се да су Руси тај обичај завели у спомен избављења Цариграда од руских кнежева Асколда и Дира 866. године, који су том приликом изгубили све своје даће. Избављење Цариграда приписивало се заступству Богородичину, а руски кнежеви застрашени губицима примише хришћанство. Крштење ових кнезова је на неки начин као зора, почетак хришћанства у Русији, и стога се поје у свитање дана благодарствена песма Богородици, која је спасавини Цариград, довела их до хришћанства. А по примеру Руса појемо и ми ову песму на крају првога часа.

13. Час трећи.

Прво богослужење у трећој групи дневних богослужења је час трећи *трѣтѣ ѿра*, hora tertia, у који се час догодили важни догађаји из дела спасења, и то: прво договори Јудеја да ухвате и убију ИХриста, суд Пилатов над Спаситељем, и друго, у овај час је сишао св. Дух на Апостоле²⁾. Још од апостолског времена освећен је овај час дана молитвом (Дела Ап. 2, 15; 10, 9).

Успомени догађаја који се догодише у трећи час одговарају после возгласа и почетних молитава и псалми: 16.: „Оуспасиши Господи правдѣ моѣ. . .“, 24.: Къ тебѣ, Господи, воздвигохъ дѣшѣ моѣ, у којима се пророчки слика страдалнички пут земаљског живота Спаситељева, посред непријатеља који га и распеше, и ис. 50., у коме речима: дѣхъ правѣ ѿбѣнокѣи въ оутрѣбѣ моѣй. . . дѣхомъ владычнимъ оутверди ма. . . молимо да Господ и на нас пошаље Духа светога.

После псалама *Слава, ѿ нѣнѣ, ѿллилѣѣа* (3 пута), *Гди помиљѣи* (3 пута) чита се слава тропар дана, и *нѣнѣ*: богородичен; Богородице тѣѣси, лозѣ истиннаѣ, Гдѣ Богъ вѣгословѣнъ. . . трисвето, мало славословије, Оченаш, возглас и кондак дана. Затим се чита остало са првог часа: Господи помиљѣи (40 пута), *Иже на всѣкое время, Гди помиљѣи* (3 пута), *Слава ѿ нѣнѣ, ѿтнѣишю херувимъ. . . ѿменемъ Гднимъ вѣгослови ѿтче*, нашто свештеник одговара: *Млїтвалии стѣхъ ѿтецъ нашихъ. . .* и завршује се трећи час молитвом мученика Мардарија: *Кладыко Бѣже, ѿче вседержителю*, коју имамо и на крају првог дела дневне полуноћнице.

¹⁾ Види Др. Л. Мирковић, Акатист пресв. Богородици, 1918. стр. 8. и 11

²⁾ Испор. *Symeon Thessal.*, de s. Precat. c. 299. (*Migne*, *ibid.* p. 552).

14. Час шести.

Друго богослужење у трећој групи дневног богослужења је час шести, *ѣхтѣ ѿрѣ*, *hora sexta*, који одговара нашем дванаестом часу. На овом часу сећамо се страшног распећа Господа ИХриста, трнова венца на глави Његовој, поруге и свега што је пратило распеће. Овоме одговарају и псалми који се читају на шестом часу, 53.: *Бже во ѿмѣ твоѣ...* 54.: *Кнѣши Бже мѣтвѣ моѣ...* Нарочито нас ове речи сећају Христова страдања: „*Иѣкѣ чѣждѣн восташа на мѣ, ѿ крѣпции взыскаша дѣшѣ моѣ...*“ „*Возскорѣхъ печалѣю моѣю, ѿ сматѣхъ ѿ гласа вражіа ѿ ѿ стѣженіа грѣшника! Иѣкѣ оуклониша на мѣ беззакѣнїе, ѿ вѣ гнѣвѣ враждовахъ ми. Сердце моѣ сматѣса ко мнѣ, ѿ боѣзнь смѣрти нападе на мѣ. Страхъ ѿ трѣпетѣ прїиде на мѣ, ѿ покрѣ мѣ тѣмѣ*“.

А у 90-ом псалму: „*Живѣи вѣ помѣщи кѣшиагѣ*“ слика се уздање Спаситељево у Бога, који ће Га избавити из замке ловачке и од тепких оптужаба, како ће стати на отровне змије аспида и василиска и згазити лава и змију, т. ј. победити ад. Затим долази иза *Слѣва, ѿ нѣнѣ. Илїиѣиѣ* (3 пута), *Гдѣ помѣлѣи* (3 пута), *слѣва трѣпар свѣтїтеља тога дана, ѿ нѣнѣ: богородичан:*¹⁾ „*Иѣкѣ не ѿмамы дѣрзнѣнїа...*“, молитва: *Скѣрѣ да предварѣтѣ...*, трисвето, и кондак дана, и шести час се завршује молитвом св. Василија Великог: „*Бже ѿ Гдѣ силѣ...*“

Трећи и шести час врше се у храму (тип. 14. новембра, понед. I. седмице поста), а каткад и у притвору (типик недеља Антипасхе).

Часове имамо: *свакидашње, великопосне, пасхалне и царске.*

Чинове свакидашњих часова имамо у часловцу и следовном псалтиру, великопосних у часловцу, следовном псалтиру, уставу (понедељак I. седмице вел. поста), пасхалних у чину пасхе²⁾, а чинове царских часова у триоду (вел. петак), минеју (25. дек., 5. јан.) и у уставу на те дане. Часови се врше у епитрахилу.

Великопосни часови се врше у среду и петак сирне седмице (осим случајева наведених у уставу 1. и 2. фебр. и у 28. храм. гл.), у понед. утор. среду четвртак и петак у све седмице великог поста, у пон. утор. и среду страсне седмице. Царски часови се врше на вел. петак и пред празницима рођења и крштења Христова. На царским часовима врше се 1. 3. 6. и 9. час заједно. Царски се часови врше у храму³⁾, пасхални часови се врше пасхалне седмице до Томине недеље. Иначе у остале дане врше се свакидашњи часови.

¹⁾ Богородични на часовима зову се у типик: *Богородични часова.*

²⁾ Пасхални часови су без псалама и састоје се само из пасхалних песама.

³⁾ Царски се часови зову царски зато, што су на њима присуствовали вивантијски цареви и што се на овим часовима говори многољетије цару т. ј. владару.

15. Обедница или изобразителна.

Иза шестого часа, управо иза међучасија шестого часа врши се у православној цркви, када се не свршава св. литургија, на место ове једно нарочито богослужење, које се зове *обедница* или *последованіе ѡзобразительныхъ* (τὰ τυπικά или ἀκολουθία τῶν τυπικῶν, officium typicorum). Ово се богослужење зове обедница ради тога, што се врши у подне, и што монаси после овог богослужења одлазе за сто ради обода, а τὰ τυπικά чин ѡзобразительныхъ зове се ово богослужење према Симеону Солунском зато, што се на њему читају типични или изобразителни псалми 102. и 145., у којима се спомиње о ваплоћењу Исуса Христа и о плодовима који из овога извиру (τὰ τυπικά ἀντιφῶνα, πρῶτον καὶ δεῦτερον), и што је богослужење τὰ τυπικά слично св. литургији¹⁾; а по мишљењу других зове се τὰ τυπικά што је чин овог богослужења у почетку био изложен у књизи τυπικόν.²⁾ Служба τὰ τυπικά у значењу нарочите службе није била у студитском типикy, него је имамо детаљно изложену у јеру салимском типикy. Први спомен о овом богослужењу имамо у типикy царице Ирине, жене цара Алексија I Комнена³⁾ (XII стол.) и то тако кратко, да није могуће створити јасну слику о томе каква се служба овде разумева. Толико је јасно, да се служба о којој се овде говори свршава у нартексу (νάρθηξ) између часова и литургије, и да она по положају своје у низу осталих дневних богослужења одговара оној божанској служби, за коју знамо из каснијих типика са именом τὰ τυπικά, — најме онај део литургије који се записивао не у евхологију, него у уставу »τυπικόν«. Према томе »τὰ τυπικά« значиће оно, што је изложено у типикy, а реч „ѡзобразительна“ није ништа друго него дослован превод овог грчког имена и не даје одређену представу.⁴⁾

Обедница или изобразителна врши се у обичне дане ако се из ма каквог узрока не врши св. литургија, или се

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis De sacra Precatione* стр. 329: *De ordine Typicorum* (Migne, ibid. p. 593).

²⁾ Види *И. Мансвешовъ*, Церковный Уставъ, Москва 1885. стр. 207.

³⁾ Typicum monasterii τῆς Βεχάρτωνένης Constantinopoli ab Irene Ducena Alexii Comneni Imp.: види *Du Cange*, Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis, Lugd. 1688. T. II. p. 1622. — Издање овог типика: *B. Montfaucon*, Analecta Graeca, Paris 1688. p. 136 и даље, и *Migne*, Patr. gr. T. 127. p. 985. и даље.

⁴⁾ Испор. *И. Мансвешовъ*, Церковный уставъ, стр. 207.

врши у великом посту и на навечерије Божића и Богојављења, када се часови врше заједно са вечерњем и литургијом св. Григорија Двојеслова, односно св. Василија Великог. У првом случају је изобразителна служба по себи утврђена са уметком песама и молитвама св. литургије, у последњем пак случају када се врши после 9 часа, чини прелаз к вечерњу.

Чин обеднице или τὸν τοπικὸν састављен је из псалама, читања, молитва и песама. Поједини делови ове службе су: Псалми 102. и 145., песма „**Единорóдний Сñе, и Слóве...**“ блажена апостол, јеванђелије, символ вере, **Оче нашъ**, прописани кондаци, молитва св. Тројици, псалом 33., песма **Достóйно ёсть и отпуcт.**

Пoдpoбнији чин обеднице је: У почетку се читају псалми 102: „**Благословн дшнè моѡ Господа...**“ и **Слáва: 145.**: „**Хвалн дшнè моѡ Гдa...**“, у којима се велича Господ због многих добрих дела учињених нама. Затим долази и **нñнѣ** песма: „**Единорóдний Сñе, и слóве...**“ Затим се поју блажена којима се додају тронари канона 3. и 6. песме (из октоиха и минеја). Затим се чита апостол и јеванђелије дана, иза тога долазе тронари: „**Лнѣ невесный поётъ тѡ...**“ и „**Слáва: Лнѣ стýхъ аггъ и архаггъ...**“, чита се и **нñнѣ**: символ вере, молитва: „**Слáва встáвн...**“ Иза возгласа **ѡкв твоè ёсть царство...** поју се кондаци, **Слáва: Го стýми оупокóй, и нñнѣ: Предстáтельство хрѣтианъ, Господи, помнй 40 пута,** молитва „**Кесѣла Тóце...**“, **Бѣди йма Господне, пс. 33: Благословаю Гдa,** песма **Достóйно ёсть и отпуcт.** Чин изобразителне имамо у часловцу и следовном псалтиру. У дане поста, када се на јутрењу поје аллауја, изобразителна се врши после 9. часа, а у дане када се поје **Бóгъ Гдъ,** врши се изобразителна после 6. часа.

16. Међучасија (междочáсiа).

Између часова, који су прописани за мољење свих верних, врши се у манастиру једно нарочито богослужење, које има име междочáсiе (μεσώρια, mediae hora). Међучасова има четири на броју и врше се између појединих часова, тако између првог и трећег часа служи се междочáсiе **пѣрвагв часá** (μεσώριον τῆς πρώτης ὥρας), између трећег и шестог часа **междочáсiе трѣтjагв часá** (μεσώριον τῆς τρίτης ὥρας), између шестог и деветог часа **междочáсiе шѣстáгв часá** (μεσώριον τῆς ἐκτῆς ὥρας) и између деветог часа и вечерња **междочáсiе девáтагв часá**

(μεσώριον τῆς ἐννάτης ὥρας). Међучасови, по постанку каснији од часова, нису се вршили у почетку као јавно заједничко богослужење на скупу браће, него се свршавали у ћелијама код сваког монаха за себе и сачињавали су део монашког правила. Види се да су они уведени у манастире са том сврхом, да монаси проводе слободно време у својим ћелијама у парочитим молитвама. На ово се правило није свуда пазило, јер у многим манастирима нарочито у строго киновитским, држани су међучасови у заједници, нарочито ако су сједињавани са одговарајућим часовима. Ова неједнообразност имала је утецаја и на сам типик, јер се у неким његовим рукописима налази белешка да се међучасови врше: „εἰς τῆν σάββατον“ у понедељак, среду и петак, која се у другим рукописима, нарочито старима, не налази, и која изгледа да је додана касније, непозната старој пракси.

У празнике и дане са Κοίτη Γῆς (у време октоиха) међучасови се не врше. Из извода типика наведеног у Du Sange-у под речју ὥρα види се, да се међучасови нису вршили за време целе године, него само у извесном периоду црквене године и појани су у цркви, нартексу и у ћелији.¹⁾ Сада се по правилу држе и врше међучасови само у манастиру и то у дане поста, у храму, када је скупиљено све братство.

Што се тиче садржине међучасова, на међучасију првог часа читају се псалми 45. 91. и 92; на међучасију трећег часа пс.: 29. 31. и 60; на међучасију шестог пс.: 55. 56. и 69; на међучасију деветог пс.: 112. 137. и 139. Затим долази читање тропара и најпосле молитва Василија Великог Господу вседржитељу. На свима међучасовима чине се велики поклони или метанија са молитвом св. Јеврема Сирског: „Гῆν ἢ Βῆλοῦ ζωοῦτά μοῦ ἐστί.“

Чинове међучасија имамо у великом или следовном псалтиру.

17. Света литургија.

Све црквене службе (богослужења) о којима смо до сада говорили веома су важни делови јавног опћег богослужења, имају дубок и битни смисао, и одликују се како лепотом тако и значењем своје садржине. Но сва ова богослужења су тако рећи уводна и спремају нас за достојно вршење најглавнијег богослужења св. литургије. Св. литур-

¹⁾ Види И. Мансвешовъ, Церковный уставъ, М. 1885. стр. 206—207.

гија је главни део богослужења, врхунац овога и средиште свега религиозног живота хришћанина. Као што је жртва испупљења извор свију дарова, исто тако је продужење ове жртве у жртви св. литургије средиште делања Христовог у цркви.

Литургија се може посматрати као жртва и као тајна. Ми ћемо овде говорити о литургији као жртви. И пошто су св. апостоли излагали учење о жртви Христовој у вези са основном идејом старозаветних жртава, које стоје према жртви НЗавета у припремном односу, то ћемо овде изнети главне белешке о старозаветним жртвама.

18. Појам о жртви. Старозаветне жртве.

Под жртвом разумемо спољашњи дар, одабрани део човечје својине, који приноси човек Богу постављајући на олтари палећи га, јер огањ га узноси на небо, и тако изражава човек веру и унутрашњи религиозни осећај.¹⁾

Молитве и жртве су старе као и религија, и заједничке су људима као и ова. Већ Каин и Авељ приносе Богу жртве и испод најстаријих и најудаљенијих рушевина налазимо незнабошке храмове, налазимо жртвене олтаре, па и незнабошки народи најновијег времена цивилизовани и нецивилизовани, имају у своме култу жртве, а имамо их у свима монотеистичким и политеистичким религијама. У главном жртве сретамо свуда, где год налазимо и саму религију.

Посебно Бог прописује преко Мојсија изабраном народу израиљском жртве, које имају да Му се приносе, као и материјал жртава и начин како да се приносе. С погледом на материју жртве имамо *крвне жртве*, у којима се приносе рогате животиње, овце и козе, грлице и голубићи, или *бескрвне жртве*, у којима се жртвује класје, бело брашно, уље маслиново, тамјан, хлеб или азими и вино. С погледом на сврху имамо *жртве свепаљенице*, *жртве измирења*, т. ј. за грех и за кривицу, и *жртве мира или спасења*. У свепаљеницама (*δλοκαύτωμα*, holocaustum) спаљивало се све месо животиње, и приносило на светом месту сваки дан, пошто се клало ујутро и увече по једно јагње. Жртве за грехе приносиле се ради опроштаја греха учињеног прекршајем теократског

¹⁾ Испор. *I. Lüft*, Liturgik 2. Bd. 1847. p. 436; *I. Kössing*, Liturgische Erklärung der hl. Messe, 3. Aufl. Regensburg 1869. p. 147.

или цивилног права, делом за извесне грехе. У одређен празник, наиме о новом месецу, на пасху, о педесетници, на нову годину, у дан измирења, приносила се жртва измирења за грех, и то за цео народ једна коза, а за појединце према врсти греха приносила се једна грлица, голубче, или јагње или јуне. Као жртва за кривицу ради задовољштине повређеног права или ради задовољења повређеног теократског права, морао је кривац поред отштете или казне одређене законом да принесе једну козу, у неким случајевима и јагње од године дана. Жртве мира или спасења беху жртве хвале или благодарности, а звале се и евхаристијске, жртве завета или обећања, и жртве добре воље, а разликовале се једна од друге само интенцијом којом се приносиле. Код ове врсте жртава узимала се која год од рогате или ситне марве на жртвеник, а онај који је жртвовао требао је да буде у благодатном стању, наиме његов живот морао је бити чист и Богу угодан. Бескрвне жртве приносиле се или саме за себе, или са свепалењикама и жртвама спасења.

Карактеристични знак свепалењичких жртава је потпуно спаљивање дара; а жртва за грех и кривицу кропљење крвљу животињском или у изливању крви око жртвеника, или кропљење рогова жртвеног олтара овом крвљу, или спаљивање једног дела меса на олтару, у неким случајевима ван храма, и у трошењу највећих делова меса на св. месту само од свештеника; код жртве мира или спасења карактеристично је изливање крви око жртвеника, спаљивање делова меса намењених за жртвеник, приношење груди и десног бута животиње као дар, и једење осталих делова меса делом од свештеника (и осим храма заједно са њиховом породицом), делом од самог приносиоца жртве. Код жртава вегетабилних ствари које се приносиле за себе, палио се један део, и овај се звао успомена, помен, а остатак су потрошили свештеници на св. месту са искључењем њихових породица; а код жртвовања вегетабилних ствари, које се сједињаваху са жртвама мира, остајао је један део свештенику, а други већи део узимао је приносилац жртве да употреби при давању жртвене гозбе.

Жртве као такве постале су из природних осећаја човека и пошто су биле уједно најодабранији део течевине и својине човечје, то беху самвол целокупне његове ода-

ности и привржености према Богу. А пошто је човек услед прародитељског греха уздисао под његовим последицама и за казну потпао под смрт, то је исповедао жртвама, а нарочито оним крвним, отуђење и оделење човека од Бога, као и жељу да се помири и опет сједини с Богом. А све старозаветне жртве, иако су постављене наређењем Божијим, нису биле кадре саме собом да уклоне кривицу и казну прародитељског греха са рода људског. Зато и каже св. ап. Павле: „Скѣпъ во ѣмкѣи законѣхъ градѣиныхъ блдгъ, (д) ни самѣи ѡбразъ вѣщѣи, на всѣкои лѣто тѣмнѣи жѣртвами, ѣхѣи приносѣтѣ вѣнѣ, никогдѣи мѡжитѣ пристѣпѣиющихъ совершити. . . . но въ нѣхъ воспоминаѣи грѣхѡвъ на кождо лѣто вывѣтѣ, невозмѡжно во крѡви ѡнѣи ѣ козѣи ѡчищѣти грѣхѣи“.¹⁾ Старозаветне жртве беху према томе само симболи, знаци, да је човек пред Богом грешан, и да је грехом изгубио вечни живот, оне беху симболи и слике, наиме оне поред значења, које је њима било својствено, јављаху нешто што још није постојало, што има да се догоди, наиме велику жртву измирења И Христа, који је имао да постане искупитељ света. Оне су имале да одрже свест грешности пред Богом и да побуде и негују жељу за Спаситељем света. Уколико дакле жртве измирења пре Христа побуђиваху, неговаху и одржаваху свест и осећај грешности и жељу за Спаситељем, спремаху оне за потпуну жртву измирења од Месије, и чиниле су оне, које су их у вери и у нади на живоносног Спаситеља чисте душе приносили, пријемчивима за дарове искупљења²⁾ и тако су стојале оне са жртвом Спаситеља у живој и реалној вези, и зато говори св. Јован у Откровењу (13, 8) о јагњету, које се клало од почетка света.

19. Крсна жртва Христова и евхаристијска жртва.

Што нису могле остварити жртве пре Христа, остварено је жртвом, коју је принео ваплоћени јединородни Син Оцу своме Небеском. Ова жртва је у томе, што је Он, истинити Син Божји понизио Себе, узео облик слуге, био послушан до смрти, и то до крсне смрти.³⁾ Чист и безгрешан није имао потребе да даје задоноштину за себе и за

¹⁾ Јевр. 10, 1—4.

²⁾ Истор. И. Дмишревскій, Историческое, догматическое и таинственное изъясненіе божествен. литургіи, Сиб. 1884. стр. XIII.

³⁾ Фил. 2, 7—9.

своје грехе, а спрао је наше грехе¹⁾, ублажио је праведни гнев Божји²⁾ и дао је потпуну задовољштину за грех, који је почивао на људском роду.

Зато што је Христос предао себе смрти из бескрајне послушности према Оцу Небесном и из безграничне љубави према нама људима, зато је крсна жртва ИХриста истинита жртва и пошто је овом смрћу збрисан грех и стечено вечно искупљење³⁾, зато је ова крсна смрт Христова истинита жртва измирења, жртва у којој се у потпуном смислу налази све оно, за чиме су тежиле жртве пре Христа.

А да би сви људи до краја векова постали учесници плодова крсне смрти Христове, требало је да се ова жртва врши и продужује у делу и у стварности. Ово су предсказали пророци. Тако каже Господ Месији: *Ты іерей во вѣкъ по чинѣ Мелхиседековѣ⁴⁾*. А код Малахије каже Господ: *Нѣсть вола моа въ васъ, глаголетъ Гдѣ вседержитель, и жертвы не приимѣ ѿ рѣкъ вашихъ. Зане ѿ востѣкъ солнца и до запада ѿма моѣ прослависа во гѣзицѣхъ и на всѣцѣмъ мѣстѣхъ дѣмїамъ приносїтса ѿмени моимѣ и жертва чїста.⁵⁾* Ова чиста жртва је св. литургија, коју је установио ИХристос на тајној вечери. О установљењу овоме читамо код Матеја: *„Идѣшымъ же ѿмъ, приѣмъ Іисъ хлѣбъ, и благословївъ преломї, и даде оученикомъ, и рече: приимїте, гдѣте: сїѣ єсть тѣло моѣ. И приѣмъ чашѣ, и хвалѣ воздавъ, даде ѿмъ, глагола: пїйте ѿ неѣ вси: сїѣ бо єсть кровъ моа, новаго завѣта, гдѣже за многїа ѿливѣема во ѿставлєнїѣ грѣхѣвъ“⁶⁾*

А код Луке додаје Исус и заповест говорећи: *Сїѣ творїте въ моѣ воспоминанїѣ.⁷⁾* Речи: *„Єже за вы даемо, гдѣже за вы проливѣетса“* (Лука 22, 19. 20) показују јасно, да Он на овоме месту говори о предавању измирења, о жртви. Осим овога назива Господ своју крв: »крв Новогa Завета«. Крв завета је дакле синоним са крвљу жртве, јер закон или завет човека са Богом може се склопити само као жртва у којој се брише кривица, узрок удаљења од Бога.⁸⁾ Према томе је Господ

¹⁾ I. Јов. 1, 7; 2, 2.

²⁾ Рим. 5, 9—11.

³⁾ Јевр. 9, 12.

⁴⁾ Пс. 109, 4.

⁵⁾ Мал. 1, 10.

⁶⁾ Мат. 26, 26—28.

⁷⁾ Лук. 22, 19.

⁸⁾ Испор. Јевр. 9, 18—22;

ИХристос принео на тајној вечери жртву. Речима: „*Сі тро-
рїтї вѣ мої воспоминанїи*“ дао је Христос апостолима власт и
заповест да чине што је и Он учинио на тајној вечери, не
само да претварају хлеб у тело и вино у крв Његову, него
да се обоје и жртвује Богу.

Ову заповест божанског Спаситеља вршили су апостоли
и њихови наследници, епископи и презвитери, као што се
види из Дела и посланица Апостолских,¹⁾ и из списа св.
отаца.²⁾ Они се скупљаху на једно место, приношаху тело
и крв Христову као жртву Богу, сједињујући са овим при-
ношењем церемоније сходне сврси установљења св. евхари-
стије. Тако се вршила ова жртва у православној цркви под
именом св. литургије од апостолских времена до данас. Св.
литургија је према томе стална жртва НЗавета, у којој се
ИХристос под видом хлеба и вина на бескрвни начин
жртвује рукама свештеника небесном Оцу, као што се не-
када жртвовао на крсту на крвни начин. Св. литургија је
по суштини иста жртва као и она коју је Христос на крсту
принео, јер овде се жртвује Оцу Небесном један и исти дар,
т. ј. сам ИХристос, са једном и истом сврхом, т. ј. ради
опроштења грехова света. Само начин жртве је различит.
На крсту се принео на жртву Христос у крвну смрт, а на
св. литургији се жртвује прослављени Христос на бескрвни
начин; тамо се жртвовао ИХристос само једанпут и само
на једном месту, овде више пута и на много места; тамо
се жртвовао Христос да нам стече богатство дарова, а овде
да нас причести извором својих дарова.

20. Имена, суштина и значење св. литургије.

Разна имена св. литургије изражавају веома добро и
згодно суштину и њено значење, и зато је од интереса да
са ове тачке гледишта упознамо она имена. Св. литургија
се звала у старој цркви а зове и сада: *евхаристѣа, благодар-*
*ност.*³⁾ јер је установљена од ИХриста као истину бла-

¹⁾ Дел. 2. 42; 20, 7; Јевр. 13, 10.

²⁾ Испор. *Iustinus*, *Apologia I. pro Christianis* c. 65—67; *Eiusdem*, *Dialogus*
с. *Tyrhone Iudaeo* c. 41; *Irenaeus*, *Adversus haereses* lib. IV. c. 17. (*Migne*, *Patr.*
gr. T. 7. p. 482—485.) и *Const. apost.* I. II. c. 57. и I. VIII. c. 6—15.

³⁾ Испор. *Iustin. M. Apolog. I. pro Christianis* c. 65. et 68; *Clemens Alex.*, *Paedagogus* lib. II. c. 2; *Tertullian.* *De corona militis* c. 8; *Cyprian.*, *Ep.* 10. *ad Martyres*
et Confessores и *Eiusdem*, *Liber de oratione Dominica* c. 18; *Const. ap.* I. II. c. 22.

годарна успомена љубави и безграничних заслуга Његових за род људски; *Εὐλογία* или *ποτήριον τῆς εὐλογίας*, *благослов* или *чаша благослова*,¹⁾ јер ми приносимо Богу жртву хлеба и вина, хвалећи Га и благосиљајући Га за сва добротинства укавана роду људском; *κοινωνία*, *удео*, *причешће*,²⁾ јер се на св. литургији причешћујемо Христом; *δειπνον* и *δειπνον κυριακόν*, *вечера* и *вечера Господња*,³⁾ јер св. литургија представља последњу тајну вечеру ИХриста са својим ученицима; *τράπεζα κυρίου*, *трпеза Господња*⁴⁾ и *τράπεζα μυστική*,⁵⁾ *тајанствена трпеза*, јер овде нам се износи животворно јело и пиће, износи нам се само тело и крв Спаситеља нашег; *μυστήριον*, *тајна*⁶⁾ и *μυστήριον παράδοξον*, *чудновата тајна*,⁷⁾ *θειόν*, *ἅγιον*, *φρικτόν*, *тајна божанска*, *света*, *страшна*,⁸⁾ *κλάσις τοῦ ἄρτου*, *ломљење хлеба*;⁹⁾ *ἀναφορά* и *προσφορά*, *узношење* и *приношење*;¹⁰⁾ *τελετή*, *извршење*, *освећење*;¹¹⁾ *σύναξις* и *σύναξις ἁγία*, *скуп* или *свети скуп*;¹²⁾ *ιερουργία*, *света радња*¹³⁾ и т. д.

Из ових имена се види и суштина св. литургије. Св. литургија је по суштини:

1. Жртва *потпуног поштовања*, јер када се Син Божји једносуптан са Оцем поклони безграничној слави и светости Оца Свога и би послушан до смрти. смрти крсне,

¹⁾ I. Кор. 10. 16; Испор. *Cyrrill. Alex.*, Commentarium in Evang Joannis c. 6. v. 56. (*Migne, Patr. gr. T. 73. p. 381.*)

²⁾ Дел. 2, 42; Испор. *Basilii*, Epist. 93. ad Caesariam patriciam, de communionem и *Joannes Dam.* De fide orthod. lib. IV. c. 13.

³⁾ Дел. 2, 42. и 46; Испор. *Joannes Chrysost.*, In epist. I. ad Corinth. Homil. 27. (*Migne, Patr. gr. T. 61. p. 229.*)

⁴⁾ I. Кор. 11, 20.

⁵⁾ *Joannes Chrysost.*, In Ep. I. ad Corinth. Hom. 27.

⁶⁾ *Justinus*, Dialogus cum Tryphone c. 41. и *Joannes Chrysost.*, Hom. 82. al. 23. in Matth. (*Migne, Patr. gr. T. 58. p. 737.*)

⁷⁾ *Clemens Alex.* Stromata lib. IV. c. 25.

⁸⁾ Испор. *Const. ap. I. VIII. c. 14*; *Cyrrill. Hieros.*, Catechesis 23. Mystag. 5. n. 23; *Joannes Chrysost.* De sacerdotio lib. VI. n. 4. (*Migne, Patr. gr. T. 48. p. 681.*)

⁹⁾ Дел. 2, 42. и 46.

¹⁰⁾ *Clemens Rom.*, Epist. I. ad Corinth. c. 40; *Const. ap. I. VIII. c. 13*; и *Eusebius*, Hist. eccl. lib. VI. c. 43.

¹¹⁾ *Origenis Contra Celsum* lib. III. c. 59.

¹²⁾ *Origenis* In Isaiam Homilia 1; *Pseudo-Dionys. Areop.* De eccl. Hierarchia c. III. §. 2. (*Migne, Patr. gr. T. III. p. 428.*)

¹³⁾ *Pseudo Dionys. Areop.* De eccl. Hierarchia c. III. §. 12. (*Migne, Patr. lat. T. III. p. 441.*)

тада ово није ништа друго, него израз најпотпунијег поштовања и оданости.

2. жртва *потпуног измирења*, јер када је Син Божји спремао кривицу греха и својом крсном смрћу дао задовољштину правди Божјој, тада се овом жртвом помирило човечанство са Богом. Зато каже апостол Павле: *Иши во кръвь козлаа и телчаа и пепелз юнчій кропашій ѡскверненыа ѡсващаетз къ плѣтсткѣи чистотѣ: кольми паче кръвь Хрѣтова, иже Дѣомз стѣмз себе принесе непорѣчна Бгѣ, ѡчѣтитз сокрѣсть нашѣ ѡ мѣртвѣх дѣлаз, во ѣже слѣжити намз Бгѣ живѣ и истиннѣ.*¹⁾

Зато се и моли свештеник при вршењу литургије: „Икоже кѣти причащјоушымса, во трезвѣнїе дѣши...“ и „ѡмѣи, Гдѣи, грѣхїи поминѣвшнхса, здѣ кръвию твоюю честиюю, молитвами стѣхз твоихз“. Она је

3. жртва *потпуне молбе*, јер цело дело спасења, а нарочито врхунац и основни камен овог спасења, смрт Христова на крсту, показује се као молитва мољења; и која молитва може бити Богу угоднија и стварнија од крсне жртве најмилијег Му сина? Ова жртва се уздиже увек на небо, јер сва благодат која силази на распетога, излива се на цео род људски. Најпосле литургија је

4. жртва *потпуне благодарности*, јер као што је Бог жртвовањем Сина Свога показао људима највећу доброту, исто тако и људи не могу боље изразити своју благодарност, него када се ове доброте увек сећају у св. литургији.²⁾

Света литургија је средиште православног богослужења и најважнији чин овога, на коју се верни скупљају у цркву, да се у мислима и осећајима сједине са свештеником и принесу Оцу небесном јагње, које носи грехе света, она је служба, на којој они у потпуном смислу речи славе успомену смрти Господа, и према речима Апостола проповедају је до Његова доласка. На св. литургији показује се Спаситељ и Искупитељ света вернима својима на реалан начин, на св. литургији се приказује цело дело наплоћења Господњег, страдања, смрти, васкрса и вазнесења Његова на небо и понављају се сва чуда Његова дара и љубави.

¹⁾ Јевр. 9, 13.

²⁾ Испор. *Nicolai Cabasilae, Liturgiae Expositio* с. 33. код (*Migne, Patr. gr. T. 150. p. 44.*)

21. Време свршавања св. литургије.

Из Дела Апостолских 2, 46 види се, да су се Хришћани у време апостола бавили заједно у цркви у *све дане* ломећи хлеб, наиме свршаваху св. литургију. Према св. Кипријану¹⁾ скупљаху се Хришћани африканске цркве у време гонења сваки дан да врше божанску жртву, и Јевсевије²⁾, Василије Велики,³⁾ Јован. Златоусти,⁴⁾ Јероним,⁵⁾ Амвросије⁶⁾ и Августин⁷⁾ говоре о свакидашњем свршавању св. литургије. Но иако се св. литургија вршила сваки дан, ипак како у време апостола, тако и касније била је недеља законити дан за молитву уопће и за вршење св. литургије посебно. Ово се види из Дела Апостолских⁸⁾ где се казује, да во ђдинѣ же ѿ сѣвѣтъх (преведи према грчком: а у први дан седмице т. ј. недељу),⁹⁾ собравшимся оученикомъ преломити хлѣвъ, Павлаъ вѣсѣдоваше къ нимъ, хотѣ. ѣзыти на оутрѣи, прострѣ же слово до полночи.

И св. Игњатије ученик апостолски пише у посланици Магнежанима: »Не светкујте више суботу, него светкујте дан Господњи, јер кроз њега и смрћу Његовом примили смо нов живот«¹⁰⁾. А св. Јустин каже у својој првој Апологији:¹¹⁾ »У тако звани дан сунца (недеља) скупљају се на једно место сви становници градова и села, и читају колико време дозволи успомене апостола (св. јеванђелије, Дела и

¹⁾ *Cyprianus*, Epist. synodica 54. ad Cornelium Papam de Lapsis (*Migne*, Patr. lat. T. 3. p. 884.)

²⁾ *Eusebius*, Demonstratio evangelica lib. I. c. 10. (*Migne*, Patr. gr. T. 22. p. 88.)

³⁾ *Basil.*, Epist. 93. ad Caesariam patriciam, de communione (*Migne*, Patr. gr. T. 32. p. 484.)

⁴⁾ *Joannes Chrysost.*, Adversus Judaeos Orat. III. (*Migne*, Patr. gr. T. 48. p. 868.) и *Eiusdem.* Homil. 17. in epist. ad Hebr. c. X. (*Migne*, Patr. gr. T. 63. p. 131.)

⁵⁾ *Hieronymus*, Epist. 71. ad Lucinium (*Migne*, Patr. lat. T. 22. p. 672.)

⁶⁾ *Ambrosius*, Epist. 20 ad sororem (*Migne*, Patr. lat. T. 16. p. 995.)

⁷⁾ *Augustinus*, Ep. 98. ad Bonifacium episcopum (*Migne*, Patr. lat. T. 33. p. 364.)

⁸⁾ Дел. 20, 7. 9.

⁹⁾ Реч »субота« значила је код Јевреја седми дан седмице и уједно и целу седмицу, а дана седмице звали се први дан суботе, други и трећи и т. д., место недеља, понедељак, уторак и т. д. У наведеним речима имамо први јасан податак стављења недеље.

¹⁰⁾ *Ignatii*, Epist. interpol. ad Magnesionos c. 9. (Patr. Apost. Opera. Fascicul. II) Lipsiae 1876. p. 203.

¹¹⁾ *Justin. Mart.* Apol. I. pro Christianis c. 67.

посланице Апостола) и списе пророка. Када чатац сврши, старешина држи поуку... после овога сви устајемо и пошто се сврши молитва доноси се хлеб, вино и вода, и старешина говори молитву и благодарност, а народ одговара: Амин«. Јустин наводи и разлог за свршавање енхаристије у недељни дан, када продужује: »А недељом се купимо уопће, јер је ово први дан, у који је Бог створио свет и јер је у овај дан ИХристос Спаситељ наш ускрсао из мртвих«. Осим недељом вршила се св. литургија у старој цркви и у дане успомене светитеља.

И данас се може литургија вршити сваки дан осим неколико дана.¹⁾ Ипак само недеља и празници се сматрају као они дани, у које за свршавање св. литургије постоји позитивно правило. Одредбе ове врсте имамо у 29. канону лаодикијског и у 19. канону VI. васељенског синода.

Што се тиче самог часа вршења литургије, овај није био одређен у првим временима цркве. У време гонења вршили су хришћани св. литургију онда, када су прилике допуштале, ноћу или дању²⁾. Када је у цркви успостављен мир, вршила се св. литургија оће ујутро, но тако, да не почиње пре трећег часа, јер у овај је час био Христос осуђен на смрт. Матија Властар налази за овај обичај и други разлог. Он пише: „У ово време дана, наиме у трећи час, сишао је на видљив начин Утешитељ, Дух свети на апостоле и показао им је Тројичну и савршену светлост, а тиме је и нас научио, да час једног имена са светом Тројицом (трећи) треба посветити свршавању свештене радње у част триипостасног Божанства“. Но Пајсије патријарх цариградски, на питање о овом делу, у посланици посланој у Москву а штампаној у Скрижали пише: а на питање о времену св. литургије, кажем, добро чините почињући је по правилу од трећег часа. Но није тако одређено, да у други час не треба вршити. Јер на св. и велики светли дан, и на дан Рођења Христова и Св. Богојављења, још док је ноћ бива литургија; а на Велики Четвртак и на Велику Суботу служимо пред вече ради тајне ових дана, о којима нећемо овде го-

¹⁾ Тако се према старој црквеној пракси не врши литургија потпуна у среду и петак сиродусне недеље, а литургија пређеосвећених дарова се не врши на велики петак, а исто тако у понедељак и уторак прве седмице четрдесетнице.

²⁾ Испр. *Friedr. Hon. Krüll, Christliche Alterthumskunde, Regensburg, 1856. 2. Bd. p. 114.*

ворити: а у манастирима врше литургију у разне часове. Зато ако и прође трећи час или и пре трећег часа не треба пропустати св. литургију, као што је обичај и у нашим црквама. Јер благодат Духа не опредељује се временом.¹⁾

Дакле за почетак св. литургије одређен је трећи час, а то је према нашем рачуну 9 сати пре подне. Но св. литургија може да почне ако је потреба и раније и касније, ипак не пре изласка сунца и исто тако не по подне. Изузетак се чини у оне дане, у које је литургија спојена са вечерњем, када се дакле врши литургија по подне.²⁾

У духовном наставству врши се св. литургија увек у одређен час, да би верни знали када треба да се скупе на литургију. Сам час се одређује у свези са реченим и с обзиром на прилике верних.

22. Шта је потребно за свршавање св. литургије.

За свршавање св. литургије тражи се:

1. Црква или капела освећена од самог архијереја или од презвитера овлашћеног од архијереја, и то црква која није обесвећена и профанирана ни од кога и ничиме. А црква се обесвести и оскврни убијством или самоубијством чијим у њој, проливањем крви, крвотоком од жене, сахрањивањем безбожника, јеретика, незнабожаца у цркву, повредом и гажењем од стране незнабожаца, јеретика и шизматика, рушењем зидова, када се може претпоставити да су и места намазана св. миром порушена. У таквим случајевима не сме се служити св. литургија у таквој цркви, док се архијерејским благословом опет не освети.³⁾ Осим цркве и капеле може се свршити св. литургија и у приватној молитвеној кући⁴⁾ или на јавном месту. Последњи случајеви се сматрају само као изузетак од правила и бивају привољом и благословом надлежног архијереја по потреби војске и у другим нарочитим случајевима. Само место где се проскомидија врши јесте жртвеник (πρῶθυσος), а на св. престолу врши се св. литургија.

¹ Испр. *Веніаминъ*, Нован Скрижалъ, стр. 129. и 130.

² Види: *К. Никольскій*, Пособіе къ наученію устава богослуженія прав. цркви, изд. III, 1874, р. 165.

³ Види *Пакѣсти* ђчѣтелемъ: Пѣщи предъ служѣніемъ ѿ св. служѣніи достѣ- нта ирѣмъ хранѣти сіа...

⁴ Кан. VI, VI, вѣрѣенскогъ синода.

2. Свети сасуди и одежде (види I: књ.). Од ових је за вршење св. литургије најбитније потребан антиминос,¹⁾ на коме не приличи литургисати ако је подеран и поцепан, или ако је тако избрисан, да се слова писана на њему не могу прочитати²⁾.

Исто тако св. одежде, као и покривачи св. жртвеника и часне трапезе треба да су чисти, а када остаре треба их изменити другим добрим.

3. Пет просфора, вино и вода. Просфоре се праве од чистог пшеничног брашна. Брашно не сме бити ужежено или умољчано, не сме киснути од вина када ври, него од киселог теста. Хлеб не сме бити горак и да се здраво дроби. Вино треба да је чисто и непомешано ни са чиме, осим на проскомидији са мало воде³⁾. Боја вина је обично црвена.

4. Богослужбене књиге, и то за свештеника службабник или литургијар и четвороеванђелије или јеванђелистар.

5. За вршење литургије тражи се да горе свеће на престолу (4 или 3), на жртвенику када су на њему св. дари (1), пред иконостасом бар 2, и толико на входу. А у случају оскудице две или једна, а без иједне свеће није дозвољено вршити св. литургију⁴⁾.

6. Потребна лица осим свештеника, црквењак и појак, који су научени да се страхом Божјим и побожношћу иду кроз цркву и у олтар.

23. Вршилац св. литургије⁵⁾.

Вршилац литургије је само канонски свештеник, наиме према прописима цркве хиротонисани свештеник. Али с обзиром на сваку одређену цркву треба да је свештеник и опуномоћен за вршење св. литургије. Ово опуномоћење прима свештеник за сваку одређену цркву од архијереја дијецезана, а страни свештеник пристанком или дозволом компе-

¹⁾ Испор. *Правосл. исповедање* ... одговор на 107. питање.

²⁾ Види *Извѣстїе ѣчїтельное*, *ibid.*

³⁾ Испор.: *Правосл. исповедање* ... одговор на 107. питање.

⁴⁾ Испор.: *Извѣстїе ѣчїтельное: Сосѣды свирѣнїи ка свѣжїиоу потреби...*

⁵⁾ Види *Извѣстїе ѣчїтельное: Какъ подобѣтъ свѣжїиоу предбготовлѣти себѣ ка достоїноу свѣжїиоу ежїствїиоу лїтѣргїи и причащїиоу ежїствїиоу Хрїстоу тїна. — Извѣстїе ѣчїтельное* саставно је цинокт. *Евоимїй*, ученик *Епифанїа Славинецкаго* († 1676.) и први пут је штампано у *Служабнику* 1705., од када се до данас штампа у *Служабнику* и садржи упутства за богослужбену праксу свештеника. Испор.: *Григорїй Мирковичъ*, О времени пресуштавления св. даровъ, Вильна, 1886.

тентне црквене личности, наиме у епископској цркви од епископа, и у парохијској цркви од компетентног пароха. Страни и непознати свештеници који хоће да врше свете радње треба да покажу »препоручни лист«, и треба испитати да није без опасности њихово причешће и примање.¹⁾ Свештеник који хоће да врши св. литургију треба да има на уму:

1. Да врши св. литургију према прописаним формуларима са дубоком побожношћу и религиозношћу, и да тиме утиче на религиозност и побожност присутних Хришћана.

Сећање на дела, учења, страдања и смрт Господа нашега И Христа за искупљење света, што сачињава суштину св. литургије, треба да прожима дух свештеника који служи вером, љубављу и надом. Велика љубав Сина Божјег према роду људском, који се као јагње принео на жртву за наше грехе, треба да у души свештеника побуди најпобожније мисли и ове мисли и ови осећаји треба да се манифестују у начину свршавања св. литургије, у држању, и целом спољашњем понашању свештеника.

2. Свештеник који се спрема за св. литургију треба да се чува свега онога, што се противи достојном примању св. евхаристије. Дакле треба да је ведар и чист *телесно*. С вечера треба да се умери у јелу и пићу, а после поноћи не сме ништа јести. И душу треба да очисти од сваке природне љубави, похоте и пожуде телесне, које се противе љубави према Богу. Зато се забрањује пре литургијања сексуално општење²⁾, а и ток семена сматра се као запрека достојном причешћу и према томе литургијању.³⁾ Исто тако треба да је свештеник достојан и *духовно*. А сметње које се са ове тачке гледишта противе вршењу св. литургије су правилно свргнуће свештеника, и то за доказане грехе и моралне прекриваје. С обзиром на ово каже 28. канон св. апостола: »Ако се епископ, или презвитер, или ђакон, који је због доказаних престапа правилно свргнут био, усуди предузети службу, која му је некада била поверена, такав нека се сасвим

¹⁾ Кан. 12. св. апостола; види и 1. и 8. канон антпохијског синода и 17. канон васељенског синода.

²⁾ 3. канон Двоисција Александријског.

³⁾ 8. кан. Јована Посавца (ὡφθαλμῶν).

искључи из цркве.¹⁾ А што се тиче моралног прекршаја, тешки греси противе се вршењу св. радња уопће и достојном вршењу св. литургије посебно.²⁾ Према томе свештеник који је под тешким грехом не сме вршити св. литургију, док се не очисти од овога греха тајном покајања, и док не прими разрешење у исповести, јер у противном случају увећава свој грех другим тежим, примајући тело и крв Христову само на осуду. Осети ли се свештеник на самој божанској литургији грешан са смртног греха и осети ли истинито кајање због овога греха, нека се не усуди да литургише, док се скрушеношћу, болом у срцу и исповешћу пред духовним оцем не очисти од греха уз одлуку, да се неће више вратити греху.³⁾

3. За литургију треба свештеник да се спреми вршењем или слушањем седам црквених божјих хвала (часова) прописаних црквом, и то вечерња, повечерија, полуноћнице, јутрења и часова. Исто тако има да чита или слуша свештеник пре сна прописане каноне, акатист пресветој Богородици или ИХристу, светима и анђелу хранитељу и ујутро послѣдованије свѣтаго причащѣнїа. А ако је свештеник заузет духовно пастирским дужностима, наиме исповедањем и причешћивањем болесника, крштавањем деце, а приближује се време св. литургије, и због овога узрока не прочита каноне, не греша, ако само после св. литургије изврши пропуштено. А последованије причешћа свакако треба да прочита пре св. литургије.⁴⁾ Свештеник који је ружио и увредио кога, и зна да је овај огорчен на њега, или ако је свештеник сам увређен од кога и гневи се на онога, који га је увредио, нека не литургише, него сећајући се речи Господњих: *Ищи оубо принисѣши дѣрз твоѣ ко Ѡлтарю ѿ тѣ поманѣши, ѡкв вратѣ твоѣ ѿматъ нѣчто на тѣ: ѡстави тѣ дѣрз твоѣ пред Ѡлтарѣмъ, ѿ шѣдѣ прѣжди смириѣса съ братомъ твоимъ, ѿ тогда прѣдѣдъ принисѣ дѣрз твоѣ,*⁵⁾ нека се прво помири са братом својим и онда нека приноси жртву. А ако је увређени даљеко а свештеник има да литургише,

¹⁾ Впдп 4. канон антпохијског синода.

²⁾ 25. и 61. канон св. апостола, 9. канон I. насењенског синода; 9. канон неокесаријског синода.

³⁾ Извѣсти ѡчѣтљивои.

⁴⁾ Исвор. Извѣсти ѡчѣтљивои.

⁵⁾ Мат. 5, 23—24.

то нека се одлучи, да ће се с њиме у љубави измирити када се нађе, када већ то не може пре св. литургије.¹⁾

4. Поред свега овога свештеник који врши литургију треба да има на уму да су предложени дари у славу Бога, који се слави у св. Тројици, у част свих светих, ради користи и опроста грехова живих и мртвих, а нарочито оних који су се поверили његовим молитвама, и да врши св. литургију према заповести Господњој и обичају православне цркве као жртву која освећује, као жртву која нас измирује с Богом и чисти грехе наше. Зато нека изговара сваку реч молитава са свешћу и вером у присутност Божју у овој тајни, јер на овај начин може се упалити у његовој души свети огањ молитве, који допире на небо.

5. Свештеник који служи, дужан је да се причести св. тајном и да нарочито pazi, да се не изгуби ни најмањи део тела и крви Господње. Ово тражи поштовање, које треба да се указује према овој највећој тајни спасења људског.

6. Само једна литургија може се у један дан свршити и на једном престолу, јер се не понавља једна смрт Спаситељева.

24. Литургије православне источне цркве.²⁾

Пресвета жртва је од времена свога установљења како по својој садржини тако и по битноме у њој остала увек и свугде иста. А пошто су старешине црквене имале да се брину за вршење свете жртве, за узвишеност и светињу тајне, као и о потребама верних, није могло изостати, да се и церемоније св. литургије код разних народа, у разна времена и на разним местима изложе на различит начин са појединим особинама.

У прва три века у главном беху све литургије једнаке, и значајније разлике не могу се констатовати, јер не беше далеко заједничко порекло и основа свих литургија. Друкчије ствар стоји од друге половине IV. столећа, када је

¹⁾ Испор. Извѣсти свѣтланос.

²⁾ Види *Dr. Theodor Tarnawski*, Die bedeutendsten Liturgien der orientalischen Kirche, Czernowitz 1893. Овде имамо превод свју источних литургија историјским уводом. Издање источних литургија види: *Renaudot, Assemani*, (ви Л. Мирковић, Прав. литургија, I. део стр. 50.), *Daniel* (ibid. стр. 57.), *C. A. Swainson*, The Greek liturgies chiefly from original authorities, 8°, Cambridge, 1848; *F. Brightman*, Liturgies eastern and western, 8°, Oxford, 1896.

развијање хришћанских догмата, престанак катихумената и покајне дисциплине утицало и на литургију.¹⁾ И тако се образовале многе литургије, од којих се неке и дан данас употребљавају. Оне се зваху по имену свога автора или по имену најзнаменитијег епископа оне цркве, где су се образовале или нарочито употребљавале. А неке опет носе име којег апостола, из чега још не треба закључити њихово апостолско порекло.

Према својој постојбини литургије се деле у две главне фамилије, у литургије источне цркве и западне цркве. Ова подела је оправдана и основана, јер се литургије источне цркве разликују од оних западне цркве не само постојбином и језиком својим, него и духом и карактеристичним особинама. Према генију истока источне литургије су тајанственије, имају више церемонија и симболичких радња које се односе на поједине моменте из дела искупљења Спаситељева. Последње пак више су изложене промени, пошто црквена година са својим празницима има већи утицај на њих него на литургије источне цркве. Наиме за сваки празник на литургији западне цркве, и то за први део њен, прописане су нарочите песме и свештеничке молитве, чему нпр. у литургијама источне цркве нема места. Најглавнија пак разлика између источне и западне цркве је без сумње т. звана епиклеза (*ἐπίκλησις*) или призивање св. Духа да претвори евхаристијске елементе у тело и крв Христову. Овог призивања нема у литургијама западне цркве.

Од литургија источне цркве²⁾ навешћемо овде само литургије православне цркве, а то су:

1. *Литургија јерусалимске цркве, обично названа литургија св. Јакова брата Господњег, апостола и првог јерусалимског епископа.* Према црквеној традицији св. Јаков брат Господњи и први епископ јерусалимски је автор ли-

¹⁾ Испор. *Probst, Liturgie der ersten drei christlichen Jahrhunderte, Tübingen, 1870. p. 14.*

²⁾ Источне литургије деле се не толико по карактеристичним особинама колико по обрасцу по коме су састављене на три типа: I. *Јерусалимски*, или тип грчких литургија св. Јакова (литургија Јановљева као узор и оригинал, литургије цариградске, јерменске, јановитске и маронитске цркве); II. *Александријски* тип или тип литургија св. Марка (Маркова литургија као узор и оригинал, литургије коптске и абисинске цркве); III. *Едески* тип или тип литургија Адеја и Мариса (литургија Адеја и Мариса као узор и оригинал, литургија Теодора Моисевијског, литургија Несторијева и литургија малабарске цркве).

тургије, која се у јерусалимској цркви свугде вршила до VIII. столећа, када су место ње уведене литургије цариградске цркве,¹⁾ чији је модел и прототип била литургија св. Јакова. Од тада пак врши се ова литургија у јерусалимској цркви само једанпут годишње, и то на дан успомене св. Јакова (23. октобра).

Што се тиче аутентичности Јаковљеве литургије, једни је побијају а други држе. Толико је сигурно, да литургија како је налазимо у најстаријим рукописима не може потицати од св. Јакова као автора, јер има многе делове, који потичу без сумње из каснијег времена, но поред свега тога не може се порицати да апостол Јаков није био автор ове литургије у њеним почецима и основама.

Да је литургија јерусалимске цркве примила оригиналан тип и први облик од првог јерусалимског епископа нема сумње, и у овоме смислу може се он назвати аутором ове литургије. Он је засадио ову литургију у јерусалимској цркви, где је она затим уз помоћ св. Духа и бригом наследника Јаковљевих у епископству узрасла у велико дрво пуно спасоносних плодова.

О Јаковљевој литургији која је тек крајем IV. столећа писмено забележена, немамо сведочанства до V. столећа. Патријарх Прокло († 446.) је први који у својој књизи: *Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας*²⁾ каже да су многи пастири и учитељи цркве оставили потомству писане литургије, а међу овима и Јаков, први епископ јерусалимске цркве.³⁾ Затим је спомиње трулски синод (кан. 32.), Марко архиепископ ефески⁴⁾ и други.

2. Са литургијом св. Јакова сродна је *литургија VIII. књиге Апостолских Устанаова* коју спомиње исти Прокло патријарх цариградски, приписујући је св. Клименту Римском и убрајајући је у најстарије литургије. Иако су се Апо-

¹⁾ Испор.: A. I. Binterim, Die vorz. Denkw. der christ. kath. Kirche, 4. B. I. Th. p. 146.

²⁾ Andr. Gallandil, Bibliotheca veterum patrum... T. IV. Venet. 1773. p. 630. ... Πολλοὶ μὲν τινὲς καὶ ἄλλοι τῶν τούτων ἱεραῶν ἀποστόλων διαβεβαίωντων θεοὶ ποιμένες καὶ διδασκαλοὶ τῆς ἐκκλησίας τὴν τῆς μουσικῆς λειτουργίας ἔκδοσιν ἐγγράφως καταλιπόντες τῇ ἐκκλησίᾳ παραβέβηκασι ὡς δε... ὁ θεὸς Ἰάκωβος κ. τ. λ.

³⁾ Испор. Dr. T. Tarnawski, Die bedeutendsten Liturgien der orientalischen Kirche, Czernowitz 1893, p. 97.

⁴⁾ Види J. A. Binterim, Die vorzügl. Denkw. der christ.-kath. Kirche, IV. B. I. Th. p. 145.

столске Установе као збирка многих старих обичаја разних цркава појавиле у другој половини III. (првих 6 књига) и у првој половини IV. столећа (VII. књига и нешто касније VIII. књига), ипак се не сме закључити да је литургија продукат овога времена, јер носи на себи печат старине и ова литургија је свакако из много старијег извора ушла у Апостолске Установе. Литургија VIII. књиге Апостолских Установа приписује се св. Клименту и често се зове Климентова литургија, но данас је опће примљено мишљење да то не стоји. Новија критика (Funk) тврди да је Псевдо-Игњатије (интерполатор Игњатијевих посланица) и Псевдо-Климент једна личност из V. столећа у Сирији, која је припадала оном кругу аполинариста, који је у многе литерарне списе своје додатке унео. Неки учењаци¹⁾ су мишљења да литургија Апостолских Установа није била у црквеној употреби, а други држе, да је у IV. столећу употребљавана у неким црквама антиохијског патријархата²⁾, који је постојбина ове литургије. Иако је трулски синод 692. г. 2. канонном одбацио Апостолске Установе, ипак су оне за литургичара од велике вредности.

3. *Литургија александријске цркве или литургија св. Марка.* Иза смрти св. Кирила 444. г. дошао је на патријарашку столицу Александрије властољубиви Диоскор, који је сазвао Ефески синод 449. г. назван разбојнички, и који је после свргнут од IV. васељенског синода Халкидонског 455. г., умро у изгнанству у Гангри. Са Диоскором почиње несретан расцеп Хришћана у Египту. Од тада стоје против православних, који се подврглоше одлукама васељенског сабора, партизани Диоскурови пуни мржње и фанатизма. Први се зваху Мелхити, т. ј. царски, а последњи се зваху монофизити, јаковити и копти. Литургија св. Марка је без сумње она, која је у александријској цркви била у употреби пре расцепа Диоскурова и коју су после расцепа употребљавали Мелхити, док у XII. столећу није замењена литургијама ца-

¹⁾ Као н. пр. *I. Goar*, Euchologium sive Rituale Graecorum Paris 1647. p. 64. и *E. Renaudot*, Liturgiarum orient. Collectio, T. I. Paris 1715. p. X.

²⁾ Испр. *I. Kössing*, Liturg. Erklärung der hl. Messe, 3. Aufl. 1869. p. 122. *I. Binterim*, Die vorz. Denkw. der christ. kath. Kirche, 4. Bd. 2. Th. p. 215. *F. Probst*, Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte, Tübingen 1870. p. 231. Испр. и *L. Dushesne*, Origines de culte chrétien, p. 57. *Otto Bardenhewer*, Geschichte der altkirchl. Literatur, I. Bd. S. 153.

риградске цркве. Пошто је св. Марко проповедао јеванђеље у Александрији, то се ова литургија зове по њему. Тек у XII. столећу спомиње се ова литургија. Тадањи патријарх александријски Марко упитао је ученог канонисту Теодора Валзамона у Цариграду како да се односи према литургији св. Марка, која се у његовој цркви врши. Валзамон му је одговорио: »Литургију Маркову не треба примити, јер нити се налази у канонским списима, нити је потврђена од којег синода. Сваке цркве је дужност да прими ред богослужења цариградске цркве и да врши литургију према предању Јована Златоустога и Василија«. ¹⁾ Литургија споменута од патријарха Марка није била позната све до новијег времена. Тек пред крај XIV. столећа нашао ју је кардинал Sirletus у једном василијанском манастиру у Калабрији (Rossano). Тај грчки кодекс (IX. столећа) има натпис: Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου, μαθητοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου, а издао га је Јован а sancto Andrea 1585. у Паризу са латинским преводом.

Да је ова литургија употребљавана у александријској цркви говори нам и та околност, што се у литургији два пута спомиње св. Марко, који је по црквеној традицији основао александријску цркву. А када се ова литургија употребљавала у цркви александријској, то се она може приписати са истим правом св. Марку као и јерусалимска литургија св. Јакову. Марко је био оснивач и први епископ александријске цркве, од њега је изишла и литургија ове цркве и била је у почецима и основама његово дело. ²⁾ Литургија Маркова изложена је писмено свакако пре Диоскурова расцепа.

4. *Литургија св. Василија Великога.* О овој литургији каже Прокло патријарх цариградски ово: »Иза овога (спомињући прво о састављању литургије Климента Римског и Јаковљеве) скратио је Василије Велики због млакости и немарности људи, који се због тога одбијаху од дужине литургије, али не зато што ју је сматрао за сувише дугу, него ради млакости оних, који се моле и слушају на ли-

¹⁾ Види *Renaudot*, T. I. p. LXXXIII. и LXXXIV.

²⁾ *Dr. T. Tarnawski*, спом. д. р. 254—257. Види и *Cabrol-Leclercq*, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie, T. I: Alexandrie (Liturgie) p. 1182—1204. Овде имамо исцрпно нарађену историју, рукописе, издања и преводе Маркове литургије.

тургији¹⁾ Опширније о преради Василијеве литургије говори Амфилохије епископ Иконијски, који између осталог каже, да је сам Бог дозволио Василију, који Му се молио, да би могао својим речима изложити бескрвну жртву.²⁾ Литургија св. Василија врши се данас само 10 пута у години, и то у недеље великог поста (осим недеље иветне), на велики четвртак и суботу, на навечерје Божића и Богојављења и на дан успомене св. Василија (1. јануара.) Трулски синод у 32. канону поред Јаковљеве литургије спомиње да је св. Василије оставио написану литургију, наиме св. Василије је дотле постојећу или литургију скратио, средио и догматски јасније формулисао.

5. *Литургија св. Јована Златоустога.* Ова се литургија осим наведених дана и осим дана када се врши пређеосвећена литургија врши у току целе године и има исти чин као и литургија св. Василија, разликујући се од ње само у неким речима, молитвама и песмама. Поменути патријарх Прокло каже о овој литургији ово: Наскоро (после прераде литургије од Василија) преузе отац наш Јован Златоусти, брижан за спас оваца — како то приличи паству — и опажајући лакомисленост човечје природе, да сваки ђаволски изговор ишчупа са кореном; ради тога је много одбацио и средио, да богослужење учини краћим да не би људи који воле беспослицу и нерад више свега били варани варљивим разлозима противника, и да се не би од ове божанске и апостолске установе удаљили; као што су то многи према искуству на многим местима учинили и до данашњег дана чине.³⁾

Према овоме што је Прокло рекао о св. Јовану и св. Василију, ови су оци само скратили литургију која је постојала, предусрећући тако немарност коју је могла изазвати дужина богослужења код непобожних учасника, а нису саставили нову литургију.

Овде треба споменути, да како литургију св. Василија Великог тако и св. Јована Златоустога немамо данас у

¹⁾ Τὸ β' αὐτοῦ Πρόκλου, Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας.... код А. Galandii, Bibliotheca vet. patrum T. IX. p. 680: ὁ δὲ μέγας Βασίλειος πατὴρ τὰ β' καὶ ἀδελφοὶ καὶ κληρικοί τῶν ἀδελφῶν θεωροῦν.... κ. τ. λ.

²⁾ J. Coar, Euchologium sive Rituale Graecorum p. 157.

³⁾ Τὸ β' αὐτοῦ Πρόκλου, Περὶ παραδόσεως τῆς θείας λειτουργίας... код А. Galandii, Bibl. vet. patr. T. IX. p. 680: παρ' ὅσων καὶ ἐκείνους ὁ φησὶ πατὴρ ὁ τὴν γλῶσσαν χειροῦς ἑκάστης τῆς τῶν προφάτων εὐχαριστίας, εἰς κερτὴν προδέρμενος κηδόμενος... κ. τ. λ.

оном облику, у коме су изишле из руку ових св. отаца, јер су у току времена учињене промене у њихову чину, а исто тако су унесене неке молитве, песме и обреди од црквених учитеља каснијих времена, према потребама и околностима, које се догодише у току времена. Каснији додаци су молитве које стоје у вези са иконостасом, многе молитве проскомидије, трисвето са молитвом иза њега, херувимска песма са молитвом иза ње, символ вере¹⁾ и т. д.

6. *Литургија пређеосвећених дарова или литургија св. Григорија Двојеслова.* Већ лаодикијски синод држан 364. г. наређује у 49. канону, да не приличи у четрдесетницу приносити хлеб, осим суботом и недељом; а у 50 канону наређује исти синод, да се у четрдесетницу не смеју светковати дани рођења мученика, него треба држати успомене светих мученика само у суботу и недељу. Узрок ових одредаба је у томе, што су дани четрдесетнице дани спремања за успомену страдања и смрти И Христа, дани жалости, кајања и поста, са којима се не слаже светковање св. литургије, која је радосна слава. А у суботу и недељу ова светковина је дозвољена, јер се у ове дане слави успомена створења света и васкрса Спаситељева. Према овим одредбама, које су без сумње дотле дуго постојали обичај чиниле законом, хришћани првих векова приносили су у време четрдесетнице обично пресвету жртву само два пута седмично.

Но било је Хришћана који су желели да се причешћују св. тајном и у остале дане седмице. Да би удовољили овој жељи, нашли су црквене старешине начин којим је омогућено да се верни причешћују и у остале дане седмице — а нарочито у среду и петак²⁾ —, а да се не повреди жалост верних и строгост поста. Наиме у недељу освећиваху више хлеба и вина но обично, сачувавши преостали део тела и крви Христове за оне хришћане, који су хтели да се причесте у оне дане седмице, у које се није приносила бескрвна жртва. Са овима пре освећеним даровима причешћиваху се верни затим у току седмице, вршећи прво вечерње и припремне молитве за св. при-

¹⁾ Испор. И. Джипревскій, Историческое, догматическое и таинственное изъяснение божества. литургия, Спб. стр. 37.

²⁾ Испор. *Vasilius, Epist. 93. ad Caesariam patriciam. De communione.*

чешће, када и колико пута су ктели. Из обрета причешћивања прописаног у дане великог поста, која је обред у почетку био једноставан, развило се у току времена, да би се примање св. евхаристије свечаније вршило и да би се тако рећи заменила потпуна литургија, једно посебно богослужење, посебна свечаност, која је добила име *литургија пређеосвећених дарова* (Λειτουργία τῶν προευχαριστηθέντων ἁγίων).

Када се ова литургија појавила као самостално богослужење, не зна се поуздано. Толико се зна сигурно, да је трулски синод наредно да се пређеосвећена литургија (τῶν προευχαριστηθέντων) врши у свима православним црквама.

У 52. канону овога синода стоји: »У све дане поста св. четрдесетнице, осим суботе и недеље, и светог дана благовести, нека бива само св. литургија пре освећених дарова.«¹⁾ Из овог канона се види, да је ова литургија у време трулског синода била позната свима православним црквама и изгледа да се свугде и употребљавала.

Као автор литургије пређеосвећених дарова опће се сматра Григорије Велики, назван Двојеслов, епископ Римски († 604.), који је као апокрисијарије у Цариграду (578. до 582.) имао чешће прилику да буде на литургији пређеосвећених дарова, која му се тако свидела, да је одлучио да је уведе у римску цркву. Ради тога ју је писмено наложио. Но пошто цариградска црква није имала писмено наложен формулар ове литургије увела је она Григоријев формулар, те се он држи као автор у толико, уколико је писмено изложио литургију, која је дотле постојала само у традицији.²⁾

26. Главни делови литургија св. Василија Великог и св. Јована Златоустога.

Литургије св. Василија Великог и св. Јована Златоустога деле се у три главна дела, од којих се први зове проскомидија други литургија оглашених и трећи литургија верних.

Проскомидија, προσκομιδή (од προσκομιδήν приносити, постављати пред) значи по етимологији принос, постављање.

¹⁾ Никодим, Правда (κατάλογος), књ. I. стр. 534

²⁾ Испор. Dr. T. Tarnowski спом. д. стр. 199. и Ник. Мадановскић, О литургији пређеосвећ. дарова, Спб. 1870. стр. 55.

Хришћани првих векова, па и сами царени, према заповести Божијој: да ни живишиса предомноу тошъ¹⁾ т. ј. без приношења дара, обично су у васкрсне дане, на велике празнике и у дане успомене мученика и умрлих приносили од својих кућа пре литургије *хлеб и вино*, наиме одређене елементе за свршавање св. радње, са молбом, да буду споменути на св. литургији. Изнад ових приноса молио се затим свештеник да их Бог благослови, да их прими као жртву и да се сети како оних који су их принели, тако и оних у чији су спомен принесени, а један је ђакон уједно и читао њихова имена. Затим се између ових дарова за причешће браће одабирао један или више хлебова и одговарајућа мера вина, и то је свештеник потребном молитвом спремао за свештену радњу. Преостали дарови се употребљавали за издржавање клира, сиротих, удовица и сирочади, и за све ове се по свршетку св. литургије постављао заједнички сто, т. зване згапе. Иако је опће приношење дарова ове врсте — пошто је опала ревност Хришћана — касније укинута, ипак није црква стари обичај предала забораву. Она је одредивши одређен број дарова, т. зв. просфоре (од *просфора*, принос), и извесну меру вина, прописала, да свештеник принесе на жртву прву просфору и део вина у спомен страдања И Христа, јагњета принесеног на крст ради очишћења грехова света, а ова жртва хлеба зове се јагње или агнец, од грчке речи *αγνος*, чист, невин, невино јагње. Из осталих просфора вади свештеник мале честице, и то из *друге* у част и спомен преблагословене славне владинице наше Богородице и увек девојке Марије; из *треће* у спомен пророка, апостола, великих васељенских учитеља и јерарха, мученика и мученица, преподобних отаца и матера, св. безсребреника, св. богоотаца Јоакима и Ане и свију светих, и онога св. оца чија се литургија врши; из *четврте* за здравље и спасење живих, и из *пете* за спомен и опроштај грехова умрлих и свију светих који су умрли у нади на васкрс и вечни живот.²⁾

Литургија оглашених или катихумена састојала се у старој цркви из појања псалма, читања св. Писма оба

¹⁾ Исх. 23, 16.

²⁾ Види И. Дамаскиј, Историческое, догматическое и таинственное изъяснение богослужен. Литургии, Слб. 1884. стр. 95.

завета, из проповеди и молитава за оглашене и покајнике. При овим црквеним радњама црква је дозвољавала оглашенима или катихуменима и покајницима, као и самим Јудејима, јеретицима и незнабошцима да учествују, да би упознали веру Христову. Но они нису стојали заједно са вернима, него на једном нарочитом месту цркве, у пронаосу, и на позив ђаконов: „*који сте оглашени изиђите*“, морали су изићи. Наведени делови — са малим изменама — сачињавају и данас литургију оглашених, која се завршује споменутиим позивом ђакона.

Литургија верних састоји се из приношења жртве хвале и благодарности, коју жртву верни приносе Богу у спомен смрти Његова Сина. Она се за разлику од литургије оглашених зове литургија верних, јер само су верни и између ових они који су достојни да се причесте св: тајном смели да присуствују и да се заједно моле на њој.

Чин литургије св. Јована Златоустога и св. Василија Великога.¹⁾

26. Проскомидија.

Проскомидија се по данашњем чину литургије св. Јована Златоустога овако врши: Свештеник и ђакон стану пред царске двери, и три пута клањајући се, крсте се. Затим говоре т. зв. *входне молитве* по реду, које почињу на позив ђаконов: *Благослови, Бладыко* са речима: *Благословиъ Бѣъ нашъ... Црѣю небесный... трисѣбе, Оче нашъ* и т. д. после чега говоре ради побуђења покајања и скромности покајне тропаре: *Помилѣй насъ, Гдѣ,...* *Слава: Гдѣ, помилѣй насъ... И нѣнѣ: Милосѣрдѣа двѣри...* Иза овога да би добили Божју помоћ и да би изразили своје православље целивају уз поклон икону Спаситељеву с десне стране царских двери, говорећи молитву: *Пречѣстѣмѣ ѡбразѣ трѣгомѣ поклонѣмса, блѣгѣй...*, затим целивају и икону пресвете Богородице говорећи молитву: „*Милосѣрдѣа свѣщи истѣчникъ...*“ После целивања икона

¹⁾ Ако испоредимо литургију св. Јована Златоустога и св. Василија Великога, видећемо, да се оне врло мало разликују једна од друге, и да имају скоро исти чин. Зато ћемо овде наложити литургију св. Јована Златоустога, а на литургију св. Василија обаврећемо се само тамо, где се она разликује од литургије Златоустове.

стану опет пред царске двери и јереј приклонивши главу говори молитву: „Гди низпосаи рѣкѣ...“ у којој моли помоћ и снагу, да без осуде принесе (изврши) бескрвну жртву. Затим се клањају свештенослужитељи један другом и са обе стране цркве вернима, молећи поклоном од присутних верних опроштај за своје погрешке, ако су их коме учинили. Иза овога улазе свештеник и ђакон у олтар говорећи: *Бжѣ ѿчисти мѧ грѣшнаго ѿ помнѧзи мѧ*... (Пс. 5. ст. 8.—13.) и прилазећи часној трапези и клањајући се пред њоме три пута, деливају св. јенанђелије, које представља самога Господа где седи на престолу својем, и часну трапезу као стан Бога живог и као место где се чисте греси верних. Затим поклонивши се три пута према истоку и рекавши у себи сваки: „Бжѣ ѿчисти мѧ грѣшнаго ѿ помнѧзи мѧ“, облаче црквене одежде по реду прописаном у служабнику, наиме свештеник благосиља прво (стихар, епитрахил и фелон) и целива пре облачења крст на свакој одежди и говори односну молитву.

Пошто су се свештеник и ђакон обукли у одежде прописане за св. литургију, одлазе к жртвенику и тамо перу руке говорећи молитву: „Оумию въз неповинныхъ рѣцѣ мои...“ (Пс. 26, 6—11). Бог је у СЗавету заповедио Мојсију да постави у старозаветној скинији умиваоницу где су сви они који су долазили да служе жртвенику морали прати руке и ноге¹⁾. Ову установу имамо и у НЗавету, јер ево пре жртве перу свештеник и ђакон руке, показујући тиме да не само телесно чисти треба да долазе у храм, него још више тиме показују духовну чистоћу, с којом треба приступити свршавању светих радња²⁾, што потврђују и речи псалма које се говоре при умивању руку (Пс. 26, 6—11).

Затим одлази свештеник са ђаконом к жртвенику где премају дискос (с леве стране), путир (с десне стране), звездицу, покриваче, копље и убрус, као и дарове за спомен страдања и смрти Спаситељеве, и три пута клањајући се говоре: „Бжѣ, ѿчисти мѧ грѣшнаго ѿ помнѧзи мѧ“, затим говори свештеник тропар великога петка: „Искѣпѧлъ нѣ ѣси ѿ каѧтен законна...“ у коме исповеда страдања Христова и плодове њихове стечене за род људски. Затим спрема све-

¹⁾ Псх. 90, 18—21; 40, 7.

²⁾ *Cyrril Hieros.*, Catech. 23. Myst. 5. п. 2. (*Migne*, Patr. gr. T. 33. p. 1109): Испор. *S. Germani Rerum eccl. Contempl.* код *Migne*, Patr. gr. T. 98. p. 424.

штеник потребну материју за свршавање свете радње, која је по установљењу самога Спаситеља хлеб и вино. Вино се меша са мало воде. (Испор. 32. кан. VI. васељ. синода).

Хлеб, *artos*, сачињавају обично пет просфора, на којима је знак крста са речима **ИГ ХГ. ПЛ. КЛ** у сваком делу крста¹⁾.

На позив ђаконов: Благослови, владыко почиње свештеник проскомидију речима: „Благословѣнъ Бѣъ нашъ всигдѣ...“ Нато узима у леву руку просфору а у десну руку копље, чинећи њиме изнад печата три пута знак крста и говорећи при томе: **Бѣъ воспоминаніи Гдѣ и Бѣга и Спасѣа нашигѡ Іиса Хрѣта**. Овим речима изражава свештеник, да је просфора коју има у рукама према заповести ИХриста одређена да се принесе на жртву Богу у спомен страдања и смрти Спаситељеве²⁾. Затим сече свештеник копљем по рубу печата на просфори, да би извадио из просфоре агнец, говорећи при томе речи којима се прориче искупна жртва Христова. Режући копљем с десне стране печата на просфори говори свештеник: „**Иѣкѡ ѡвчѣ на заколеніи ведѣса**“, и режући са леве стране печата на просфори говори: „**И ѣкѡ агнецъ непороченъ, прѣлѣнъ стрѣгѡщѣгѡ ѡгѡ възградѣнъ, такѡ не ѡверзѣтъ ѡустѣ своиѡѡ**“. (Исаија 53, 7—8). Овим пророчким речима показује се благод и добровољно трпљење страдања. Режући свештеник горе по рубу печата на просфори говори: „**Еѡ смиреніи ѡгѡ сѣдѣ ѡгѡ възѡтса**“ (Ис. 53, 8), т. ј. у смерности примио је неправедан суд т. ј. осуду смрти на крсту; а режући доле по рубу печата на просфори говори свештеник: „**Рѡдѣ же ѡгѡ ктѡ исповѣста**“, т. ј. који човечји ум може разјаснити понижење Њега, који је потекао из недара Оца небеског, безсеменим рођењем од пресв. Богородице. Пре сваког резања говори ђакон: **Гдѣ помѡлиса**. Пошто је тако оделио мекоту или средину просфоре од њених бокова четвороугаоно са знаком печата, боде сада свештеник копљем са десне стране просфоре и вади исечени део просфоре са знаком печата,

¹⁾ Печат на просфорама има овај облик: **ИГХГЕ**
ПЛ | КЛ. Речи: *Ἰησοῦς Χριστός νικῶ*, Исус Христос побеђује, употребио је прво Константин Велики као натпис на три крста, који беху постављени у Цариграду. (Испор. *Nicol. Bulgaris* код *I. A. Daniel*, *Codex liturgicus eccl. univ.* T. IV. Lipsiae 1853. p. 385.) Негде је обичај да једна од ових пет просфора има печат са именом пресвете Богородице, негде пак место пет просфора има само један хлеб са пет печата.

²⁾ Испор. *Nicolai Cabasilae Liturgiae Exposit.* код *Migne*, *Patr. gr.* T. 150. p. 783.

а тај део се зове агнецъ, *ἀγνος* т. ј. јагње Божје које узима грехе света. Вадећи агнецъ говори свештеник, после речи љаконовихъ **Возмѣ** владыко: **И**кѡ взѣмлетса **Ѡ** землѣ живѡтъ **Ѡ**гѡ¹⁾, јер се земаљски живот ИХриста завршио насилнимъ начиномъ.

Затимъ се поставља агнецъ на дискосъ лицемъ доле а мекотомъ горе, и пошто љаконъ каже: **Пожри**, владыко, свештеникъ реже по мекоти агнеца до коре средомъ у знаку крста — тако да се агнецъ држи заједно коромъ — и свештеникъ при томе говори: „**Жрѣтса** агнецъ **Бжїи**, взѣмлай грѣхъ мїра, за мїрскїи живѡтъ и спасѣнїе“. Овимъ резањемъ спрема се св. агнецъ за ломљење, које се врши на литургији вернихъ при крају литургије вернихъ после речи: „**Свѣтѡмъ** свѣтѡмъ“. Исто тако се овимъ резањемъ — и ломљењемъ агнеца касније — симболишу страдања и смртъ ИХриста на крсту и крсна жртва.²⁾ Најпосле се поставља св. агнецъ на дискосу лицемъ горе, и пошто љаконъ каже: „**Проводи**, владыко“, свештеникъ боде копљемъ десну страну агнеца где пише **І**Г, говорећи: **Ѡ**динъ **Ѡ** вѡинъ копїемъ ребра **Ѡ**гѡ проведѣ, и **ѡ**бїе и³⁾зде крѡвь и вода: и вїдѣвѡи свидѣтельствова, и и³⁾стинно **Ѡ**сть свидѣтельство **Ѡ**гѡ (Јов. 19, 34—35). Затимъ љаконъ узевши у десну руку суд са виномъ а у леву суд са водомъ, говори свештенику: **Благослови**, владыко, с³⁾ѡбе соединѣнїе. Пошто свештеникъ благослови вино и воду³⁾, љаконъ улева у путиръ нешто вина и воде, да представи крв и воду, која је потекла из ребра Спаситељева.

Пошто је свештеникъ на овај начинъ спремио потребну материју за свршавање свете радње, узима у руке *другу просфору* (која може имати и печат са именомъ Матере Божје) и вади из ње троугаону честицу говорећи: „**Бж** чїсть и пѡмѡть прѣблагословѣннѡмъ владычицы нашѡмъ **Бжїи** и прїснодѣвѡи **Марїи**, **Ѡ**ѡже молїтвами прїимїи, **Гдїи**, жѣртвѡ сїю вх прїнебїснѡи твѡи жѣртвенникъ...“, и поставља је на дискосъ с десне стране агнеца, говорећи: „**Предста** царїца **Ѡ**деснѡкѡ тѣбѣ, вх рѡзы позлащѣннѡ **Ѡ**дѣлѡнна, прївкращѣннѡ (Пс. 45, 9), јер као што по речима пророка на небу седи Мати Божја с десне стране

¹⁾ Исаїа, 53, 8.

²⁾ Испор. *Nicol. Cabasil.*, *Liturgiae Exposit.* код *Migne*, *Patr. gr.* T. 150. p. 385.

³⁾ Према словенскимъ служабнїцима свештеникъ при благосильању вина и воде ништа не говори, дочимъ према грѣкомъ евхологїју свештеникъ благосильа вино и воду уз ову формулу-благослова: *Εὐλογημένη ἡ ἔκθεσις τῶν Ἁγίων σου πάντοτε* *ῶν, καὶ ἄσι, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.* *Ἀμήν.*

Господа, тако се и на земљи у тајанственој свештеној радњи поставља њена честица с десне стране Сина, с десне стране агнеца, јер њој — као оној која је послужила божанској економији за наше спасење и која је корен велике жртве — припада већа слава и сјај него осталим светитељима, јер се од ње ваплотио ИХристос, и наткриљујући у слави остале свете она је и ближа Богу.¹⁾ И пошто по речима цркве молитве пресвете Богородице много могу пред небесним владиком, зато моли свештеник, да Господ Бог њеним молитвама прими ову жртву на пренебесни свој жртвеник.

Затим узима свештеник *трећу просфору* и вади из ње честице у спомен 1. пророка и претече Јована,²⁾ 2. осталих пророка, 3. апостола, 4. великих учитеља и јерарха, 5. мученика и мученица, 6. преподобних отаца и матера, 7. св. безсребреника, 8. св. богоотаца Јоакима и Ане и свију светитеља³⁾ и 9. светитеља чија се литургија врши; дакле из ове треће просфоре вади девет честица,⁴⁾ постављајући их с леве стране св. агнеца у три реда, међући одозго доле, тако да у сваком реду има три честице, што је све слика небеске јерархије, јер автор списа: »О црквеној јерархији« каже да је црквена јерархија слика небеске јерархије.⁵⁾

Затим узима свештеник *четврту просфору* и вади из ње честице за здравље и спас живих, и то прво моли свештеник у речима: „*Πομάνη, Ἐὼκο χελωκκολύβχε...*“ да се Господ Бог сети православног епископства, православних патријараха, митрополита или епископа дијецезана,⁶⁾ часног

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis De sacra Liturgia* с. 94 код *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 284.*

²⁾ У грчком тексту литургије прва честица из треће просфоре вади се у част и спомен Михаила и Гаврила и свију небеских сила: *Εἰς τιμὴν καὶ μνήμην τῶν πανσεβίων Ταξιαρχῶν Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ, καὶ πασῶν τῶν ἐπουρανίων Δυνάμεων Ἀσωμάτων,* а друга честица се у грчком евхологију вади у част претече и Крститеља Јована и осталих пророка.

³⁾ *Ἐξ ἀριστερῶν δὲ, ἐκ προσφορᾶς ἑτέρας τῇ λόγχῃ μερίδας ἑξάγων, σταυροειδῶς ἐκ τῆς σφραγίδος ὁ ἱερεὺς, τῶν ἁγίων ἀπάντων μνήμην ποιεῖται καὶ τίθει.* *Symeon. Thessalonic., ibid. p. 280.*

⁴⁾ Зато је и зову Руси »девятчинная просфора«.

⁵⁾ Испор. *Pseudo-Dionys. Areop., De eccl Hierarchia* с. II. §. 2. (*Migne, Patr. gr. T. III. p. 372.*)

⁶⁾ Свештеник је дужан да спомене овде у реду живих и онога архјереја који га је рукоположио, ако то није епископ дијецезан и ако је жив. Ако пак није жив, спомиње га међу мртвима.

презвитерства и у Христу ђаконства, свега чина свештеничког, свештеника, ђакона и све браће, коју је позвао Господ Бог у своје царство, и вади при томе честицу; још се моли свештеник, у речима: „Помани, ГДн, благовѣрный ..“ да се Господ Бог сети православног народа и вади при томе честицу; исто тако се моли свештеник да се Господ Бог сети свију оних живих, које хоће свештеник да спомене, и то: живих оснивача и добротвора цркве, чланова општине, (за које хоће и за које је умољен да вади частице), својих пријатеља и чланова породице, вадећи за њих частице. Све ове частице за живе вади свештеник уз речи: Помани, ГДн и спомињући њихово име и постављајући их у један ред испод агнеца.

И најпосле узима свештеник пету просфору и вади из ње частице за опроштај грехова умрлих, и меће их у ред испод реда частица за живе, спомињући уз речи: Помани, ГДн (име) код сваке частице, пошто је прво изговорио молитву: *Ѡ помати ѡ ставленіи грѣхѡвъ. . .* иза које поставља частицу, а завршује вађење из ове просфоре речима: *И всѣхъ въ надѣжди воскресѣніа жизни вѣчныа ѡбщѣніа оубошнихъ православныхъ отѣцъ ѡ братіи нашихъ, челоуколюбче ГДн, и меће частицу на крају реда за умрле.*

Затим узима свештеник онет четврту просфору — из које је вадио за живе — и вадећи из ње частицу говори: „Помани, ГДн, ѡ мој недостѡиство, ѡ прѡсти ми всѡкое согрѣшѣніи, бољное же ѡ нибѡльное“, а частицу меће у ред живих на крај. Овако постављене частице на дискусу поред агнеца, представљају тријумфујућу и воинствујућу цркву, од којих свака има једну те исту главу Господа Исуса Христа.

После постављања частица на позив ђаконов: *Благослови дѡко, кадѡло, благосиља свештеник кадѡло речима: „Кадѡло свѣтъ приносима, Хрѡти Бже нашъ, въ коню благоуханіа дѡхѡвнаго ѣже прѡимъ въ призвѣсний твоѡ жѡртвинникѣ, вознѡспели намъ благодатъ прѡстагѡ твоегѡ Дѡа“, и затим кади звездицу и меће је изнад частица на дискусу, говорећи после речи ђаконових — ГДѡ помолѡмса —: „И прѡшѡди свѣзда, ста врѡхѡ ѡдѣже въ отрѡча“.*¹⁾ Звездицу пак меће зато, да се ништа не би дотакло св. хлеба, и да би симболизовао ону чудну звезду, која је маге довела до витлејемских јасала. Затим

¹⁾ Мат. 2, 9.

пошто ђакон каже: **ГДЪ помѡлимса, јереј окадивши први по-
кровац** (т. ј. држи покровац унутрашњом страном над ка-
дионицом) покрива њиме хлеб са дискосом говорећи: „**ГДЪ**
воцариса, вѡ л'кпотѡ ѡблечиса...“¹⁾ затим кади свештеник на
исти начин други покривач и на позив ђаконов: **Покрѡй,**
владѡико покрива њиме св. путир говорећи: „**Покрѡй небеса до-**
бродѡтелиа твоѡ, Хрѡте, ѡ хвалѡи твоѡ испѡлнѡ землѡ“²⁾ И нај-
после кади свештеник и трећи покровац — ваздух — као
и други, и покривајући њиме дискос и путир, говори: „**По-**
крѡй насѡ кроволиз крилѡ твоѡю...“³⁾

Ово покривање се врши из опрезности да ништа не падне
у св. путир, као и због симболизовања оних покрова, у које је
био увијен Господ Исус Христос, и ради ознаке, да је сила
и свемогућство Исуса Христа од првих година Његова жи-
вота било сакривено под хаљином тела.⁴⁾ Најпосле кади
свештеник три пута предложене даре говорећи: „**Благо-**
словѡнѡ БГѡ насѡ, сице благоволивѡй, слава тебе, — а ђакон:
Бсегда, нынѡ и прѡсиѡ...“ којим се речима приноси Богу
слава и благодарност, што је изволео послати свога јединца
Сина, који је ваплотивши се и на крсту распет искупио
род људски.

Затим клањајући се ђакон и свештеник 3 пута, говори
ђакон: „**Ѡ предложѡннѡхѡ честнѡхѡ дарѡхѡ ГДЪ помѡлимса**“, нашто
свештеник говори молѡтвѡ предложѡнѡ: „**Бже, Бже насѡ...**“
молећи у њој, да Господ Бог благослови предложење (при-
нос) ово, да га прими у свој небесни жртвеник, да се сети
оних који су га принели и за које се приноси, и да нас неосу-
ђене сачува у свештеној радњи божанских тајана. Овом мо-
литвом свештеник не приноси свете даре као жртву, него
их само одређује за жртву и благословом чини достојнима
за свету евхаристију. На крају говори свештеник отпуст,
спомињући у њему онога светитеља чија се литургија врши,
Св. Василија Великог или Св. Јована Златоустога. После
отпуста кади ђакон проскомидију и часни престо са све

¹⁾ Пс. 92, 1—5.

²⁾ Авак. 3, 3 са додатком: *Христѡ*.

³⁾ Пс. 17, 8. 9.

⁴⁾ *καὶ ταῦτα λέγει, καὶ καλύπτει τὰ δῶρα, τὸν ἄρτον δηλονότι καὶ τὸ ποτήριον, πά-
πλοις τιμίαις, καὶ θυμῷ πανταχόθεν. Καὶ γὰρ συνεκαλύπτετο μὲν τέως ἢ τοῦ σααρχωμένου
θεοῦ δύναμις, ἕως τοῦ καιροῦ τῶν θαυμάτων, καὶ τῆς ἐξ οὐρανοῦ μάρτυριαις. Nicol. Sabas-
sil. Ibid. pag. 389.*

четири стране, говорећи при томе: „*Во гробѣ плѣтски, во ѿдѣ же съ дѣшею ѿкв Б҃га. . .*“ Овај се тропар говори при кађењу часне трапезе зато, што ова према св. оцима значи пре свега гроб Христов и узвишен престо Његова царства заједно са Оцем и св. Духом.¹⁾

Затим кади ђакон олтар около и цео храм,²⁾ говорећи Пс. 50. Кађењем се приноси Богу поштовање и показује, да Он делује заједно са св. Духом и да се кроз ову тајну излила благодат Духа на цео свет.³⁾

У овом делу литургије свештеник спремајући материју за св. евхаристију, спомиње нека пророштва и предслике, које се односе на смрт Спаситељеву. Исто тако спомиње свештеник овде целу цркву земаљску и небесну, молећи се не само за живе, него и за мртве. Ово има да опомене присутне Хришћане да мисле на узрок смрти ИХриста, на пророштва, којима се оснажила нада спасења рода људског, и да благодаре Богу што нас је удостојио живота установљењем НЗавета. Исто тако сједињују Хришћани своје молитве са свештениковима, молећи светитеље Божје, да се њиховим молитвама и ми удостојимо да свршимо земаљски пут у истинитој вери, у покајању и добрим делима, и тако као и они стечемо наследство вечнога живота.⁴⁾

27. Чин литургије оглашених.

Пре почетка литургије оглашених свуче се завеса са царских двери, а свештеник и ђакон ступају пред часну трапезу, и подижући руке у вис⁵⁾ говоре три пута молитву: „*Црѣ невѣснѣй, оутѣшителю, дше истинны. . .*“, јер силаском св. Духа постају способни за достојно вршење св. радња. Сваки пут иза молитве поклоне се и прекрстѣ. После призивања Св. Духа слуге олтара славе Бога анђеоском песмом: „*Слава въ вѣшнихъ Б҃га, ѿ на земли мирѣ, въ человекѣхъ благоволеніе*“, говорећи је два пута и сећајући се њоме својевољног ваплоћења Спаситељева ради искупљења рода људског, и нај-

¹⁾ Испор. *Symeon Thessalonic. ibid. p. 292.*

²⁾ Види 22. глава Устава.

³⁾ Испор. *Веніаминъ, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 171.*

⁴⁾ Ако свештеник служи без ђакона, онда не говори свештеник на проскомидији и на литургији оно што ђакон има да каже, него само јектенија и чин литургије.

⁵⁾ О овоме ништа не каже служабник, но то је опћи обичај.

после говоре једанпут речи псалмопевца: „ГДѢ, оустѣи моѣ ѿверзешѣ, и оустѣ моѣ возвѣстѣхѣ хвалѣ твоѣ.“¹⁾ Затим целива свештеник св. јеванђелије, а ђакон часну трапезу. Св. јеванђелије постављено је на средину часне трапезе и симболизују Исуса Христа Цара. Због тога свештеник ступајући к престолу, одаје част ИХристу целивањем јеванђелија, а ђакон свестан свога нижег звања, задовољава се само дотицањем трапезе.²⁾

Затим приклања ђакон главу пред свештеником у знак послушности код светих радња и држећи ораp са три прста говори: „Врѣмѣ сотворѣти ГДѣви, владѣко, благословѣ. Реч „сотворѣти“ узета је из речи самога ИХриста при постављању тајне евхаристије: „Сѣ творѣте вх моѣ воспоминѣнѣ.“³⁾ Ђакон свестан величанства Божијег а своје немоћи и недостојности, да би могао вршити служење као што треба, моли од свештеника благослов, а свештеник га благосиља говорећи: „Благословѣнх Бѣхѣ нашх всѣгда, и ѣиѣ и прѣсиѣ и во вѣки, вѣкѣвѣхѣ“. Затим ђакон: „Помо ѣсиѣ ѿ миѣ, владѣко свѣтѣи“, а свештеник одговара: „Да ѣсправѣтѣ ГДѣ стѣпѣ твоѣ; и најпосле каже ђакон: „Помѣниѣ мѣ, владѣко свѣтѣи“, а свештеник одговара: „Да помѣнѣтѣ тѣ ГДѣ Бѣхѣ во царствѣи своѣмѣхѣ, всѣгда, и ѣиѣ и прѣсиѣ и во вѣки вѣкѣвѣхѣ“. Ђакон каже: *Мѣиѣ*, и оснажен овим благословом и молитвама свештеника, поклонивши се излази кроз северне двери и ставши на обично место⁴⁾ т. ј. на амвон и клањајући се три пута говори у себи: „ГДѢ, оустѣи моѣ ѿверзешѣ, и оустѣ моѣ возвѣстѣхѣ хвалѣ твоѣ“, а затим узвишеним гласом: „Благословѣ, владѣко“,⁵⁾ на што свештеник

¹⁾ Пс. 50, 17.

²⁾ *Венѣминѣ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 174.

³⁾ Лук. 22, 19.

⁴⁾ У служабнику често сретамо израз „на ѿбѣчиѣмѣ мѣстѣ“, а обично место није увек једно те исто, него је једанпут амвон, други пут пред царским дверима, пред иконом Богородичином, и т. д. У служабнику овде стоји: „и стѣхѣ на ѿбѣчиѣмѣ мѣстѣ, прѣмѣ стѣхѣ двѣри“...

⁵⁾ *Εὐλόγησον δέσποτα*. Речју *δέσποτης* означава се уопће свако лице које има власт и силу да управља и води друге (I Петр. 2, 18. I Тим. 6, 1). Овим паразом означава се сам Господ Бог који влада свима створењима (Дел. 4, 24) и Исус Христос, која има сваку власт на небесима и на земљи (II Петр. 2, 1; Мат. 28, 18). А пошто су презвитери и епископи у цркви снабђени влашћу од самога Исуса Христа да врше свете радње и воде његову цркву, то се и они од старих времена зову >владиками<, али не у политичком смислу као тирани људи и они који ограничавају слободу људи, него који их држећи се закона ИХриста

узевши у обе руке св. јеванђелије и чинећи њиме крст изнад антимиаса¹⁾ говори исто тако узвишеним гласом: „Благословено царство ђица њи сѡа њи сгагω дѡа, њѡнѡ ѡ ѡрѡснω ѡ во вѡкѡи вѡкѡвз“²⁾. Свештеник чини крст са св. јеванђелијем не само зато што се побожни хришћани крсте пре почетка свакога рада, него и нарочито зато, да би означио, да ће ову свештену службу слати к Богу, кога по учењу самога Сина Божјег поштујемо у три лица, а у знак благодарности за спасоносни Његов живот, дела и крсну смрт, о чему се свему говори у овој свештеној књизи (т. ј. јеванђелију).³⁾

Народ на свештениково слављење једнога Бога у три лица крстећи се и клањајући се одговара са: *Глиниъ*, т. ј. *тако нека буде*. Затим говори ђакон *велику јектенију*, која се говори у почетку вечерња и јутрења и којом се народ побуђује на молитву, а која уједно и казује, да литургија није само успомена дела Христових, него и молитва за разне потребе људске. Иза јектеније: ѡ плаваюирихъ умећу се разне молбе, н. пр. за болне, као и за друге разне потребе. Велика јектенија се завршују возгласом: „*Гко подовѡтѡ тѡвѡ...*“ Иза велике јектеније поју се *антифони*, у којима су хвале ваплоћеном једнородном Сину сходно празнику и слављењу дана и који освећују присутне и оне који призивају благодат св. Духа. Јер по речима св. Јована Златоустога св. Дух не силази само у св. тајни, него и у молитвама и песмама.³⁾

ослобађају од истинитог ропства и понижења, чинећи од деце гнева (Ефес. 2, 3) децу Божју (Јов. 1, 12; I. Кор. 7, 22), изабрани народ, царско свештенство, свети народ, народ обновљења (I. Петр. 2, 9). У овом смислу и ђакон зове презвитера код вршења св. радња *дѡспота*, а овим именом у истом смислу зове се и епископ код ових радња.

¹⁾ Ово, да свештеник чини крст јеванђелијем изнад антимиаса, не стоји у служабнику, него у архидјерејском чиновнику, одакле је прешло и у јерејско служење.

²⁾ О слављењу Бога у Тројници каже патријарх Герман: „*Τι οὖν τὸ τρισσὸν ἐπιφημιζει τοῦ Θεοῦ καὶ οὐ τὸ ἐνιαῖον; Οὐ γάρ, „Εὐλογητός Θεός“ ἢ „Εὐλογημένη τοῦ Θεοῦ βασιλεία...“ ἀλλὰ τοῖς προσώποις διηρημένοις „Εὐλογημένη ἢ βασιλεία, φησί, τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος“ ἔτι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου πρώτης, ἔμαθον οἱ ἄνθρωποι ὡς εἶη τρία πρόσωπα ὁ Θεός. Ταύτης δὲ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου μυσταγωγία ἐστὶ τὰ τελούμενα· ἔτεν ἐν τοῖς προσώποις αὐτῶν ἔδει προλάμπειν καὶ κηρῶτεσθαι τὴν Τριάδα. Καὶ ὑπὸ τῶν ἄνω Δυνάμεων δοξάζεται ὁ Θεός τρισὶν ἁγιασμοῖς, καὶ ὑπὸ ἀνθρώπων ἢ βασιλεία τοῦ Χριστοῦ εὐλογεῖται, ὡς δυνάμει θεότητος αὐτοῦ τὸν ἄδην ἐσκόλευσε, καὶ ἤμας ἡλευθέρωσε (Germani Rerum ecclesiast. Contempl. код Migne. Patr. gr. T. 98. p. 402.).*

³⁾ *Joannes Chrysostomus*, Hom. 3. in-epist. ad Ephes. c. 1 (Migne, Patr. gr. T. 62. p. 24).

Антифони се поју на литургији подељени у три дела у част св. Тројице. Према литургичком времену имамо три врсте антифона на литургији: 1. антифоне свакидашња (по всѧ днѧ), 2. антифоне васкрсне или изобразителне и 3. антифоне празничне.¹⁾ Стиховима СЗавета додају се песме НЗавета, те се тако као сједињују оба завета Стари и Нови, приказујући тако јединство људи, који заједничком хвалом славе и хвале моћ и доброту Божју.

Цела литургија од почетка до краја приказује идеју и дело искупљења рода људског и отуда цела литургија и поједине радње св. литургије имају своје значење, које се односи на поједине догађаје из дела спасења. И када цела св. литургија приказује сва дела Исуса Христа, долазак на земљу, смрт, васкрс, вазнесење на небо, то онда почетак литургије приказује оно што се догодило у почетку живота ИХриста, наиме долазак, јављање, учење и чуда Његова, а оно што се врши касније на св. литургији, приказује смрт, васкрс и узношење ИХриста на небо.²⁾ Зато псалми који се поју у почетку св. литургије значе прво време ваплоћења Христова; а оно што долази иза њих, наиме читање Св. Писма, значи оно, што је дошло касније.³⁾

Први свакидашњи антифон препоручује и позива на слављење и исповедање имена Вишњегга, и милосрђа и правде Бога Оца и Сина, и као почетак и увод је онога што за њиме долази.⁴⁾ Други свакидашњи антифон је хвала царства, лепоте и моћи Сина Божјега, а њиме се означава почетак живота ИХриста на земљи, када је ИХристос већ био на свету, а свет га не познаде, време до Јована, када још не беше упаљена светлост.⁵⁾

Песма „Єдинорόδιѧ Сѧне. . .“ показује да се ваплоћење Сина сада остварило, констатујући тако истинитост пророчаштава која се односе на ваплоћење Исуса Христа. Наро-

¹⁾ Види Л. Мирковић, Православна литургија, I. део, стр. 221. и 222.

²⁾ Испор. *Nicol. Cabasila*, спом. д. *ibid.* p. 404.

³⁾ *Nicolai Cabasilae Liturg. Expos.* код *Migne*, Patr. gr. T. 150. p. 404.: "Ὅτεν οἱ ψαλμοί, ὡς ἂν ἐν προομιῶσι τῆς μυσταγωγίας ἀφ' ὁμοίων, τὸν Χριστοῦ οἰκονομίας σημαίνουν· τὰ δὲ μετὰ τούτων, αἵτε τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀναγνώσεις, καὶ τὰ ἄλλα, τὸ ἐφεξῆς. Καὶ μὴν ἄλλη πᾶς εἶναι εἰρηται ἢ αἷτια τῶν ψαλμωδιῶν, καὶ τῶν Γραφῶν προκαθαρσίαν τινὰ πρὸς τὰ μυστήρια, καὶ παρασκευαίς ἄλλ' οὐδὲν καλεῖ καὶ τοῦτο κακεῖνο θύνασθαι, καὶ τὰ αὐτὰ καὶ τοὺς πιστοὺς ἀγιάζειν, καὶ τὴν οἰκονομίαν σημαίνειν.

⁴⁾ Испор. *Nicol. Cabasil.* спом. д. *ibid.* p. 405.

⁵⁾ *Ibid.* p. 407.

чито значи ова песма време, када се ИХристос крстио на Јордану и када је Родитељев глас посведочио јасно и вечно, да је ово његов мили (љубљени) Син, један из св. Тројице. Ову је химну саставио цар Јустинијан Велики (527.—565),¹⁾ који је сазидавши 532.—537. г. величанствену цркву названу од њега „Σοφία τοῦ Θεοῦ“ предао је цркви, да се поје на св. литургији у част једнородног Сина Божјег, који се непромењљиво ваплотио од пресвете Богородице и пречисте девојке Марије, а против Несторијеве јереси, који је учио, да мати Божја не треба да се зове Богородица, него Христородица, јер је она родила само човека, а не Богочовека, а које је учење осуђено анатемом на трећем васељенском сабору у Ефесу.²⁾

У трећем дневном антифону пророк угледавши појаву ИХриста позива све људе на слављење и величање Његово.³⁾ Суботом и недељом поју се после велике јектеније на литургији антифони изобразителни или васкрсни, а на дванаест Господњих празника (осим Сретенија) поју се празнични антифони.⁴⁾

За време појања првога антифона чита свештеник тајно молитву: „ГДН БЖЕ НАШЪ, ЄГЎЖЕ ДЕРЖАКА НЕСКАЗАЊНА“... у којој моли Бога да по своме милосрђу милостиво погледа на нас и на св. храм, и да нама и њима који се с нама моле учини богате милости и милосрђа. После велике јектеније ђакон силази са амвона и за време појања првога антифона стоји пред иконом Спаситељевом држећи орар са три прста десне руке. Иза првога антифона ђакон долази пред царске двери и поклонивши се говори малу јектенију: ПѦКН Н ПѦКН МІРОМЪ ГДЪ ПОМОЉИМСА, која се завршује возгласом свештеника: ПѦКН ТВОѦ ДЕРЖАКА Н ТВОЄ ЄСТЪ ЦѦРСТВО... на што појци од-

¹⁾ Испор. *Georgii Cedreni Historiarum Compendium*, код *Migne*, Patr. gr. T. 121. p. 709. и *Goar*, спом. д. p. 124. Види и *Christ-Paranikas*, Anthologia graeca, p. XLIV.

²⁾ *S. Germani Rerum eccl. Contemplatio* код *Migne*, Patr. gr. T. 98. p. 404: "Ἐνταῦθα δὲ λέγουσιν, ἑπὶ τὸ αὐτὸ τροπάριον ἐκπεφώνηται παρὰ τοῦ τῆς θείας λήξεως βασιλέως Ἰουστινιανοῦ, σφόδρα καὶ αὐτὸ τοῖς συμβόλοις τῆς Χριστοῦ γεννήσεως ἐφαρμόζον. Οὗτος γὰρ φησὶν, ὁ γεννηθεὶς, ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ λόγος προανάρχου Πατρὸς ὑπάρχων, καταδεξάμενος διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου, ἀτρέπτου μείνασης τῆς θεότητος καὶ ἀσυγχύτων, εἰς ἔσθι τῆς ἁγίας Τριάδος, ἐνανθρωπήσας καὶ σταυρωθῆναι καταδεξάμενος, ὁ καὶ ἐν Τρισαγίῳ θιμνῶ συνοξαζόμενος ὑπὸ τῶν νοερῶν καὶ οὐρανίων Δυνάμεων. Ἀνεκφροίτητος γὰρ καὶ ἀχωρίστως τῶν πατρικῶν κόλπων καταβας σεσάρκωται. Αὐτὸς οὖν ἔστι ὁ σῶζων ἡμᾶς."

³⁾ Испор. *Nicolai Cabasilae Liturgiae Expositio* код *Migne*, Patr. gr. T. 150. p. 409.

⁴⁾ Види о овим антифонима Л. Мирковић, Православна Литургија, I. део, стр. 221. и 222.

говарају: **Имѣнк**. Када се поје други антифон ђакон одлази и стаје пред икону Богородичину, а свештеник чита молитву: „**ГДн БЖе нѣшнх, спасѣ лѣдн ткоѣ**“... , пза чега ђакон пред царским дверима опет говори малу јектенију, коју свештеник завршује возгласом „**Иѣкв блѣгн ѣ челокѣколѣвецн**...“ За време појања трећег антифона ђакон улази у олтар кроз јужне двери а свештеник чита молитву: „**Иже Ѡвщнм еѣѣ ѣ соглѣснм даровѣкм нѣмнм молѣтвм**...“

Када је свештеник свршио молитву коју је читао за време трећег антифона, отвара царске двери (на **Блѣжѣнн ѣстѣ**, а код дневних и празничних антифона код трећег антифона) и на **Слѣва Оѣѣ ѣ Сѣнн** чини са ђаконом **мали вход** (**τὴν εἰσοδὸν μικράν**) или **вход са јеванђелијем** (**τὴν εἰσοδὸν τοῦ Εὐαγγελίου**).

Чин малог входа бива овако: пошто се свештеник и ђакон три пута поклоне пред часном трапезом, узима свештеник св. јеванђелије, даје га ђакону који носи св. јеванђелије при прсима, и обилазе десно око часне трапезе, клањајући се код сваке стране часној трапези, горњем престолу и жртвенику, и излазе на северне двери, где их дочекају свећеносци који иду пред њима. Дошавши на обично место (овде је то пза амвона) у храму, приклањају овде обојица главе, и пошто ђакон каже: **ГДс помѣлимсѣ**, говори свештеник тајно молитву входа: „**Блѣко ГДн БЖе нѣшнх, ѡустѣвнкм нѣ нѣвѣсѣхѣ чѣнн ѣ кѣннствѣ ѣгѣлѣ ѣ дрѣгѣлѣ**...“ Када се сврши молитва входа, говори ђакон свештенику показујући десницом са орацем према истоку: **Благословѣ, владѣко, стѣннх кѣѣднх**, а свештеник благосиљајући према истоку говори: **Благословѣннх кѣѣднх стѣннх ткоѣхѣ, вѣгдѣ, нѣнѣ**... Затим ђакон даје свештенику св. јеванђелије да га целива, или ако нема ђакона, онда сам свештеник на входу носи свето јеванђелије и сам га целива. Пошто ђакон оде пред царске двери, када се отпоје тронар канона на **И нѣнѣ**, уздиже мало руке и показујући св. јеванђелије говори велелепно: **Прѣмѣдрѣстѣ, прѣстн** (**Σοφία, Ὁρθοί**). Затим поклонивши се улазе ђакон и свештеник у олтар, и пошто ђакон остави св. јеванђелије на часни престо, појци поју: „**Прѣдѣте, поклонѣмсѣ ѣ припадѣмнх ко Хрѣтѣ**. Спасѣ нн, Сѣнн вжѣнн, ко стѣннх дѣннх сѣнн, поѣцнмнх тн: **Илннѣѣ**“.¹⁾

Овај вход има свој постанак у првим временима хришћанске цркве. У старој хришћанској цркви беху — по узору старо-заветног храма — у олтару две собе или нишне (удубљења), једна с десне а друга с леве стране, које се зваху пастофорије, **пастоφόρια**. У једној од ових чуваху се књиге, одежде и друге посвећене ствари, и зато се ова соба или нишна звала ризница, **οικονομολάχιον**, или ђаконик, **διακονιχόν**, јер су

¹⁾ Ова је песма састављена пз речи псалама 94, 6 и 105, 47.

Ћакони чували одежде и друге црквене ствари. У другу од ових пастофорија постављани су приноси народа, хлеб, вино, восак, тамјан и т. д., од којих се приноса одабираху и спремаху дарови за вршење свете радње, и овај део храма звао се предложеније, πρόθεσις. Када је на св. литургији дошло да се поју антифони и када се приближивало читање св. јеванђелија, одлазили су ѓакони у ризницу и узимајући тамо св. јеванђелије, износили су га у скуп браће, зато се и зове ово изношење вход са јеванђелијем. Када се иза читања св. јеванђелија приближавало време освећења дарова, одлазили су ѓакони на место где се постављаху приноси, и узимајући тамо хлеб и вино одабрано за св. евхаристију, доносили су их на часну трапезу, и ово преношење дарова зове се и данас велики вход (μεγάλη εἴσοδος), који се врши са нарочитом свечаношћу.

Касније је входовима дано симболичко значење. Јеванђелије значи овде ИХриста, а вход са јеванђелијем значи долазак Сина Божјег и силазак на свет ради проповедања јеванђелија.¹⁾

Вход овде почиње из олтара, светиње над светињама, јер је и Христос сишао са висина небеских станова и до-нео учење од Оца небеског. Свећњаци који се носе пред св. јеванђелијем значе светлост јеванђеоског учења, или ови свећњаци значе још Претечу Господњег и Крститеља Јована или и друге пророке, који беху пре Христа и јављаху долазак Христов.²⁾ Молитва входа: „Како ГДН БЖЕ наш.“ састављена и предана цркви од св. Василија Великог има смисао, да као што на небесима пред престолом Господњим стоје чете и војске анђела и арханђела славећи непрестано Господа, исто тако се моли и свештеник при уласку у олтар, као у небо, да овај вход буде сједињен са четама анђела и арханђела, који код приношења жртве хвале

¹⁾ Ἡ εἴσοδος τοῦ Εὐαγγελίου ἐμφαίνει τὴν παρουσίαν τοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν εἴσοδον τὴν εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, ὡς λέγει ὁ Ἀπόστολος „Ὅταν εἰσαγάγῃ (ἦγουν, ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ) τὸν Πρωτότοκον (τὸν Μονογενῆ αὐτοῦ) εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει. Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτὸν πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ. *Germani, Rerum eccl. Contempl. ibid. p. 406.* Τούτων δὲ ἁσθέντων, ὁ ἱερεὺς ἐν μέσῳ πρότοῦ θυσιαστηρίου ἱστάμενος ὄψοῦ τὸ Εὐαγγέλιον αἰρεῖ, καὶ ἀναδείκνυσιν τὴν ἀνάδειξιν τοῦ Κυρίου σημαίνων, ὅτε ἤρξατο φαίνεσθαι. Διὰ γὰρ τοῦ Εὐαγγελίου ὁ Χριστὸς δηλοῦται ὡς περ τὰ προφητικὰ βιβλία προφητῶν λέγονται· κατὰ τὸ εἰρημένον ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ πρὸς τὸν πλοῦσιον, „Ἐχουσι Μωσῆα καὶ τοὺς προφήτας“ τὰ βιβλία λέγοντες. *Nicol. Cabasil. σημ. d. ibid. p. 412.*

²⁾ Испор. Д. Смолодовичъ, Литургика, 1861. стр. 91.

и благодарности служе заједно са њиме, и заједно са њиме славе доброту Божју. Затим свештеник претпостављајући испуњење ових молби, говори речи: *Благословѣнъ вхѣдъ стѣхъ твоихъ...* т. ј. Господ шаље при улазу у олтар на своје слуге свој дар, а свештеник је потпомогнут за тај улазак приношењем молитава и хвала својих. — Целивање св. јеванђелија значи част која се указује ИХристу и благодарност за откривење воље Божје и за дело искупљења нашега.

Речи: „*прѣмѣдростъ, прѣсти*“ употребљаване су у старој хришћанској цркви као опомена, да се браћа која су на богослужењу, исправе на својим местима. Наиме хришћани старе цркве су за време појединих радња на богослужењу седели, а када се приближивали какви важнији моменти н. пр. читање св. јеванђелија, тада је ђакон гласно рекао: *прѣмѣдростъ, прѣсти*, опомињући тиме хришћане да долази премудрост Божја те да се исправе на својим местима и да стоје право, слушајући у овоме посложају оно што има да се прикаже било речима, било црквеним симболичким радњама.¹⁾

Најпосле отварање царских двери при входу са јеванђелијем значи, да је вернима доласком ИХриста на земљу отворен улазак у небо.

Иза входа са јеванђелијем поју појци *троцаре и кондаке*. Као што јеванђелије значи ИХриста, тако се после уздизања јеванђелија поју ове песме, да би се означило како се Христово учење остварило у животу светитеља Божјих, и да би се и светитељима као извршитељима учења

¹⁾ *Никола Кавасила* пише о смислу речи *прѣмѣдростъ, прѣсти* ово: Шта значи ова опомена? Речи *прѣмѣдростъ, прѣсти* упућују нас, да би гледајући и слушајући свете радње на литургији схватили у њима сакривену Божју премудрост и да стојимо прости (*εὐθεῖ*) т. ј. право, јер хоћемо да приступимо Богу и његовим страшним тајнама. Зато не са немарношћу, него са пажњом и побожношћу треба све да гледамо, говоримо и слушамо. Први знак ове наше пажње је право и бодро држање тела нашега... Но зашто је речено *прѣмѣдростъ*? Пошто литургија по установљењу самога Спаситеља треба да представи економију спасења рода људског, коју св. апостол Павле назива *многоразличною прѣмѣдростию Божию* (Еф. 3, 10), то је црква приказујући читањем, песмама, молитвама, радњама и богослужбеним обредима тајну спасења, употребила апостолски назив *прѣмѣдростъ* као усклик, да би њиме објавила да долази тајна и да би присутне побудила на потребну пажњу и размишљање, које приличи свештеној радњи. Види *И. Дмишревскій*, Истор. догм. и таинствен. изъясненіе божеств. литургиѣ, Спб. 1884. стр. 148. Испор. и *Nicolai Cabasilae*, Liturg. Exposit. ibid. p. 413.

Христова указала припадајућа част. Док се поју тропари чита свештеник тајно молитву *τρίστίγῳ π'κνία*: „Бже сѣи, йже во сѣиѣхъ почиѣи...“ Управо ова молитва би требала да се чита за време трисвете песме, но обично се преноси овамо за време појања тропара.

Пошто се свештеник молио Богу да његов вход у олтар буде вход светих анђела, то сада после входа слави црква Господа *трисветом песмом*, којом Га и анђели славе на небу, због чега се ова песма у старини и звала »анђеоска песма«, *ἁγνολογία ἀγγέλων* и »херувимска песма«, *χερουβικός ὕμνος*. Но пре него што се почне ова песма, за време последњег тропара, приклања ђакон главу пред свештеником држећи орар у руци и говори: *Благослови владыко, время три-стѣгῳ*. Када се на богослужењу почиње који важнији чин, долази ђакон к презвитеру и моли од њега благослов, показујући овим молењем своју зависност од свештеника и своју смерност, а уједно означајући тиме и почетак какве нове и важније радње на богослужењу, као што је то овде случај¹⁾. Пошто свештеник благослови ђакона, одлази овај близу св. двери (царских) и показујући ораром према икони Спаситељевој говори тихо: „Гди, спаси благочестивыя и оублажи ны“, а свештеник иза последњег тропара говори гласно: „*Ἰἴκῳ свѣтъ сѣи, Бже нашъ, и тебѣ слава возсылаемъ, Оцѣ и сѣи и сѣомѣ Дѣвѣ, нынѣ и присно*“, а ђакон довршује: „и во вѣки вѣкѣ“, на што појци кажу: *Ѹминъ*. Ђакон изговарајући речи „и во вѣки вѣкѣ“, подиже орар и окрећући се према народу и показујући према њему, као да хоће да позове и народ да и он поје трисвету песму „непрестанными гласы“, „и во вѣки вѣкѣ“.²⁾ Народ потакнут овим узгласом на појање трисвете песме запоје: „Свѣтый Бже, свѣтый крѣпкій, свѣтый вѣсміртный, помилѣи насъ“.³⁾

Песма *Свѣтый Бже* поје се овде више пута што и серафими непрестано поју: *Свѣтъ, свѣтъ, свѣтъ*. А када се отпоје три пута, додаје се славословије: *Слава Оцѣ, и Сѣи и сѣомѣ Дѣвѣ, и нынѣ и присно и во вѣки вѣкѣ*, *Ѹминъ*, да би се означило, како се ова песма поје у славу Бога у три лица; затим се поје: „сѣи вѣсміртный помилѣи насъ“, и још

¹⁾ *Вениаминъ*, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 185.

²⁾ Истр. *Nicolaï Cabasilae* Liturg. Expositio *ibid.* p. 413.

³⁾ У постанку и значењу ових речи види *Л. Мирковић*, Православна Литургија, I. део, стр. 202. и 207.

једном: Свѣтѣи Бжѣ цело. Док се поје трисвето, говоре и свештеник и ђакон трисвето чинећи уједно и поклоне пред св. трапезом, затим каже ђакон: Покли владыко, којим речима објављује одлазак горњему престолу, а свештеник одлазећи према овоме говори: „Благословѣнъ градѣи во ѿма Гдѣ, тј. Христос обећани у пророштвима, затим откривен свету у входу са јеванђелијем и у трисветој песми. Одласком к горњем престолу симболише свештеник И Христа као цара и посредника, који долази да узме у владавину царство своје.

Затим ђакон каже: „Благословѣи, владыко, горній престолъ“; а свештеник стојећи пред њиме (горњим престолом) и благосиљајући га говори: „Благословѣнъ еси на престолѣ славы царствѣа твоегѡ, сѣдѣи на херувимѣхъ, всегда, нынѣ и присно и во вѣки вѣкѡвъ“¹⁾ и узлази на сто, престо, δευτερος θρόνος, који је поред архијерејског престола и једном степеницом нижи од архијерејског престола²⁾. Епископов сто (θρόνος, καθέδρα) заједно са столовима презвитера зове се ἑρὸν σύνθρονον³⁾ — свего сопрестоље.

Употребу сопрестоља видимо у првим хришћанским временима. Према Јевсевију⁴⁾ имао је Јаков брат Господњи и први епископ јерусалимски у цркви засебно место за стојање, које место Јевсевије зове престо. Исто тако је и Марко први епископ александријски имао у цркви засебно место за стојање, које место Григорије Назијанзин⁵⁾ такође зове трон. У Апостолским Установама, тамо где је говор о храму, стоји ово: „У средини је подигнуи епископски сто, а са обе стране седе свештеници, а ђакони стоје“. А ови столови или престоли подизани су у ту сврху, да би епископи као управитељи стада Христова могли видети у цркви поједине верне и посматрати њихово понашање за време проповедања или читања речи Божје и за време молитава, а с друге стране да би и народ који је на богослужењу могао видети епископе⁶⁾. Презвитер не сме седети на горњем престолу, него само са стране горњег престола.

¹⁾ Овде код благосиљања горњег престола, као што сам видео, греше многи наши свештеници тако, што не благосиљају горњи престо него жртвеник, што пак није правдно.

²⁾ Види Л. Мирковић, Православна Литургија, I. део, стр. 104.

³⁾ Испор. *Du-Cange*, Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. Lugduni 1688. p. 498.

⁴⁾ *Evsebius*, Hist. eccl. lib. VII. c. 19. (*Migne Patr. gr. T. 20. p. 681*).

⁵⁾ *Gregor. Naz.*, Oratio 21. In laudem Athanasii Magn. (*Migne, Patr. gr. T. 35. p. 1089*).

⁶⁾ Испор. И. Димишревскій, спом. д. стр. 162.

Сопрестоље у олтару симболише престо Христов на небу, а степенице испод њих означавају чин сваког од архијереја и свештеника¹⁾. Архијереј седећи на' сопрестољу симболише ИХриста, а нарочито седење ИХриста с десне стране Оца небеског, а свештеници, који седе заједно са њиме симболишу апостоле.

Када се сврши трисвета песма ђакон каже код царских двери: **ВѢНЕМЯ**, чиме опомиње верне на пажњу, а свештеник окренут лицем према народу говори: **Миръ всѣмъ** благосиљјући их уз то, призивајући тако на хришћане мир и благослов Божји, што нам је најпотребније. Чатац одговара: **И дѣхови твоѣмѣ**, т. ј. жели исти мир и свештенику, који је поделио вернима, затим чатац чита **прокимен**²⁾ који укратко казује садржину, идеју, значење читања које долази, и узима се обично из псалма, у којима су пророштва о Христу. Прокимен се зове зато што је постављен испред неколико стихова, који долазе иза њега.³⁾ Затим ђакон каже: **прѣмѣдростъ**,⁴⁾ на што чатац стојећи посред храма одговара из које ће књиге (Дела Апостолска, посланице Св. Ап. Павла, саборне посланице) читати. Вакон опет каже: **вѢНЕМЯ**, и чатац чита **Апостол**, т. ј. одређен одељак из посланица, или Дела Апостолских. За време читања народ и ђакон стоје, а епископ и презвитери седе на споменутих местима сопрестоља, јер они имају апостолски дар учења и управљања. Вакон пак узима кадионицу, одлази свештенику и примивши од њега благослов уз молитву кадила, кади часну трапезу са четири стране, горњи престо, жртвеник, иконостас, и цео храм са солеје. Управо требао би ђакон да кади не за време читања Апостола, него за време појања **Аллилуја** иза апостола, но пошто тада нема довољно времена, то кади за време читања апостола.

¹⁾ Није никоме осим епископа и презвитера дозвољено да седи у овим столицама, па ни ђаконима. За њих је одређено друго место које се зове ђаконик, где им је дозвољено седети; а ипођакони и чацци стоје ван олтара, на солеји, зато се и зове ово место олтар чатаца (*βήμα τῶν ἀναγνῶστων*). Испор. *Symeonis Thessalonicensis, De sacro Templo*, код *Migne, Patz. gr. T. 155. p. 345.*

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургија, I. део, стр. 238.

³⁾ *Τὸ προκείμενον μὴνύει πάλιν, τὴν τῶν προφητῶν ἐκφαντορίαν, καὶ τὴν προμήνουσιν τῆς τοῦ βασιλέως Χριστοῦ παρουσίας, ὡς στρατιῶται προτρέχοντες καὶ βοῶντες. „Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ ἐμφάνηθι, καὶ ἔλθε εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς“. Καὶ „Ὁ Θεὸς καθήται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Germani Regum eccl. Cotempl. ibid. p. 412.*

⁴⁾ *Σοφία... Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ὁ ἅγιος καὶ ἀγαπητός, ἀναγγέλει τὰ τοῦ Πατρὸς, & εἰς αὐτὸν ἀποκρύφα. German. спом. д. ibid. p. 412.*

Иза читања апостола каже свештеник *Миръ ти*, а чатац одговара „*И дѣхови твоимъ*; ђакон на то говори *премѣдрость*, а хор поје *Аллилуја*, која реч значи хвалу Господа, а овде присуство божанског дара, које се показује читањем св. јеванђелија.¹⁾ Затим би требао да кади ђакон целу цркву — што је учинио већ за време читања Апостола, — да би тиме означио, како се дар Духа Светога раширио читањем св. јеванђелија, и како се излио по свима крајевима света и у душе верних угодан мирис учења Христова. За време кађења свештеник чита тајно молитву пре јеванђелија: „*Возсиѣи въ срѣдцѣхъ нашихъ...*“ у којој моли да Господ отвори наше мисаоне очи за разумевање Његова јеванђелија.

Затим долази *читање јеванђелија*, за које се спрема овим претходним радњама: ђакон пошто је оставио кадионицу прилази свештенику, приклања главу и показујући орарем на св. јеванђелије говори: „*Благослови, владыко, благовѣстителя сѣгѣ апостола и евангелиста (имаркѣ)*“. Вакон молећи од свештеника благослов назива себе *благовѣстителемъ*, јер он има да чита св. јеванђелије истим оним речима, којим га је написао Св Дух. Свештеник благосиљајући ђакона моли се за њега овако: „*Бѣгъ молитвами сѣгѣ славногъ, всехвалнагъ апостѣла и евангелиста (имаркѣ) да дѣствъ твоѣ глаголъ благовѣстѣиущемъ силою многою*“, наиме да ојача глас његов силом свине, „*во исполнѣнѣ*“ т. ј. за плодно проповедање јеванђелија „*евангелиѣ возлюбленнагѣ сѣа своегѣ, Гдѣ нашихѣ Ииса Хрѣта*“. А ђакон се изјављује сагласан са овом молбом рекавши: „*Аминъ*“ и поклонивши се св. јеванђелију узима га и излази на царске двери, а пред њиме иду два упаљена свећњака, и стаје на амвон. Свештеник пак стојећи пред часном трапезом и гледајући према западу опомиње присутне на пажљиво слушање јеванђелија, говорећи узвишеним гласом: „*Премѣдрость, прѣсти. сѣслѣшимъ сѣгѣ евангелиѣ. Миръ всѣмъ*.“ А каже „*прѣсти*“ (*ἔρδει*), јер св. јеванђелије треба сви да слушају пажљиво и прибрана духа, право стојећи²⁾ а приклоњене главе, у знак подвргавања Богу,

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis*, *Expositio de divino Templo* код *Migne*, *Patr. gr. T. 155. p. 724.*

²⁾ Καὶ ἔταν ἀναγινωσκομένον τὴ τὸ Εὐαγγέλιον, πάντες οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι καὶ πᾶς ὁ λαὸς στήριτωσαν μετὰ πολλῆς ἡσυχίας γέγραπται γάρ „*Σιώπα, καὶ ἄκουε Ἰσραὴλ*“ καὶ πάλιν „*Σὺ δὲ αὐτοῦ στήθι, καὶ ἀκούρη. Const. Apost. I. II. c. 57.* (*Migne, Patr. gr. T. I. p. 729*); испор. и *Joannes Chrysost., Homil. 1. in Matth.*

као и да би показали како су вољни да изврше учење Христово објављено у јеванђелију. Појци одговарају: „И дѣхови твоѣмѣ“, на што ђакон објављује наслов јеванђелија речима: „**Θ** (ѣмарека) **σ**τὰρ **ω** **ε**ὐαγγελίᾱ **κ**τῆνίε“ — појци: „**С**лᾱва **т**εбѣ, **Г**ди, **с**лᾱва **т**εбѣ“ а свештеник опомиње присутне да пажљиво слушају јеванђелије речју „**Κ**ὸν **μ**ε **μ**ε“, и ђакон чита јеванђелије.

Никола Кавасила пише о читању апостола и јеванђелија: >Какву сврху има овде читање св. Писма? Оно нас сирема и чисти пре освећења велике тајне. А ако се запитамо о значењу његову, оно значи појаву Господа... и наше значи оно најсавршенију појаву, којом је говорио Господ јавно, показујући се тако не само оним што је сам говорио, него и оним, чему је апостоле учио да говоре, шиљући их изгубљеним овцама Израиља. Зато се читају прво књиге апостолске и чита се јеванђелије. А зашто се не чита прво јеванђелије? Јер оно што је говорио сам Господ знак је савршенијег јављања од онога, што су говорили апостоли. А савршеније долази најпосле.¹⁾

Када свештеник сам служи онда чита јеванђелије са царских двери, а када служи са ђаконом, онда ђакон чита са амвона посред цркве, да би верни чули и разумели што јавља Спаситељ. Код читања јеванђелија пале се свеће да би означиле светлост јеванђеоске истине, која је продрла кроз таму неверовања, у којој се налазили народи пре Христовога доласка, а којом се светлошћу и данас просвећује наш ум.²⁾ Иза читања св. јеванђелија дочекује свештеник ђакона речима: „**Μ**ίση **т**и **б**лаговѣствѣюиѣмѣ (εὐαγγελίζομένῳ)“, којима чини разлику између њега и између чаца апостола, коме је само рекао „**Μ**ίση **т**и“. А народ као и пре, тако и после читања јеванђелија потврђује да је оно што ће чути и што је сада чуо у истину мудрост и реч Божја, и слави Бога што га је удостојно слушања спасоносног јеванђеоског учења кличући: „**С**лᾱва **т**εбѣ, **Г**ди, **с**лᾱва **т**εбѣ“. Затим ђакон долази до царских двери, даје св. јеванђелије у руке свештенику, који га целива у знак љубави и поштовања према речи Божјој и затим затвара царске двери. Читање јеванђелија изван олтара на амвону од ђакона по речима Симеона Солунског значи, да су апостоли ради проповеди јеванђелија изишли из Јерусалима.³⁾

¹⁾ Испор. *Nicolai Cabasilae Liturg. Exposit.* p. 416.

²⁾ Испор. *Л. Мирковић, Православна Литургија, I. део, стр. 320.*

³⁾ *Веніаминъ, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 195.*

У старој хришћанској цркви иза читања апостола и јеванђелија долазила је *проповед* свештеника или епископа народу, а проповед се на литургији држи овде зато, да се катихумени или оглашени поучавају у хришћанској вери, и да се верни спреме за достојно приношење и примање св. евхаристије. А када многи почеше да долазе у цркву само да се наживају лепоте проповеди и да задовоље своју суету, излазећи после проповеди из цркве¹⁾, то је проповед говорена на крају литургије, тим више, што је дисциплина катихумена или оглашених измењена, и не само да је дозвољено свима, него се налаже свима да остану до краја литургије²⁾. Учење хришћанско проповеда се на богослужењу по примеру ИХриста и апостола зато, што је црква учитељица вере и побожности, а ова се сврха не може остварити само извршењем св. радња, него нарочито проповедањем хришћанског учења, и што су душе хришћана на богослужењу услед свечаности и лепоте богослужења пријемчивије за примање хришћанског учења³⁾.

Иза читања јеванђелија одлази ђакон до царских двери даје свештенику св. јеванђелије, који га пошто је целивао оставља усправљено на часну трапезу и то не с десне или с леве стране дарохранилице, него између антимиаса и дарохранилице⁴⁾, и затварају се царске двери, које остају затворене до великог входа, а ђакон ставши на обично место (овде амвон) говори *сугубу јектенију* (ἐκτενεῖς δεύσις): „Рцѣмъ всѣмъ ѿ всѣа дѣши. ѿ всѣмъ помышлѣнїа нашегъ рцѣмъ. . .“ у којој се моли за добро архијереја, народа, клира, за оне који приносе дарове и чине добро у св. цркви и т. д. Ова се јектенија зове сугуба зато, што народ на поједине прозбе не одговара једанпут „Гди помилѡи“, него три пута. За време ове јектеније чита свештеник тајно молитву *прикѣжнѡгъ молѣнїа*: „Гди Бже нашъ, прикѣжнѡе сїѣ молѣнїе. . .“ у којој призива Божја милосрђа на верне. Сугубој јектенији додају се после

¹⁾ На ово се тужио већ св. Јаван Златоусти у VII. омплији, *De incomprehensa Dei natura* (Migne, Patr. gr. T. 97. p. 766.) и III. омплији на II. посланицу Солузанима (Migne, Patr. gr. T. 112. p. 484.).

²⁾ Види *И. Дмишревскій*, спом. д. стр. 175. и *Д. Смолодовичъ*, Литургика, стр. 94.

³⁾ Када треба да се данас држи проповед на литургији на који начин и осталима питањима у овом предмету, упућује омилетика. Види *V. Mitrofanović*, *Omiiletica*, Сербѡу, 1875. §. 120. p. 743—750.

⁴⁾ *Булгаковъ*, Настольная книга, стр. 900.

„ѡшѣ молима ѡ блаженныхъ и приснопаматныхъ“, као и великој у почетку литургије, и молбе за нарочите потребе верних, за болне, за путнике и т. д.

Никола Кавасила каже: »За кога се треба после јеванђелија молити, ако не за оне који пазе на проповед јеванђелија, за оне који подражавају човекољубље Христа, кога означава јеванђелије. А ко су ови? Црквене старешине, пастири народа, они који управљају грађанима... оснивачи, ктитори и приложници цркава, учитељи добрих дела, и који су ма каквим начином од користи за добро цркве и који су достојни заједничких молитава.«¹⁾

После сугубе јектеније говори ђакон пред царским дверима јектенију за умрле, за време које свештеник чита молитву „Бжѣ дѡхѡвъ...“, а коју завршује позгласом „Иѡкѡ тѣ ѡси воскресѣ...“ Ову јектенију за умрле не налазимо у старим грчким кодексима литургија ни у данашњем грчком евхологију, само у руским службабницима.

Затим долази *јектенија за оглашене*. Молитве и прозбе за оглашене приносила је црква још од III. столећа. Први чин њихов имамо у VIII. књизи гл. 6. Апостолских Установа, одакле су их по свој прилици узели св. Василије Велики и св. Јован Златоусти у своје литургије. Ово је њихова садржина: ђакон каже: „помолитса, ѡглашѣнни Гдѣви“; пре свега позивају се оглашени или катихумени да се сами за себе моле, јер Бог је — као што каже блажени Августин — могао створити човека без човека, али га не може спасти без човека²⁾. Затим се позивају верни да се и они моле за оглашене: „Бжѣнн, ѡ ѡглашѣннихъ помолитса, да Гдѣ помилуетъ ѡу: ѡгласитъ ѡу слѡвомъ истины“ (овде отвара свештеник с десна на лево десну страну антиминос као књигу) т. ј. да их упути у све истине хришћанске вере; „ѡкрѡитъ ѡмъ ѡвангелѣ правды“ (овде отвара с лева на десно леву страну антиминос) т. ј. да им покаже садржину вечних добара; „сѡдинитъ ѡу стѣнѣ своѣи, собѡрнѣи ѡ апѡстѡлѣстѣи цѣркви“ (овде отвори свештеник доњу страну антиминос), наиме да постану учесници дарова искунљења, а нарочито св. тајне крштења, којом се призају у крило цркве и добијају опроштај грехова.

¹⁾ Испор. *Nicolai Cabasilae Liturg. Exposit.* с. 23. код *Migne, Patr. gr. T. 150.* р. 417.

²⁾ Испор. *И. Дмишревскій, спом. д. стр. 179.*

Затим се позивају оглашени да приклоне главе, а свештеник чита молитву: „Гди Бже нашъ, ѡже на високихъ живи . . .“¹⁾ у којој моли да Господ Бог удостоји оглашене св. крштења, опроштаја грехова, одеће непропадљивости, да их сједини са св. црквом и приброји своје изабраном стаду.

За време јектеније оглашених отвара се антиминос, на коме се врши освећење дарова, а сада најпосле код возгласа: „Да и ти си нами славатъ . . .“ подвлачи свештеник руку под горњу страну антиминоса, открије га, узима губу и чини губом изнад њега знак крста, и целивајући губу оставља је у крај антиминоса с десне стране.

Затим каже ђакон: „Слицы ѡглашенни. ѡзидати: ѡглашенни, ѡзидати; слицы ѡглашенни, ѡзидати; да никто ѡ ѡглашенныхъ“. Код ових речи излазили су у старини оглашени из цркве, јер су могли учествовати на св. литургији само на пром делу литургије када бива поука, а не беше им дозвољено бити при свршавању божанске тајне на литургији верних²⁾.

Симеон Солунски каже у томе погледу ово: „ово чини црква која заповеда оглашенима да изиђу, а вернима да остану. Отуда се може видети колико треба да пазе верни да се не друже са онима који нису достојни дружења, а нарочито то да не чине свештеници. А када с неким не доликује имати заједницу ни у молитви, то колико више не треба имати с таковима заједницу у жртвовању.“³⁾

Пошто данас у цркви немамо катихумена поставља се питање: зашто се читају јектеније за оглашене? Зато што у цркви увек има оглашених како вели св. Симеон Солунски⁴⁾! То су најпре деца над којом су одмах по рођењу читане молитве, а још нису крштена. Затим и међу хришћанима многи би се могли убројити међу оглашене, јер иако су крштени, то ипак својим животом показују да нису достојни да учествују на св. литургији, и који би на позив ђаконов требали да изиђу из цркве. Сви они који су у греху и који се не кају, који свесно крше заповести Божје и црквене, који у својој

¹⁾ Овде се почиње разликовати литургија св. Василија Великога од литургије св. Јована Златоустога. Молитва коју свештеник чита за време јектеније за оглашене на литургији Василијевој разликује се од оне на Златоустовој само по речима, а садржином не.

²⁾ Испор: *Nicolaus Cabasila* спом. д. *ibid.* р. 417 и 19; прав. Лаодикијског спм.

³⁾ *Symeonis Thessalonicensis Expositio de divino Templo* код *Migne, Patr. gr.* Т. 155. р. 725.

⁴⁾ Испор. *Венијаминъ, Новая Скрижаль, 1899.* стр. 57.

из цркве, као што су некада излазили покајници и катиху-мени старе цркве. Чувши овај возглас сви су дужни помишљати о своме недостојању, умиљавати се душом и тајно у срцу молити Бога за опрост грехова својих, с тврдом одлуком да ће се клонити њих, да не би потпали под страшну осуду¹⁾. Да се побуде ови осећаји код присутних црква и данас говори ове речи: „*Слѣдцы ѿглашенїи, ѡзвѣстите: ѿглашенїи, ѡзвѣстите; да никто ѿ ѿглашенныхъ*“ (треба додати: остане овде т. ј. у цркви). Вишекратно упућивање оглашених да изиђу тумачи се тиме, што то говори један ђакон место њих више.

28. Чин литургије верних.

Литургија оглашених свршава се речима: „*Слѣдцы ѿглашенїи ѡзвѣстите; да никто ѿ ѿглашенныхъ* (т. ј. остане овде)“, а литургија верних почиње речима: „*Слѣдцы вѣрїи, пакї и пакї мироу Гдѣ помолїмса*“. Као што се на почетку литургије оглашених позивају верни да се у миру помоле Господу (*Мироу Гдѣ помолїмса*), исто се тако на почетку литургије верних позивају присутни да се моле у миру, а појци одговарају са *Гдѣ помолїмси*, на што свештеник чита тајно *прву молитву верних*: „*Благодарїмъ тѣ, Гдѣ Бже сілѣ...*“, а у Василијевој литургији: „*Тѣ, Гдѣ, показѣлѣ еси намъ...*“, у којима се моли за грехе своје и народа, и моли помоћ за приношење бескрвне жртве. Јектенију ђакона завршује свештеник возгласом: „*Иже подобѣтъ тебѣ всѣкаѣ слава*“... Затим почиње ђакон другу јектенију (скраћену велику),²⁾ за време које свештеник чита *другу молитву верних*: „*Пакї, и многажди тебѣ припадаемъ*“... у којој се моли за очишћење душа и тела оних што стоје пред часном трапезом, за успевање живота и вере и разума духовног оних који се са њима моле, и за достојно причешће светих тајана. У Василијевој литургији чита свештеник другу молитву верних „*Бже, посѣтївый въз милости*“... у којој моли да их Бог укрепи силом св. Духа за ову службу и да призову благодат св. Духа на даре. Ова друга јектенија се завршује возгласом: „*Иже да подѣ державою твоєю*“... Кад ове обе јектеније имамо пред

¹⁾ Испор. *И. Дмитриевскій*, спом. д. стр. 180.

²⁾ Ако свештеник служи без ђакона, онда каже само *пакї и пакї... застѣпїи, спасїи...* а четири прозбе намећу тога се остављају.

возгласом реч „премудрость“, која опомиње присутне, да њихова пажња у време преношења дарова са жртвеника на престо и за време освећења треба да је будна а не расејана, јер се освећење дарова врши са нарочитом пажњом.¹⁾

Иза последњег возгласа ђакон улази у олтар кроз северне двери, отвара царске двери, узима кадионицу, прима од свештеника благослов кадила, кади св. трапезу околу, цео олтар, свештеника, иконостас, појце и народ, говорећи при томе тихо 50. псалом и тропаре умилителне које хоће, а појци иза последњег возгласа поју херувимску песму (χερουβικόν, χερουβικός ύμνος): „Иже херувими тайно образбюще“...“²⁾ Ова песма позива присутне хришћане, да — представљајући тајно херувиме, т. ј. упоређујући се на тајанствен начин са херувимима и појући заједно са њима животворној Тројици трисвету песму, — одбаце сада сваку животну брзгу, т. ј. да не мисле ништа о имању, слави, уживању, него да достојанствено приме цара свих земаљских и небеских створења са оном чашћу, којом га славе анђеоске чете на небу појући: „Аллилуја“.

Св. Герман пише о овој химни: »Поје се херувимска песма, која нас опомиње, да од овог момента па до краја св. литургије треба да смо пажљиви и да оставимо сваку животну брзгу, јер ћемо у причешћу сви примити Христа, великога цара.«³⁾

Ова песма почела се у цркви употребљавати у време цара Јустина II. (565.—578.) у VI. столећу.⁴⁾ Уведена је у богослужење са сврхом да се верни — у време одласка црквених служитеља к жртвенику (πρόθεσις) ради преношења дарова на св. престо — слушајући појање ове песме

¹⁾ Св. Герман тумачи симболичко значење радња које се врше после читања св. Писма до херувимске песме овако: »Иза читања св. Писма приказују молитве и прозбе што се говоре до херувимске песме учење Господа И Христа кроз време од три године, као и катихизирање оних који иду на крштење, за које се спремају снагом речи и чудеса«. *German.*, спом. д. код *Migne, Patr. gr. T. 98. p. 416.*

²⁾ Овако према словенском служабнику. Према грчком евхологију свештеник за време појања херувимске песме чита молитву „Никтожи достоини...“, иза које свештеник и ђакон и сами говоре херувимску песму три пута, и затим кади ђакон часну трапезу, цео храм и свештеника, иза чега одлазе к жртвенику.

³⁾ *German*, спом. место, *ibid.* p. 421.

⁴⁾ Испор. *Georgii Cedreni Historiarum compendium (ad annum 9. Imperat. Justinii)* код *Migne, Patr. gr. T. 121. p. 748: επωσθη δε ψαλλεσθαι και ο χερουβικός ύμνος.* Види и *Cabrol — Leclercq, Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie: Chéroubicon. Fasc. XXVIII. p. 1281.*

испуне најпобожнијим осећајима и спреме за достојно при-
мање цара свију. За време појања првога дела херувимске
песме свештеник чита тајно молитву: „Никто́же до́стѡня ѿ
свазавшыхса плотскѡми похотѡми“...¹⁾ у којој моли Господа да
му очисти дух и срце од лукаве савести, да га оснажи си-
лом св. Духа за стојање пред св. трапезом, и да принесе на
жртву пречисто тело и часну крв Господњу. Иза ове мо-
литве и свештеник чита 50. псалам за време кађења
као и ђакон.

Када свештеник сврши ову молитву и 50. псалам и
ђакон кађење, говори заједно са ђаконом, стојећи пред ча-
сном трапезом и уздижући руке, три пута херувимску песму,
крстећи се и клањајући се иза сваког пута, да би у себи
побудили одговарајуће осећаје према чину који долази. Прву
половину херувимске песме говори свештеник, а „Иѡкѡ да царѡ“...
наставља ђакон. Затим свештеник и ђакон пошто су цели-
вали крст и антиминос одлазе к жртвенику и када се сврши
први део херувимске песме, врше *велики вход*, на коме се
преносе св. дари са жртвеника на часни престо. Овај се
вход за разлику од входа са јеванђелијем на литургији
оглашених зове *велики*, с обзиром на велику сврху ради
које се врши, наиме дари се преносе ради освећења на
жртву Божу, што је главна сврха литургије верних.

Сам велики вход врши се овако: Свештеник дошавши пред
жртвеник кади св. дарове три пута уз речи: „Бже, ѡчисти мѡ грѣ-
шнаго“, затим ђакон каже свештенику: „Возми, владыко“, а свеште-
ник узимајући ваздух меће га на лево раме ђаконово говорећи: „Воз-
мите рѡки ваша ко стѡла и благословите Гда“²⁾ затим свештеник узевши
св. дискос целива га³⁾, поставља га на главу ђаконову пажљиво и
побожно, који га држи са обе руке, а о једном прсту десне руке
држи и кадионицу. А свештеник узима у руке св. путир, целива га
и носи при прсима, и оба излазе на северне двери, пред њима пак иду
свећеносци. Када хришћани виде св. дарове прикланјају главе и го-
воре у себи: „Помани мѡ Гди“. Овим речима моле они св. служи-
теље да их ови спомену код приношења св. дарова и тако овим
речима и клањањем одају част божанским даровима. Јер иако ови
дари још нису освећени на проскомидији, ипак су молитвом и бла-

¹⁾ Ова се молитва приписује св. Василију Великом, види *Дмишревскій*,
спом. д. стр. 190:

²⁾ Пс. 133, 2.

³⁾ О целивању дискоса у овом моменту, као и о целивању св. путира мало
касније не говори се ништа у служабнику, но оно бива према пропису архије-
рејског чиновника.

гословом спремљени за освећење, изображавајући сада тело и крв Господа.¹⁾ Свештеник и ђакон обилазећи са св. дарима предњим делом солеје одговарају као посредници и молитвеници пред Богом молбама народа, и моле се за Хришћане речима разбојника на крсту (Лук. 23, 41), и то прво ђакон каже: **Благочистѣвый ѿ христіювѣднѣи рѣдѣ христіанскѣи, ктѣторы ѿ приложники свѣтѣгѣхъ хрѣма сѣгѣ, да поманѣтѣ ГДѣ БГѣ во царствѣи своѣмѣ, всѣгда, нынѣ ѿ прѣснѣ ѿ во вѣки вѣкѣмѣ,** — и улази затим у олтар, и ставши с десне стране пред престо очекује свештеника, који после ђаконових речи говори на солеји иза амвона: **Благовѣрный рѣдѣ нашѣ да поманѣтѣ ГДѣ БГѣ во царствѣи своѣмѣ, всѣгда, нынѣ...** Затим даље говори свештеник: **Свѣтѣйшаго патріарха нашѣго (име) да поманѣтѣ... или: Прѣосвѣщеннѣйшаго архіерѣа нашѣго (име) да поманѣтѣ...** II најпоследє свештеник уздигавши мало путир и чинећи њиме крст говори: **Всѣхъ вѣсѣхъ прѣвослѣвнѣхъ христіанѣ...** или **Вѣсѣхъ ѿ всѣхъ прѣвослѣвнѣхъ христіанѣ...**

Затим улази у олтар и свештеник, и овде се као и верни моле свештеник и ђакон један за другога, да их Господ Бог спомене у своме царству, наиме ђакон говори када свештеник улази у олтар: **Да поманѣтѣ ГДѣ БГѣ свѣщенство твоѣ во царствѣи своѣмѣ, и затим се моли свештеник за ђакона: Да поманѣтѣ ГДѣ БГѣ свѣщеннодіаконство твоѣ во царствѣи своѣмѣ, всѣгда, нынѣ ѿ прѣснѣ ѿ во вѣки вѣкѣмѣ.**

Када ђакон и презвитер уђу у олтар, појци поју други део херувимске песме: „**Иже да царѣ всѣхъ подимѣмѣ...**“ Свештеник затим поставља путир десно на часну трапезу, као и св. дискос с леве стране, и узимајући га са главе ђаконове прво окади и целива, и говори тропаре који говоре о погребу ИХриста, и то прво: „**Благовѣрный Іѣсѣхъ сѣ дрѣва снѣмѣ прѣчистоѣ тело твоѣ...**“, затим: „**Во грѣбѣ плѣтски, во ѣдѣ же сѣ двѣшю...**“ и најпоследє: „**Иже, жнѣносѣцѣ...**“ Затим узима свештеник покриваче са дискоса и путира и поставља их на часни престо за себе, онај с дискоса меће лево а онај с путира десно, а са ваздухом, кога је увевши са ђаконових плећа прво окадио са унутрашње стране, покрива св. даре (дискос и путир) говорећи тропар: „**Благовѣрный Іѣсѣхъ...**“ Најпоследє кадѣ св. даре три пута говорећи два стиха (20, 21,) из 50. псалма: „**Оублажи, ГДѣ, благоволеніемѣ твоимѣ Слѣвна... на ѣтѣрѣ твоѣи тѣльциѣ...**“

Напред смо казали, да су у старој хришћанској цркви иза читања јеванђелија, када се приближавало време освећења дарова, одлазили ђакони тамо где су постављани дарови (предложеније), и увевши тамо хлеб и вино одабрано за св. евхаристију, преносили су их на часни престо да се при-

¹⁾ *Δεῖ δὲ προσέπτειν τρικαῦτα καὶ τῷ ἱερῆι καὶ δεξιῶν: ἐν τῆσιν ἐν ταῖς εὐχαῖς ἐκαίνας μνησθῆ. Ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλος τρόπος ἱεροῦ οὗτο μετὰ θυνάμενος καὶ βεβαίως παρεχόμενος ὑμῖν τὰς ἐλπίδας, ὡσπερ ὁ διὰ τῆς φρικώδους τῆσιν θυσίας, ἢ τῆς ἀσεβείας καὶ τῆς ἀνομίας ἐκαθάρισε δωρεάν. Nicol. Cabas., Lit. Exposit. код Migne, Patr. gr. T. 150. p. 420. Испор. и Symeonis Thessal. Exposit. de divino templo. Migne Patr. gr. T. 155. p. 76—77.*

несу на жртву Богу. Ово се сада чини на великом входу, када се преносе дарови са жртвеника на престо. Символички значи преносење св. дарова са жртвеника и постављање на часни престо, као и појање херувимске песме, — улазак ИХриста из Витаније у Јерусалим да претрпи мучења, страдања и смрт. Тада је множина народа и деце јеврејске приносила песму цару и победиоцу смрти на видљив начин, као што анђели приносе песму трисветој Тројици на духовни начин, а сада је приноси присутан народ у херувимској песми.

Постављање св. дарова на часни престо представља само распеће ИХриста на крсту, уздизање Његово на крст и погреб Његов, на шта указују и тропари који се читају при постављању св. дарова на часни престо. — *Дискос* симболише овде руке Јосифа и Никодима, који су скинувши са крста пречисто тело Христово и увивши у чисту плаштаницу, сахранили га у нов гроб. — *Путир* симболише суд са крвљу која тече из ребара из руку и ногу ИХриста. — *Покривач изнад дискоса* значи платно које је било на лицу и којим је оно било увијено у гробу, *покривач изнад путира* означава платно којим је било увијено тело Христово, а *ваздух* значи стену коју је Јосиф поставио на врата гроба; *тамјан* значи мирисе којима је било помазано тело Спаситељево; *часни престо* и *антиминс* значе сам гроб Спаситељев и најпосле *затварање царских двери и навлачење завесе* значи учвршћење гроба стражом и печатом.¹⁾ — Путир се поставља с десна од дискоса, јер су крв и вода потекли из десног ребра Спаситељевог. — Молбе за сећање разних лица на великом входу су у сагласности са преносењем дарова у олтар, јер они се преносе у олтар да буду освећени као жртва, која се приноси за здравље и спасење њих, који се спомињу са вером у њихову спасоносну снагу. — *Речи којима се изражава ово спомињање* значе, да бескрвна жртва која се приноси на часном престолу има за верне ону снагу и ону вредност, коју и жртва принесена на Голготи, и као што је на крсту на Голготи разбојник који се покајао за своје грехе добио

¹⁾ Испор. мистично тумачење ових радња: *Nicol. Cabasil.* спом. д. *ibid.* р. 420. *German.*, епом. д. *ibid.* р. 422; *Венџаминъ*, *Новая Скрижалъ*, стр. 204. и 221; *И. Дмишревскій*, спом. д. стр. 193—199. и *В. Владиславлеъ*, *Обясненіе богослуженія св. православн. церквн.* Изд. 2. Тверь 1876. стр. 319.

опроштење својих грехова и обећање да ће бити примљен у рај, тако и верни који се кају због својих грехова постају учесници ових дарова. — Тропар *Благоуобразный Іосифъ* . . . приказује укратко историју погребѣ Господњег: у тропару *Во гробѣ плѣтски* . . . изражава се свуда присутност Христова, јер је био у гробу телом, у аду с душою као Бог, а у рају с разбојником, и на престолу са Оцем и Духом све испуњујући *всѣмъ* . . . У тропару *Іакъ живѣніи* хвали се сјај гроба Христова, који је зато што је васкрсом Спаситељевим постало извор нашег васкрса, нама лепши од раја и од сваке царске дворнице са велелепним стубовима. Овај се тропар говори восте великога входа при постављању св. дарова на чашни престол због тога, јер се односи на сахрану и гроб Христов.)

Под речју *Сіѡнъ* у молитви *Оублажи Гди* . . . разуме се црква, која верује у Христа, а изрази *стѣны Іерусалимскія* значе учитеље доброг веровања, беснике Божје правде и вечних судби Његових, епископе и презвитере, које је сам Бог упоредно са зидовима јаким и тучаним,²⁾ који чувају Његов град (цркву) од нападах видљивих непријатеља (јеретици, неверници) и од невидљивих (поднебесни зли дуси). У речима „*жѣртва правды, возлюбивъ и високоггемла*“ разуме се пророштво о принесенју Христа на жртву и о његовој цркви, које се извршило у предложем даровима.³⁾ Зато се с обзиром на његово високо достојанство и ради призивања благодати Божје на њих говори ова молитва.⁴⁾

После *Оублажи Гди* — предје свештеник издвоицу, затварају се царске двери и навлачи се завеса. Сва свега овога свештеник приклањајући главу ђакону говори: *Исчисти мѣ, врати и сослужителю,*

¹⁾ Испор. Прав. исповѣданіе. 1. д. одг. на 49. питање.

²⁾ Почему Учителями церкви *великому входу*, промѣ прочихъ таинственныхъ его значеній, дано знаменованіе и погребенія Іисуса Христа, когда тѣло Его было перевозимо съ Голгозы въ вертоградъ, близъ ея находившійся. Потому-то и стихи сии, содержащіе въ себѣ воспоминаніе о гробѣ и погребеніи Спасителя, опредѣлено читать при поставленіи даровъ на святой престолъ, съ куреніемъ опіама, покрывающа ихъ воздухомъ, какъ Іосифъ и Наколамъ, по свидѣтельству Евангелія, снявъ тѣло Спасителя со креста, положили его во гробъ, умастили его благоуханіями, обвили чистою плащаницею, и привалили къ дверямъ гроба камень велиій, образъ котораго представляетъ воздухъ, покрывающій дары. *И. Дмишревскій, спом. д. стр. 197.*

³⁾ Јерем. 1, 18; 15, 20.

⁴⁾ Испор. *И. Дмишревскій*, спом. д. стр. 198

а ђакон одговара: Да поманѣтѣ ГДѣ БГѣ свѣщѣнство твоѣ ко цѣрствѣи своѣмъ. Затим и ђакон приклањајући главу према свештенику и држећи орар са три прста десне руке говори: Помолѣса ѿ мнѣ, владыко святѣи, а свештеник одговара: Дѣхъ святѣи нѣидетѣ на тѣ ѿ сила вѣшнагѣ ѿскѣнѣтѣ тѣ. А ђакон на то: Тойже дѣхъ содѣѣствѣетѣ нѣмъ всѣ дни жикотѣ нѣшегѣ, и затим: Поманѣ мѣ, владыко святѣи, а свештеник одговара: Да поманѣтѣ тѣ ГДѣ БГѣ ко цѣрствѣи своѣмъ, всегда, нѣнѣ ѿ прѣснѣ ѿ ко вѣки вѣкѣмъ, на што ђакон каже *Имѣнь* и целѣвавши свештеника у руку излази из олтара кроз северне двери. О овим молитвама каже Симеон Солунски:¹⁾ »Архијереј приклонивши се моли све да се за њега помоле, јер зна и сам себе, и стрепи и дрхѣ од дела које долази, те испуњава реч апостолску да треба један другоме да исповедамо грехе и да се молимо један за другога. А као човек не усуђује се молити сам за себе«.

Пошто су сада дари на часном престолу, долази освећење или претварање њихово у св. тело и крв Спаситељеву. А пре него што ово дође, спремају свештенослужитељи сами себе и присутан народ за ову велику радњу односним молитвама, опомињањем на узајамну љубав и веру.²⁾ У ту сврху ђакон стојећи „на ѿвѣчнѣмъ мѣстѣ“ (пред царским дверима) говори јектенију: *Испѣлнимъ молитвѣ нѣше ГДѣви*, молећи се у њој за часне даре, за св. цркву и за оне који са страхом Божијим и вером улазе, да се избавимо од сваке невоље, да нам дѣ сав дан свет, миран и без греха и т. д. За време ове јектеније говори свештеник тајно молитву „ГДѣи Бже вседержителю“. Ова се молитва зове „молитва приношења“ јер се на литургији приношење понавља више пута, и то три пута. У литургији св. Васиља Великог чита свештеник *молитвѣ приношења*: „ГДѣи Бже нѣше, создѣвѣи нѣсѣ и введѣи въ жѣзнь сѣю...“ у којој свештеник моли Бога: да га удостоји да буда служитељ НЗавета и св. тајана, да принесе бескрвну жртву за наше грехе, да погледа на нас и на ову службу и да је прими, као што је примио старозаветне

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis* Expositio de divino Templo c. 81. *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 729*

²⁾ Ὁ δὲ ἱερὸς τὰ μὲν ὄρα τίσσει ἐπὶ τῆς τραπέζης· αὐτὸς δὲ ὡς ἦδη πρὸς τῆ τελευτῇ γενόμενος, καὶ μέλλον, τῆς φρικτῆς ἀπειροῦθαι θυσίας, εἶτα ἑαυτὸν εὐτρεπίζει, καὶ διὰ τῶν εὐχῶν καθαίρει, καὶ πρὸς τὴν ἱερουργίαν παρασκευάζει καὶ οὐχ ἑαυτὸν μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ περισσῶς πλῆθος καταρτίζει, καὶ διατίθει πρὸς τὴν χάριν, εὐχῆ καὶ τῆ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπῃ, καὶ τῆ ὁμολογίᾳ τῆς πίστεως. Ἐν τούτοις δὲ τὸ πᾶν τῆν ἐτοιμασίας ἐστὶ, καθ' ἣν ὁ Κύριος ἐκέλευσε λέγων „Γίνεσθε ἐτοιμοί.“ Ἐνταῦθα γὰρ ἡ πίστις, καὶ τὰ ἔργα· ἡ μὲν πίστις διὰ τῆς ὁμολογίας φαινόμενη, τὰ δὲ ἔργα διὰ τῆς ἀγάπης, ἡ τις τέλος ἐστὶν ἔργον παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ ἀρετῆς πάσης κεφάλειον. *Nicol. Cabas., Liturg. Exposit. c. 25 ibid. p. 420.*

жртве, као што је примио ову службу од св. апостола, и да стечемо награду достојних слугу у страшни дан праведне наплате. *Код првог приношења* — на проскомидији — моли се свештеник, да Господ Бог благослови дарове, који су принесени, примајући их на пренебесни свој жртвеник, да спомене оне који су их принели и за које се приносе, и да нас неосуђене сачува у свештеној радњи божанских тајана. *Код другог приношења* — који се врши сада — моли се свештеник да га Господ Бог удостоји да Му принесе даре и жртве духовне, и да нас удостоји да стечемо благодат пред Њиме, да наша жртва буде добро примљена, да се добар дух благодати Божје настани у свештено-служитељима, на овим дарима на часној трапези и у народу. Са ова два приношења дари се само спремају за жртву, а свештеник се спрема за благодарност, за молитву и за достојно извршење светих радња. А код *трећег приношења* које је највеће и најпотпуније, каже свештеник после сећања Христових страдања и после набрајања Божјих добротинастава: *Твоа ѿ твоиѹх твѣк приносѹще ѿ всѣѹх ѿ за вса, иза чега долази и само освећење божанских дарова.*¹⁾

Пошто је молитва без љубави и вере празна и божанско причешће без љубави и вере само увећава осуду, то сада црква опомиње верне на љубав, пошто свештеник прво каже *миѹх всѣмѹх* благосиљајући народ, на што појци одговарају: *И дѣхови твоѣмѣ.*²⁾ Затим ђакон каже: „*Бозлюбимѹх дрѹгѹх дрѹга, да ѣдиномыслиемѹх исповѣмы*“, а појци одговарајући на речи ђаконове кога треба исповедати, поју: „*Оца ѿ сѣа ѿ стѣга дѣа, тѣѹѣ ѣдиносѣрдною ѿ неразѣльнѣю.*“³⁾ Док појци поју ове речи, клања се свештеник три пута пред часном трапезом и при сваком клањању исповеда своју љубав према Богу речима псалмопевца: *Бозлюблю тѣ, Гди, крѣпостѣ моѣ, Гдѣ оутверждѣнїѣ моѣ ѿ привѣжище моѣ* (Пс. 17, 2). Да би ову љубав манифестовао и на спољашњи начин, целива покривене свете даре, и то прво дискос затим св. путир изнад

¹⁾ Испор. *Венїаминѣ*, Новал Скрижалѣ. Спб. 1908. стр. 205. и 206. *И. Дмитриевскїѣ*, спом. д. стр. 202.

²⁾ „*Εἰρήνη πᾶσιν*“. Ὁμογνωμοσύνην καὶ ἀγάπην καὶ ταυτότητα ἀλλήλοις συνάγοντες, τοῦ Κυρίου τὴν μίσησιν αὐτοὶ ἀντιλαμβάνομεν εἰρήνην τὴν οικίαν ἀτίετος, καὶ δίδοντες καὶ ἐκφωνοῦντες, ἡρεμῶν τὴν γοῶν πάντας σῶομεν. „*Καὶ τῷ Πνεύματι σου*“. Τούτεστι. τὴν πρὸς σὲ ἀδελφίκετον ἐνωσιν διὸς ἡμεῖς, ἕνα τῷ Πνεύματι εἰρηνεύοντες, ἀχώριστοι τυγχάνομεν. *Germani*, *Rerum eccl. Contemp. ibid. p. 425.*

ваздуха, као самога Господа, и најпосле целива крај часног престола пред собом као седиште Бога у три лица и Његов престо.¹⁾ Исто тако се клања и ђакон стојећи пред царским дверима и целива орар тамо где је знак крста.²⁾

Чин целивања овде на св. литургији је веома стари. Увођење његово у цркви могло се извести из речи Спаситељевих: „Иди оубо понесиши даръ твој ко ђлтарю и тѣ поманиши, иже вратъ твој имать вѣсто на тѣ: Остави тѣ даръ твој предъ ђлтаремъ и шедъ прежда смири се съ вратомъ твоимъ, и тогда пришедаъ понеси даръ твој“ (Мат. 5, 26). Да би се извршила ова заповест Христова, вршио се на богослужењу *свѣти пољубац* или *пољубац љубави* (φίλημα ἁγίου, εἰρήνη, osculum pacis) и то не само између свештенослужитеља, него и између присутних хришћана, мушки са мушкима, женске са женским. У каснијем времену морао се овај уистину хришћански обичај због разних случајева злоупотребе, који се догађаху при томе, укинути и ограничити само на клир који служи. Но иако свети пољубац данас није у употреби између верних, то су ипак на речи ђаконове: *Бозљубимъ другъ друга*... дужни да испуне душе своје љубављу према ближњима својима, да опросте од срца увреде и сви да гаје у унутрашњости међусобну чисту и братску љубав у ИХристу.

Без таква расположења духа не може присуствовање на литургији Богу бити угодно ни нама корисно, јер Спаситељ каже: *И егда стонте молашисѣ ѡпшцати, ђзи ете ђлти на когѣ, да и ђцъ вѣше, иже еста на небесѣхъ, ѡбѣститѣ вѣше согрѣшеніѣ вѣша: иже ли же вѣ на ѡпшцати, ни ђцъ вѣше иже еста на небесѣхъ, ѡпштитѣ вѣше согрѣшеніѣ вѣшнѣхъ“* (Марк. 11, 25—26). И *„ђци ли не ѡпшцаете члвчѣствомъ согрѣшеніѣ ѡца, ни ђца вѣше ѡбѣститѣ вѣше согрѣшеніѣ вѣшнѣхъ“* (Мат. 6, 15). Симеон Солунски каже о св. пољупцу ово: *„После прѣе молитве, у време читања свештеног символа бива целивање због тога, што смо се ујединили правим исповедањем св. Тројице и равнобога једнога во лица св. Тројице, а то исповедање нас је сједињило са ангелима; — што су људи дужни љубити један другога, као што је и ИХристос во љубави принео себе на жртву;*

¹⁾ Аво вѣше вѣше свѣтлѣнѣ целивају сви свѣте даре и један другога у рамена, прѣ члвчѣ старѣѣ гласѣ: *Хѡгѣа вѣсѣдѣ мѣа, а млађи одговара: И еста, и сѣдѣа. Прѣ царѣвѣу дѣлѣса, путѣра и престола говори свѣштѣник: стѣи Бѣа, стѣи крѣстѣ...*

²⁾ Аво свѣше дѣа вѣше вѣше ђакона, то сваки од њих целива свој орар тамо где је ѡнак вѣста као и један другога у рамена, говорећи при томе исто што и свѣштѣници. Свѣштѣнослужитѣли се целивају у рамена да би изразили своју узајамну љубав и да носе јарам Христов на својим раменима.

што су они који хоће да се причесте дужни стати пред ИХриста без непријатељства, и што ће у будућем веку бити сви другови, а неће бити непријатеља, јер ће ови бити далеко извргнути¹⁾

За достојно приношење евхаристијске жртве тражи се и *права вера*, јер без ње је свршавање најузвишеније и најважније тајне без плодова за таког. А исповедање вере се објављује на св. литургији у садашњем моменту на овај начин: ђакон каже речи: „*Двѣри, двѣри, приидростію вѣнчана*“ и завеса се свуче, а свештеник уздиже ваздух и држи изнад св. дарова, и машући њиме изнад њих рецитује²⁾ *символ вере* тајно, а когод од народа или појаца за певницом гласно. А ако више свештеника служе, такође уздижу сви ваздух и држе над св. дарима таласајући га, и говорећи у себи као и народ исповедање вере.

У старој цркви иза отпуштања катихумена из цркве заповедано је вратарима да стоје поред мушких врата, а ђаконисама поред женских врата, и да у време свршавања бескрвне жртве никога од верних не пуштају из цркве, а исто тако да никога од неверних, од Јудеја, јеретика, оглашених и покајника не пуштају у цркву.³⁾ Ово је захтевало с једне стране освећење дарова, а с друге стране то, да не би неверни, јеретици и други навалили на цркву изненада и обесветили је. Речи *двѣри, двѣри* односе се на она лица, која су имала да се брину како би црквена врата била затворена у време литургије, и изражавају опомену њима, да у садашњем моменту са пажњом врше своју дужност⁴⁾. Када се касније изменила стара дисциплина и улазак у цркву није се вршио са првобитном пажњом и строгошћу, узглас: *двѣри, двѣри* ипак се није сачувао само ради успомене на стари обичај, него нарочито ради тога, да би се верни чувши ове речи размислили, да ли су и они достојни да бораве у храму, и да их ова мисао потстакне на појачање њихове вере и добрих дела, показујући

¹⁾ *Symeon Thessal.*, Exposit. de divino Templo. ibid. p. 732.

²⁾ Негде се символ вере и поје, испор. П. Ρομπότης, Λειτουργική. Ἐν Ἀθήναις 1869. p. 371.

³⁾ Испор. кан. 9. св. апостола; види и Confessio Metrophan. Critop. c. 11. код E. U. Kimmel, Monumenta fidei eccl. orientalis II. p. 139.

⁴⁾ Στήχέτωσαν δὲ οἱ μὲν πύλωροι εἰς τὰς εἰσόδους τῶν ἀνδρῶν φυλάσσοντες αὐτὰς, αἱ δὲ δι᾿ ἄκρον εἰς τὰς τῶν γυναικῶν, δίκην νευστολόγων. *Const. Apost.* I. II. c. 57; испор. п 42. канон Ладикійског синода и *Joannes Chrysostom.* Hom. 23 in Matth. (*Migne*, Patr. gr. T. 57. p. 428).

тима да нису верни само по имену. Речи премудростию коннемз су позив да верни своје исповедање или слушање исповедања своје вере врше са дубоким поштовањем и уверењем, јер је оно најдрагоценије њихово добро, које треба да чувају савесно, чувајући га од сваке нечисте примесе неверовања и рђавог веровања, као што га је у старини чувала црква од сваке стране примесе и од свега нетачног.

По св. Герману речи: „двѣри, двѣри, премудростию коннемз“ значе, да наше мисли уздигнемо од дела и мисли земаљских према небеским, премудростию коннемз да са потпуном пажњом слушамо символ вере, и разумевајући га да сабрана духа прилазимо тајанственој жртви и Творцу живота.¹⁾

А по Николи Кавасили значе речи: двѣри, двѣри премудростию, коннемз, да ми за ову премудрост т. ј. за символ вере отворимо уста и уши наше, исповедајући га и слушајући са пажњом а не леношћу.²⁾

У старој цркви читао се символ вере само једном у години, на велики петак, а рецитовали су га катихумени пре свога крштења. Крајем V. столећа (471.) почео се читати символ вере на литургији у антиохијској цркви, а од почетка VI. столећа у целој источној цркви, а завео га је (511.) Тимотеј цариградски патријарх прво у цариградској цркви.³⁾ Рецитовање символа вере на литургији очувало се до данас, што хришћани њиме исповедају праву веру и чистећи овим исповедањем душе, спремају се да са већим достојанством приме тело и крв Господњу.

Пре рецитовања символа вере открива свештеник св. даре, јер се исповедање вере врши пред лицем самога И Христа, кога хришћани гледају не покривено⁴⁾. Затим маше свештеник ваздух изнад св. дарова. Ово махање ваздуха значи осењивање светих дарова силом и благодаћу св. Духа, који је код вршења св. тајне увек присутан и чији силазак само Св. Писмо назива бурним ветром (Дел. 2, 2).

¹⁾ S. Germani Rerum eccl. Contempl. ibid. p. 425.

²⁾ Nicol. Cabas., Liturg. Expos. ibid. p. 421.

³⁾ Испор. Theodori Lectoris Ecclesiasticae Historiae lib. II. c. 32. (Migne, Patr. gr. T. 86. p. 201.) Испор. L. Duchesne, Origines du culte chrétien, Paris 1909. p. 84.

⁴⁾ Κρατοῦσα δὲ τὸ ἱερόν κάλυμμα ἐπὶ τῶν θώρων, ἕως ἂν τὸ ἱερόν ἐκπληρωθῆ Σύμβολον, ἕτι χρῆ πάντα τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ καθαρῶς ἀνομολογῆσαι, καὶ οὕτως ἀπερικάλυπτως ἰδεῖν αὐτόν. Symeon Thessal., Exposit. de Divino Templo, ibid. p. 732.

Зато свештеник целивајући ваздух у знак спласка св. Духа и оставивши га на страну са покровцем од дискоса, говори одмах мало даље речи: „Благодѣть Гдѣ нашегѡ Іѡса Хрѣта и т. д., којима се означава учешће Духа Светога код освећења св. дарова, које ће доћи иза символа вере¹⁾).

Иза исповедања символа вере, када се приближава најзначајнији моменат св. литургије и вршење најузвишеније тајне нашег спасења, црква чини верне најљивима свечаним возгласом ђакона: „Стѣнемъ добрѣ, стѣнемъ со страхомъ, вѡнѣмъ, стѣе возношѣнїе въ мїръ приносїти“, који иза тога улази у олтар и узевши рипиду маше над св. дарима побожно. Ако нема рипиде, то онда чини са једним покровцем. „Стѣнемъ добрѣ“ тумачи св. Јован Златоусти, »не значи ништа друго, него да стојимо онако, како човеку приличи да стоји пред Господом, са страхом и трепетом, будна и трезвена духа«.²⁾ Појци одговарају на ово: „Мїлостъ мїра, жѣртвѣ хвалѣнїа“, т. ј. да је св. жртва за све нас највеће милосрђе од стране Господа Бога, који се измирио са људским родом највећом крсном жртвом јединородног Сина свога; а од наше стране је св. жртва хвала и величање најсветијег имена Божјег: жртва уста и душа наших, које се исповедају Господу³⁾. А пошто не приносимо ми Богу најузвишенију жртву, мїлостъ мїра, жѣртвѣ хвалѣнїа, јер је наша природа слаба, зато нам долази свештеник из олтара у помоћ са божанским добрима, узглашујући окренут према западу и благосиљајући: „Благодѣть Гдѣ нашегѡ Іѡса Хрѣта ѡ ѡубѣ Бѣга ѡ ѡца, ѡ причѣстїе стѣгѡ Дѣа, вѣдї со всѣми вѣми“. Овом формулом благослова из II. посланице Коринћанима 13, 13 призивају се од сваког лица Пресвете Тројице разна добра, од Бога Сина благодат, од Бога Оца љубав, а од Св. Духа причешће. Јер Бог Син,

¹⁾ Испор. И. Дмишревскїй, спом. д. стр. 309.

²⁾ Ioann. Chrysostom., Hom. 4. de incomprehensibili Dei natura (Migne, Patr. gr. T. 48. p. 734. Никола Кавасила односећи ове речи на символ каже: »Треба да право стојимо у овом исповедању, а не да се колебамо у њему заводљивим речима јеретика. Треба да стојимо са страхом, јер су у великој епасности они, чија се душа даде наговсрити каквом сумњом у ову веру«. Nicol. Cabasil., Liturg. Exposit. ibid. p. 421.

³⁾ В. Владисавлевъ, спом. д. стр. 345. Никола Кавасила каже о овим речима ово: »Ми приносимо милосрђе Ономе, који је рекао: милости хоћу, а не жртве. А милост је плод најчистијег и најчвршћег мира. Када душу не узбуђују никакве страсти, не стоји ништа на путу да се она испуни милошћу и жртвом хвале. Nicol. Cabas., Lit. Expos. ibid. p. 424.

искупљујући нас у своме безграничном милосрђу испод клетве закона, постао је наш Спаситељ (Искупитељ) и искупила наша жртва, и тако нам је дао благодат; Бог Отац смрћу Сина на крсту измирио се са родом људским и примио нас опет к себи у љубав, а Дух Свети је у току ове жртве сишао прво видљиво на апостоле, а иза овога невидљиво силази на сваког појединца од нас, причешћујући нас својим даровима, и причешћем се тако врши у Христовој цркви искупљење појединаца¹⁾. На ову формулу благослова одговара народ: „И со дѣхомъ твоимъ“ т. ј. ови исти дарови призивају се и на свештеника који служи. Пошто је свештеник тако опоменуо срца верних, уздиже мисли и осећаје њихове од земаљског к небеском речима: „Горѣ њмѣнимъ срца“, уздижући при томе руке и поглед горе. Ове речи говори да хришћани у најузвишенијем чину св. литургије, — у коме се приказује дело искупљења рода људског, појава И Христа на земљи, смрт, васкрс, вазнесење на небо и седење с десне стране Оца, — уздигну срца, осећаје и мисли на Онога који нам је донео искупљење и који нам је најбољи пријатељ. На ову опомену одговара народ: „Имамы ко Гдѣ“²⁾ т. ј. наша срца уздигли тамо, где је наш најбољи добротвор, где седи Христос с десне стране Оца.

Св. Кирило Јерусалимски каже: »У овом страшном часу приличи да уздигнемо срца Господу, а не да су наклоњена према земаљскоме: у овом часу треба да сви одбаце бриге живота и кућевне послове и да подигну срца на небо к Богу човекољупцу.«³⁾ А св. Јефрем овако пита: »Шта чиниш брате? Зар nisi обећао да ћеш уздићи срце Господу, када је свештеник рекао „Горѣ њмѣнимъ срца“ и када си му одговорио „Имамы ко Гдѣ“? Зар се не бојиш да лажеш у овом страшном часу? Размисли! Трапеза божанскога јагњета је стремна (постављена), јагње Божје се приноси на жртву, све се небеске силе моле за тебе заједно са свештеником, крв Христова је проливена у тајанствени путир за твоје очишћење: а ти се не стидиш и не плачеш и не молиш се ни за тебе ни за друге.«⁴⁾

¹⁾ Испод. *Nicol. Cabas.*, Lit. Exposit. ibid. p. 424.

²⁾ Овај одговор народа као свештеников позив „Горѣ њмѣнимъ срца“ спомиње већ св. Киријан, када каже: . . . Ideo et sacerdos ante orationem praefatione praemissa, parat fratrum mentes dicendo: Sursum corda! ut dein respondet plebs: Habemus ad Dominum! admoneatur nihil aliud se quam Dominum cogitare debet. (*Cypriani*, Liber de oratione dominica код *Migne*, Patr. lat. T. IV. p. 557.).

³⁾ *Cyrill. Hierosol. Catech. XXIII. myst. V. n. 4.* (*Migne*, Patr. gr. T. 33. p. 1112).

⁴⁾ *S. Ephraem Syri Sermo I. De sanctissimis et vivificantibus Christianis Sacramentis* (Edit. Rom. T. III. p. 608).

Пошто је свештеник на изложен начин спремио срца верних за достојно учешће при светим радњама које долазе, јавља сада да почиње приносити хвалу и благодарност Господу, наиме да почиње *сама евхаристија* установљена од ИХриста, речима Благодаримъ Гдѣ (Εὐχαριστοῦμεν τῷ Κυρίῳ), на што појци одговарају: „Достојно њ праведно ѣсть поклонѣтисѧ Оцѣ њ сѣбѣ њ стѣмъ дх҃ъ, трѣцѣ ѣдиносѣциѣ њ нераздѣльнѣѣ.“ Велики архијереј ИХристос код установљења св. тајне причешћа благодарио је Богу и Оцу и отуда је и добила ова тајна име евхаристија *εὐχαριστία*, благодарење. Зато и свештеник угледајући се на ИХриста, слави пре освећења дарова у молитви: „Достојно њ праведно ѣсть...“ (у Василијевој литургији: Сѣмъ вѣко, Гдѣ Бже...) коју тајно чита, вечна савршенства Бога Оца, јединородног Сина и св. Духа, и благодари Богу што нас је привео из небића у биће, што нас је пале опет уздигао, и није престао све чинити за нас, док нас није на небо узвео и даровао нам будуће царство. Затим спомињући свештеник уопће сва добротинства знана и незнана, нарочито благодари Богу за ову службу коју је изволео примити из наших руку, иако Га славе анђеоске чете, које стоје пред Богом и непрестаним гласом величају Га славећи и певајући, и позива верне да и они заједно са небеским четама хвале Бога и благодаре Му, речима: „Побѣднѣю пѣснь поюще, вопіюще, възвѣщюще њ глаголюще“. При овим речима чини ђакон (ако нема ђакона, онда то чини сам свештеник) са звездицом по дискоу знак крста, целива је и оставља у ваздух док појци поју: „Свѣтъ, свѣтъ, свѣтъ Гдѣ Савѣдѣ, испѣльнѣ небо њ земля славы твоѣѧ: Ѡсанна въ вѣшнихъ, вѣгословѣнъ грядѣѣи ко ѣма Гдѣ, Ѡсанна въ вѣшнихъ“. Ову песму поју серафими стојећи око Господа, према виђењу пророка Исаије (6, 3), кличући један другоме и говорећи: „Сѣтъ, сѣтъ, сѣтъ Гдѣ Савѣдѣ: испѣльнѣ всѧ земля славы твоѣѧ.“²⁾

¹⁾ Овај део литургије зове се канон евхаристије. (κωνων τῆς Εὐχαριστίας, види *Goar*, сп. д. р. 75. и 136.) Јер је у њему изложен поредак и правило, по коме се свршава бескрвна жртва. Канон евхаристије је главни део и средиште литургије а завршује се возгласом: *И даждѣ намъ ѣдинѣми оустѣмъ ѡ ѣдинѣмъ срѣдцемъ...* иза Достојно.

²⁾ Св. Амвросије разјашњује ову песму на овај начин: >Херувими и серафими непрестаним гласима хвале и говоре: Сѣтъ, сѣтъ, сѣтъ Гдѣ Савѣдѣ. Не кажу једанпут свѣтъ, јер није једно лице у Бога, него кажу три пута и говоре једно те истѣ, те се овом песмом објављује одељеност лица Тројице и јединство бића Божјег. < *Ambrosii De Spiritu sancto lib. III. c. 21.*

Затим црква сједињава са овим серафимским речима земаљску песму: „Ωσανна, благословѣнъ градъ въ ѿмѣ Гдѣ: Ωσανна въ вышнихъ“, ¹⁾ т. ј. песму коју су певала јеврејска деца и народ са границима у руци када је Господ улазио у Јерусалим, те се тако слави Господ у три лица заједно од земаљске и небеске цркве, од људи и од анђела. Осана је јеврејска реч и значи: »Дај, Господе, спас« или »Господе спаси« ²⁾ и употребљаваху је Јевреји при сретању главара и других великих људи, посланих од Бога ради ослобођења народа од невоља, којом се речју показивало дубоко поштовање и благодарност. Овом се речју поздравља и ИХристос на св. литургији у часу када има да се принесе на жртву Богу Оцу ради спасења света. Ове две песме уједно зову се »победна или тријумфална песма (химна)«, ὕμνος ἐπινίκιος, јер се приноси Господу Саваоту (Цебаоту): т. ј. који је над небесним војскама, победиоцу смрти. Речи појуће, вопијуће, зывајуће и глаголюће односе се на четири животиње, од којих је по Откривењу и пророку Језекиљу прва слична лаву, друга телцу, трећа човеку и четврта орлу, и које стојећи пред престолом и око престола најузвишенијег Бога кличу без престанка дању и ноћу: „Свѣтъ, свѣтъ, свѣтъ Гдѣ Саваѡтъ: испѡнь всѣ зѣмль славы егѡ“ ³⁾ Пѡиуће односи се на орла, вопијуће на телца, зывајуће на лава, а глаголюће на човека.

Св. Герман⁴⁾ каже: Прва животиња слична лаву кличе: свѣтъ, друга слична телцу кличе: свѣтъ, а трећа слична орлу кличе: свѣтъ; четврта слична човеку кличе: Гдѣ Саваѡтъ. Са прва три свѣтъ што се сједињују уједно означава се владавина и моћ Господа, кога је видео пророк и о коме каже: „Еидѣхъ Гдѣ сѣдѡща на прѡѡлкѣ высѡцѣ и прикоснѣннѣ, и испѡнь дѡмъ славы егѡ. И серафѣми стоѡхъ ѡкрестъ егѡ..... и дѡмъ наполенъ дѡма.“ ⁵⁾

На речи: појуће, вопијуће, зывајуће и глаголюће чини ђакон звездицом на дискоу знак крста тако, што додирује звездицом дискос на четири стране, да би симболизовао појање

¹⁾ Мат. 21, 9; Марк. 11, 9; Јов. 12, 13 и Пс. 117, 26.

²⁾ Ὁσαννα βοῶν, Ἐβραῖον δὲ, ὡς φησὶν „Ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου. German., Rerum eccles. Contempl. код Migne, Patr. gr. T. 98. p. 429; Испор. и Joannis Chrysostomi Hom. 21 in Matth. и Theophylacti Bulg. Archiep. Enarratio in evangelium Marci c. 11. (Migne, Patr. gr. T. 123. p. 612).

³⁾ Откр. 4, 6—8. Језек. 1, 10.

⁴⁾ Germani Rer. eccl. Contempl. ibid. p. 432.

⁵⁾ Ис. 6, 1—4.

четири животиње, којим славе Господа на највишем престолу, као и да би се означило, да се победа Христова над смрћу јавља на све четири стране света и да опомене верне да пазе на велику тајну која долази. У време појања победне песме маше ђакон тихо рипидом поврх св. дарова, да не би мухе или што слично пало у и на њих. И махање рипидом изнад дарова има своје симболичко значење. Симеон Солунски каже: »ђаконима се даје рипида, јер они представљају серафиме; а рипида изображава крила анђела, херувима и серафима, који су и у закону осењивали кивот, т. зв. свѣтѣм свѣтѣмъ. Па када су они тада били у скинији, то тим више треба да су овде, после јављања истине«.¹)

У време појања победне песме чита свештеник молитву која почиње речима: „*Съ сѣми ѡ мѣ влажѣнными силѣми, вѣко чловѣколюбчи, вопѣмъ ѡ глѣбѣмъ: свѣтѣ...*“ у којој славећи Бога, хвали Његову економију спасења рода људског, што је из љубави према свету дао свога јединца Сина, да сваки који верује у Њега не погине, но да има живот вечни; који дошавши и испунивши сву економију за нас, оне ноћи, које је предан, сам себе предаде за живот света, узевши хлеб у своје свете и пречисте и непорочне руке, благодаривши, благословивши, осветивши и проломивши даде својим светим ученицима и апостолима. У Василијевој литургији чита свештеник молитву: „*Съ сѣми влажѣнными силѣми...*“ која је исте садржине са молитвом у литургији св. Јована Златоустог, само се овде опширније и појединце набрајају дела и добротинства Божја. Овде каже свештеник узвишеним гласом: „*Прѣимѣте, ѡдѣте, сѣ ѣсть тѣло мое, ѣже за вѣ доумнои во ѡставлѣнѣ грѣхѣмъ*“, а појци одговарају *Аминь*. Затим каже свештеник тајно: „*Подѣвнѣ ѡ чѣшѣ по вѣчери, глѣбѣмъ, и затим узвишеним гласом: „Шѣте Ѣ нѣмъ вси, сѣмъ ѣсть кровѣ мое ѡбѣгѣо закѣта, ѣже за вѣ ѡ за мнѣмъ ѡзлѣвѣмамъ во ѡставлѣнѣ грѣхѣмъ*“, на што појци опет одговарају: *Аминь*. У литургији Василија Великог пред речима установљења тајне евхаристије: *Прѣимѣте, ѡдѣте... Шѣте Ѣ нѣмъ...* говоре се претходне речи: „*Дадѣ стѣмъ своимъ оученикомъ ѡ апостолѣмъ, рѣкѣ: — гласно. Свештеник говори речи: „Прѣимѣте ѡдѣте...“ и „Шѣте Ѣ нѣмъ вси...“* зато, што су оне почетак и основа

¹) *Symeon. Thessal., De sacris Ordinationibus c. 174. код Migne, Patr. gr. T. 165. p. 384.*

ове радње и сам Спаситељ их је пред апостолима изговорио гласно, а не тајно. — Речи установљења тајне евхаристије у служабнику не поклапају се дословно са овим речима установљења у Св. Писму зато, што су речи Спаситељеве прелазиле у почетку током традиције, док их нису три јеванђелиста и св. Апостол Павле писмено саставили и тако рећи утврдили. Заједничка основа ова четири извештаја о чину установљења евхаристије у Св. Писму је традиција, и овим се разјашњава како сагласност ова четири извештаја у ономе што је битно, тако и њихова разлика у погледу појединих небитних израза. И пошто речи установљења св. евхаристије из служабника налазимо написане у најстаријим литургијским споменицима, то је очевидно, да се и оне оснивају на најстаријој традицији, да имају као и речи установљења евхаристије у Св. Писму исти корен, и да им претпада и исто достојанство као и речима Св. Писма, од којих се разликују само у словима, а у оном што је битно потпуно се поклапају са њима.

Ђакон орарем — а према обичају и свештеник — показују десном руком при овим речима на хлеб, односно на путир, да би означили које је речи Спаситељ на тајној вечери рекао изнад сваког дара на трапези, и које смо речи и ми дужни изговарати засебно изнад сваког дара. На божанске речи: „Примите, идите“... и „Идите ђне“...“ одговара народ гласно ђминь, да би потврдио оно што је рекао свештеник о установљењу св. тајне евхаристије у молитви: „Съ сими ђ мѣ блажѣнныи сѣмѣи, ѡко челоуѣколюбче, вопїемъ ђ глаголемъ...“ и у сагласност вере и побожности своје са исповедањем свештеника. Овај одговор је без сумње из давнине и био је и у време апостола, а тако је чинила црква и у будућим вековима при вршењу св. литургије.¹⁾

Код јеванђелиста Луке 22, 19 рекао је Спаситељ при постављању св. евхаристије св. апостолима: „Сѣ творите во моѣ воспоминанїи“. Ове заповести сећа се сада св. Јован Златоусти у молитви (ἀνάμνησις) коју свештеник чита тајно иза речи уста новљења: „Поминающе оубо спасительнѣю сѣю заповѣдь...“, а у Василијевој литургији чита свештеник моли-

¹⁾ Види: *Justin. Mart. Apologia I. pro Christianis c. 67 (Migne, Patr. gr. T. 6. p. 429).*

тву: „Сѣ творитѣ въ моѣ воспоминаніи...“, у којим се моли-твама сећа свију добара стечених нам Сином Божијим.

Затим поставља ђакон руке у облику крста, узима св. дискос десном изнад леве, а св. путир левом руком, и пошто свештеник каже: „Твоа ѿ твоиѹхъ твѣѣ приносѣши ѿ всѣѹхъ ѿ за вса“ узвишује их¹⁾, и затим спустивши их на антиминос поклони се побожно. Ако нема ђакона узношење на исти начин врши презвитер. Рекли смо већ да се на св. литургији приношење понавља три пута и изложили смо време и значај ова три приношења. Сада се у овоме часу врши *треће приношење*. Пошто су пређашња приношења имала припремни карактер, молио се свештеник са страхом да га Господ удостоји да принесе дарове и жртве духовне, а сада се у овом страшном моменту свештеник ослободио и са смелошћу приноси Господу дарове као жртву говорећи: твоа ѿ твоиѹхъ, као да би хтео рећи: ми немамо никакве својине, којом би на достојан начин могли изразити Теби Оче небесни нашу благодарност за добра, којих смо постали учасници доласком јединородног Сина Твога. Зато Ти у знак искрене благодарности приносимо, твоа т. ј. *твоје* (дарове), овај хлеб и ово вино, ѿ твоиѹхъ т. ј. *од твојих* толиких безбројних дарова, изабране од самога јединородног Сина Твога при установљењу евхаристије, које смо већ посветили имену Твоме и које смо Ти спремили за Твоју жртву. Ми Ти приносимо ове дарове ѿ всѣѹхъ (за све) што нам спомиње пређашња молитва, за све што си учинио за нас, за крст, за гроб, за тридневни васкрс, за улазак на небо, седење с десне стране Оца и други славни долазак, ѿ за вса т. ј. за све споменуте ствари у пређашњој молитви, које нису ништа друго до ли опроштење грехова или искупљење наше.

Када ђакон уздиже дарове показује их Богу, и у овом погледу угледа се на свештенике СЗавета (Исх. 29, 24) и на Спаситеља, који је по речима св. Василија Великог у његовој литургији узео хлеб у свете и пречисте руке и показао их Богу Оцу (пріѣмъ хлѣбъ на стѣла своа ѿ прчистыа рѣки. показавъ твѣѣ Бгѣ ѿ Оцѣ...).

На речи свештеникове: „Твоа ѿ твоиѹхъ твѣѣ...“ одговарају појци: „Твѣѣ поѣмъ, твѣѣ благословѣмъ, твѣѣ благодарѣмъ,

¹⁾ Према *Maltzew, Liturgikon-Sлужебникъ*, Berlin, 1902. стр. 129. ђакон или свештеник када уздигну св. жртвене дарове чине њима знак крста изнад антиминоса.

Гди, и молимаз ти са, Бже наша“, а свештеник се тајно моли: „Ще приносимаз ти словеснью сју и безкръвнью слбжез, и прбсимаз, и молимаз, и мили са дбелмаз, низпосли дха твоего стго на ны и на подлежащима дары сѧ“, а у Василијевој литургији: „Сегѡ радн, влко престѣий, и мы тебѣ молимаз, и тебе призы- вѧмаз, свѧте стѣхз, благоволенѧмаз твоеѧ блгости прѣити дхъ твоемѧ стомѧ на ны и на подлежащима дары сѧ, и благословѣти ѧ, и ѡсвятѣти, и показѣти“. Затим прилази ѡкон, пошто је оставио риниду, свештенику и клањајући се обојица три пута пред часном трапезом, моле се говорећи (свештеник са уздигнутим рукама к небу): „Гди, иже престѣго твоего дха вз третѣй часз апостолмаз твоимз низпославѣи, тогѡ, благѣи, не ѡнимѣ ѡ насз, но ѡбновѣи насз молѧщихз ти са“. После поклона ѡкон говори речи: „Сердце чисто созижди во мнѣ, Бже, и дхъ правъ ѡбновѣи во ѡтробѣк моѣи (Пс. 50, 12),“ а свештеник опет говори: „Гди иже, пресвѧтѧгѡ. . .“ а ѡкон клањајући се: „Не ѡвержи мене ѡ лица твоегѡ. . .“ (Пс. 50, 13), а свештеник опет говори: „Гди, иже, пресвѧтѧгѡ. . .“ и клања се сваки пут иза молитве. Затим ѡкон показујући орарем на св. хлеб говори тихо: „Благословѣи, владыко, стѣий хлѣбз“, а свештеник право стојећи благосиља свети хлеб у знаку крста говорећи: „И сотвори ѡбвѡ хлѣбз сѣи честнѡе тѣло † Хрѣта твоегѡ. — а у Василијевој литургији: Хлѣбз ѡбвѡ сѣи, самоѡ честнѡе тѣло † Гда и Бга и спаса нашегѡ Иса Хрѣта —, и клањају се обојица, а ѡкон одговара: Ѧминь. Затим указује ѡкон орарем на св. чашу, и говори опет: „Благословѣи, владыко стѣю чашѡ, а свештеник благосиљајући вино говори: „Ѧ ѡже вз чашн сѣи, честнѡю крѡвь † Хрѣта твоегѡ“, — а у Василијевој литургији: Чашѡ же сѣю, самѡю че- стнѡю крѡвь † Гда и Бга и спаса нашегѡ Иса Хрѣта —, и кла- ѣају се обојица, а ѡкон одговара: Ѧминь. У Василијевој литургији свештеник иза Ѧминь додаје: Излѧниѡю за живѡтѡз мѣра. И најпосле показујући ѡкон на обоје (хлеб и вино), говори: „Благословѣи, владыко, ѡвоѧ“, а свештеник благосиљајући обоје говори: „Преложѣвз дхомз твоимз стѣимз“, и кла- ѣају се обојица¹⁾, а ѡкон одговора: „Ѧминь, Ѧминь, Ѧминь“. Ако нема ѡкона говори јереј 3 пута Ѧминь²⁾.

¹⁾ Према Булгакову, Настольная книга, стр. 908. чини се овде после осве- ћења св. дарова земни поклон, као и после Очепаша и пре самог причешћа.

²⁾ Види С. В. Булгаковѡ, Настольная книга, стр. 908. — Овде имамо још да споменемо, да се у литургији св. Василија Великог код освећења св. дарова словенски текст разликује од грчкога утолико, што свештеник после освећења

У овом моменту претварају се свети дари силом Св. Духа, и то хлеб у тело а вино у крв Исуса Христа. Јер иако су напред речене речи Спаситељеве: „Примите, јадите...“ и „пийте ѿ неѧ вси...“ то ипак ове речи нису довољне за претварање св. дарова у тело и крв Спаситељеву, као што држи латинска црква, да се у моменту изговарања ових речи, којима је установљена евхаристија, претварају хлеб и вино у тело и крв Христову. Но оне су ипак важне у чину освећења дарова у православној цркви као почетне радње овога освећења. Дари по чину литургије православне цркве и после изговарања ових речи су још увек хлеб и вино и претварају се у тело и крв И Христа тек после призивање св. Духа (ἐπίκλησις τοῦ Πνεύματος ἁγίου) на њих, после молитве у којој се призива силазак Светога Духа и после благослова њихова знаком крста¹⁾. Као што земља без кише не даје плода, тако и речи: „Примите, јадите...“ и „Пийте ѿ неѧ вси...“ не извршују ову тајну без призивања св. Духа, наиме без присутности св. Духа и без благослова свештеникова.

Св. патријарх *Герман* каже о овоме: »И опет моли свештеник Бога да сврши тајну Сина Свога, да претвори овај хлеб и вино у тело и крв Христа и Бога. Иза овога св. Дух који невидљиво овде присуствује по наклоности Оца и вољи Сина, јавља божанску силу

вина у грчком тексту не говори реч: ἰσχυρίσθη за живότη мира (τὸ ἐκχυθῆν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς), него их говори при трећем благосиљању, при освећењу боѧ, после речи ђаконових: Благослови, ѧко, боѧ (Εὐλόγησον, Δέσποτα, τὰ ἀμώβτερα). А речи Приложник дѧма твоѧма сѧѧма, које се говоре при трећем благосиљању према словенском тексту, у грчком тексту литургије св. Василија никако немамо, што нам разјашњава ова примедба у грчком евхологију на овом месту: »Ако промотримо речи: μετὰ τὸν τῷ Πνεύματι σου τῷ Ἁγίῳ (приложник дѧма твоѧма сѧѧма), пренесене пз божанске литургије Златоустове, у вези са осталим, то немају ипак места овде у литургији, св. Василија Великог, него су смео додатак од руке неугога, као што је то приметно и Никодим у Пидалноу (19. канон лаодикијског синода.) А при трећем благосиљању часних дарова обично говоре: Τὸ ἐκχυθῆν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Тако налазимо и у старим рукописима.« Види *Εὐχολόγιον τὸ μέγαν*, *Ἐν Βενετίᾳ* 1851. и *Maltzew, Liturgikon-Služebnikъ*, стр. 131. Наведено пак место код Никодима овако гласи: »Када јереј свршава литургију св. Василија Великог, то у време претварања и освећења тајана не треба да говори: приложник дѧма твоѧма сѧѧма, јер је то додатак неког неученог и смеог, који је као што се чини био противник Латина и узео ове речи из литургије св. Јована Златоустога и метнуо их у литургију св. Василија Великог. Међутим ових речи нема у старим рукописима литургије, као што смо испитали, а и по целом току ове речи немају овде места.«

¹⁾ О спору, који је био у Русији у овоме питању види: *Григорій Мирковичъ*, О времени пресуществления св. даровъ. Споръ бывший въ Москвѣ, во второй половинѣ XVII-го вѣка. Вильна, 1886.

и руком свештеника замечајује (крестообразни благослов св. дарова руком свештеника), претвара и свршава (освећује) предложене свете даре у тело и крв Господа ИХриста, који је рекао: *И за њихъ љзх сѣиѣ сѣбѣ, да ѣ тѣи сѣиѣни бѣдѣтх ко истинѣ*¹⁾. — Исти *Герман* каже: »А божански се дари силаском и присуством св. Духа претварају, и то хлеб у само часно тело Господа нашег ИХриста, а оно што је у чаши, у саму крв великога Господа и Спаситеља нашега ИХриста, која се излила за живот и искупљење света, и онима који се њима причешћују, бива то за опроштење грехова и за вечни живот»²⁾. — А *Симеон Солунски* каже: »Тако и ми верујемо, да се хлеб и вино претварају у тело и крв Христову молитвом свештеника, знаком крста и призивањем св. Духа, и да је речима: *Прѣимѣте, ѣдѣте. . . Пѣйте ѿ неѣ и сѣ творѣте ко моѣ воспомѣнѣ* — дана апостолѣма и њиховим наследницима само моћ, да се ова тајна може молитвом вршити. Зато обраћајући се свештеник Богу Оцу и славећи његову економију изговара прво узвишеним гласом божанске речи ИХриста. . . Затим се моли: „*Нѣзносѣи Дѣа твоегѣ сѣѣго на нѣи ѣ на предлежѣщѣмъ дарѣ сѣѣ*“, и да њх учини тело и крв Његову, претворив их Духом Твојим свetim. И када ово говори благосиља. И благосиљајући их три пута, верује свештеник, да су хлеб и вино само тело и крв, т. ј. сам ИХристос, који дела преко свештеника заједно са Оцем и Духом, да је онај који се приноси и који приноси, који се жртвује и који жртвује, који прима и који се раздаје, као што се каже у молитви великога входа. Зато свештеник ништа не благосиља када говори речи „*Прѣимѣте, ѣдѣте*“ . . . и „*Пѣйте ѿ неѣ. . .*“, јер изговарајући их говори ове речи к Богу, јер и после изговарања ових речи, као што каже Василије Велики дарови су *сѣѣмо крѣстообразѣна, ѣнѣтѣпа*.“³⁾

И у *Православном исповедању католичанске и апостолске цркве источне* стоји ово: »У тренутку, у коме освећује свештеник св. даре, треба да има на уму, да се сама суштина хлеба и вина претвара у суштину истинитог тела и крви ИХриста дејством св. Духа, чије се призивање за ову тајну врши речима: *нѣзносѣи дѣа твоегѣ сѣѣго на нѣи ѣ на предлежѣщѣмъ дарѣ сѣѣ. И сотвори ѣѣмъ хлѣбх сѣи честнѣе тѣло Хрѣта твоегѣ; ѣ ѣже вѣ чашѣи сѣи, честнѣю кровѣ Хрѣта твоегѣ. Преложѣхъ дѣомъ твоѣмъ сѣѣмъ*. Одмах иза ових речи, врши се претварање (*μετουσίωσις*, *transsubstantiatio*), претвара се хлеб у истинито тело Христово, а вино у истиниту крв, остајући економијом Божјом пред очима нашим само „*види*“ (видови) њихови»⁴⁾

¹⁾ Јов 17, 19.

²⁾ *Germani* *Rev. eccl. Contempl. ibid.* p. 436. et 440.

³⁾ *Symeonis Thessalonicensis* *Exposit. de div. Templo* код *Migne, Patr. gr.* T. 155. p. 739.

⁴⁾ *Православно исповедање. . .* Одговор на 107. питање. Испор. и *Ὁρθόδοξος ἐκλογία τῆς πίστεως τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς* код *E. I. Kimmel, Monumenta fidei eccl. orient.* 1850. Pars I. p. 180. — Иако су св. оци већ у првим хришћанским вековима јасно учили о реалној присутности ИХриста у тајни евхаристије, ипак налазимо под утцајем Оригеновог спиритуалистичног начина изражавања, да се хлеб и вино пре освећења зову *слике* и *символи*, *εἰκόνας* (тако у Сарациноу

Призивање св. Духа има свој почетак од времена св. Апостола и траје до данас, када су се Апостоли после вазнесења Господњег бавили у Јерусалиму једнодушно у молитви, очекујући према обећању Христа силазак светог Духа са неба. *Св. Прокло*, патријарх цариградски пише: »После вазнесења Спаситељева на небо, Апостоли пре него што се разсејаше по целоме свету ради проповедана јеванђелија, у последње дане после вазнесења Господњег сакупили су се на једно место и све време проводили су у молитви. И како су велику утеху налазили у тајанственој свештенорадни тела Господњег, то су свршавали св. литургију, знајући, да то дело као и учење треба предпостављати свима осталима као најважније. Уистину са великом радошћу проводили су време у свршавању божанске радње, сећајући се речи Господњих: *Θεὸς ἔσται τῆλο μοῦ, ἔμε за κῆ δαίμο: σὶε τκορίτε κз μοῦ κο-споминант (Лук. 22, 19): ἰαδκίη μοῦ πῆτз й пῆй μοῦ κрoкк ко мик пребываētз, й азз κз нѐмз (Јов. 6, 56)*. Према овоме призивајући божанско име, веома вредно и смерна духа певаху многе молитве. При томе су самим делом учили новообращене Јудеје и језичнике, да врше тајну нове благодати, заповедајући им да остављају обреде, које су вршили пре силаска св. Духа. При овим молитвама очекиваху силазак св. Духа, чекаху, да Он својим напштем предложени хлеб и вино (са водом) за тајну, прешвори у само тело и крв Спасишља нашег ИХриста и да их освети.¹⁾ — Зато и видимо молитве за силазак св. Духа у свима старим литургијама. Тако говори свештеник на литургији Јаковљевој пре освећења св. дарова: »Смиљуј се Боже на нас по Твоме великом милосрђу и пошаљи на нас и на предлежеће дарове Твога свесветог Духа“. И после једне молитве, коју свештеник чита приклоњене главе и у којој такође моли послање св. Духа, узгашава уздижући се: „да дође и да својим светим, добрим и господњим присуством освети овај хлеб и прешвори у св. тело твога Христа“, на што народ одговара: *Амин*. И опет: „и ову чашу у скупо-

канону, види *G. Wobbermin, Altchristliche liturgische Stücke aus der Kirche Aegyptens...*, Leipzig 1899. S. 5), ἀντίτυπα, σύμβολα (види *Eusebius, Demonstr. evang.* VIII. 596; *Macarius, Hom.* 27, 17; *Const. Apost.*, VII, 25, 4) тела и крви Христа, чију крвну смрт евхаристијски дарп приказују. Место ὁμοίωμα употребљавају се у IV. столећу за евхаристију речн ἀντίτυπον или σύμβολον. Ὅμοίωμα значи често облик појаве или облик, н. пр. Јез. 8, 2 (LXX): ὁμοίωμα ἀνδρός. Према Платону (*Parmen.* 132 d) имају идеје своја земаљска ὁμοίωμα, т. ј. на земљи у телесним стварима своје одговарајуће облике појаве. Овде у литургији зову се евхаристијски елементи ὁμοίωμα тела и крви Христове зато, што представљају Његову смрт, као што стоји мало даље у Сарапконову канону (*ibid.*) ὁμοίωμα τοῦ θανάτου. Но ови и слични изрази ἀντίτυπα и т. д. не треба да буне, што најбоље сведочи Кирило Јерусалимски, који ипак најјасније говори о реалној присутности Христа у евхаристији, ипак каже (*Cat. myst.* 5, 8) γεύομενοι γὰρ οὐκ ἄρτου καὶ οἴνου κελεύομεθα γεύσασθαι, ἀλλ' ἀντίτυπον σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ. Види *Gerhard Rauschen, Eucharistie u. Bussakrament in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche.* II. Aufl., Freib. in B. 1910. S. 17. и 101.

¹⁾ *Procli Tractatus de traditione divinae Missae* код *Migne, Patr. gr.* T. 65. p. 849.

цену крв твога Христа“; народ Амин.¹⁾ А у литургији св. Марка каже свештеник: „пошаљи са висине твоје светиње..... на нас и на ове хлебове и чаше твога Духа, да их он освети и да их сврши као свемогући Бог и овај хлеб учини шело, (Амин). А чашу крв новог Завета, Господа и Бога, Спасиоцеља и нашег највишег цара И Христа“.²⁾

Између молитве „...низпосли Дѣа твогѡ стѣго на нѣи њи на предлежѣцима дѣры сѣа“ и између благосиљања дарова моли се свештеник речима узетим са трећег часа: „Гдѣи, ѡже прѣстѣго твогѡ дѣа вѣ трѣтѣи часѣ...“ Ове речи понавља свештеник три пута, а љакон између њих додаје два стиха из 50. псалма: „Сѣрдце чисто...“ и „не ѡвѣржи...“. Иако ове речи прекидају везу између молитве за послање св. Духа и између благосиљања дарова — ово се нарочито осећа у литургији св. Василија Великог —, иако их нема у старим грчким литургијама и уведене су у чин литургије касније са том сврхом, да измоле са већим нагласком низпослање св. Духа на предложене даре, то ипак пошто су потпуно сагласне са духом св. радње и пошто поткрепљују вршиоца тајне у његову вршењу, примила их је црква у новије литургије, и говори их свештеник који служи са дубоким поштовањем.³⁾ Молитва Гдѣи, ѡже прѣстѣго... унесена је овде у литургију у руској цркви и то у XVI. столећу, када је видимо у рукописима и књигама у литургији, а у XV. столећу не. Узрок уношењу ове молитве свакако ће бити нагласак епиклезе у православној литургији, насупрот латинској цркви. Касније је и грчка црква примила овај додатак и обичај.

Свештеник по примеру И Христа благосиља св. дарове при освећењу, јер и Христос је узевши хлеб у руке благословио га и преломио. Свештеник благосиља знаком крста, јер је црква навикла и уобичајила да благосиља знаком крста.⁴⁾

¹⁾ Dr. Theodor Tarnawski, Die bedeutendsten Liturgien der orientalischen Kirche, Cernowitz 1893. S. 92. Види и Собрание древнихъ литургій восточныхъ и западныхъ. Спб. 1874. Отдѣлъ I. стр. 178.

²⁾ Ibid. S. 275. Собрание... Выпускъ III. стр. 39. и 40.

³⁾ Види 19. кан. Лаод. синода; перпор. И. Дмшревскій, Историческое, до-мат. и таинственное изъясненіе божеств. Литургиѣ, 1884. стр. 134. и В. Нечаскѣ, Толкованіе на божеств. Литургию... Москва 1884. стр. 189.

⁴⁾ Блаженн Августин каже: »Ако се не начини знак крста на челу перших, над водом, којом се поново рађа, или над миром којим се помазујемо, или над жртвом којом се храни, тада се ништа не може извршити законито«. Augustini Tractatus 118. in Ioannis Evangelium n. 5. (Migne, Patr. lat. T. 25. p. 1950.) — Код приношења бескрве жртве како знак крста којим се освѣћују св. дари, тако и

Када свештеник врши евхаристију и приноси Богу безкрвну жртву, приказује самога великог архијереја ИХриста Сина Божјег, који је по чину Мелхиседекову принео Богу Оцу жртву хлеба и вина, које се на часном престолу претвара у само тело и крв ИХриста.

Зато и каже св. Јован Златоусти: И овде је сам ИХристос, који украшава трапезу, као и трапезу тајне вечере, јер није човек који врши да предложено постане тело и крв Христова, него сам ИХристос, који се за нас распео. Свештеник извршујући заповест Христову стоји и приноси молитве, говорећи речи: *Сіе ѣсть тѣло моѣ...*, а благослов и моћ је од Бога, који све врши.¹⁾

Тренутак освећења дарова и њихова претварања у тело и крв ИХриста је према таме најсветији, најузвишенији и најстрашнији моменат. Св. Јован Златоусти каже: »тада и анђели стоје око свештеника, и читава чета небеских сила се сједињује у појању и цео олтар нун је анђеоских лица.«²⁾ Зато је црква наредила, да се у овом узвишеном моменту звони, опомињући тако не само присутне на побожније мољење, него и јављајући и свима који нису у храму, докле год допире глас звона, да оставе за часак своје послове и да сједине своје молитве са молитвама које се у цркви приносе.

Затим ђакон каже свештенику: „*Помані ма, свѣтій владѣико, грѣшнаго*“, а свештеник одговара: „*Да поманѣтъ тѣ*

остале радње, извршене пре и после споменутог у јеванђелију имају почетак у старој апостолекој традицији. Св. Василије Велики каже: »Ко је речи призивања код ломљења хлеба и код благосиљање чаше од св. отаца писмено предао? Пошто се ми не задовољавамо само речима наведенима у апостолу и јеванђелију, него једне говоримо раније, а друге касније, и имају велику моћ, примивши и оне неписаног учења. *Basilii Magni Liber der Spiritu Sancto c. 27. (Migne, Patr. gr. T. 32. p. 188.)*

¹⁾ *Joannes Chrysostomus, Oratio VII. adv. Judaeos.* А на другом месту каже овај црквени отац: »Ово приношење ма кога приносно, био Петар, био Павле, јесте оно, које је Христос дао спојим ученицима и које сада врше свештеници и ово није ништа мање од онога. Јер ни ово не освећују људи, него онај пети који је осветио и оно. Као што су и речи, које је изговорио Христос исте са онима, које сада говори свештеник, тако је и жртва пета«. *Joannis Chrysostomi In epist. I. ad Timoth. c. 1. Hom. II. (Migne, Patr. gr. T. 62. p. 612.)*

²⁾ *Joannes Chrysostomus, De sacerdotio lib. VI. (Migne, Patr. gr. T. 98. p. 681.)* А на другом месту каже св. Јован Златоусти: »Ова ти тајна претвара земљу у небо, отвори небесна врата и погледај не само у небо, него и у небо небеса, и што је тамо најузвишеније од свега, то ћу ти показати на земљи где лежи — самога Господа, кога не само да гледаш, него га се и дотичеш и Њиме се храниш«. *Joannis Chrysostomi In. epist. I. ad Corinth. Hom. 24. (Migne Petr. gr. T. 61. p. 205.)*

Гдъ Бгъ ко царствѣи своѣмъ, всегда. . .“, а ђакон одговарајући ѡмнѣ стаје пред трапезу и узевши рипиду машѣ њоме над св. дарима, а свештеник говори тајно молитву: „Икоже быти причащajúщымъ, во трезвѣнїѣ дшїи во ѡставленїѣ грѣхѡвъ. . . (а у Василијевој литургији „насъ же всѣхъ. . .“) завршујући је речима: „Еще принесѣмъ ти словеснѡ сїѡ слѣже. . .“ Затим узима свештеник кадоницу у руке и кадећи 3 пута часну трапезу говори узвишеним гласом као наставак пређашње молитве: „Израднѡ ѡ престѣлїи, пречїстѣи, превлагословенїи, славнои владычицѣ нашей Бгѣи ѡ приснодѣвѣ Марїи“. Појци поју на ове речи: Достѡйно естъ. . . а у Василијевој: *Ѡ тѣбѣ радѡетсѧ, благодѣтнаѧ. . .*, а ђакон кади около св. трапезу и олтар, и затим спомиње тајно мртве и живе из црквених диптиха и које хоће.

Диптиси беху у старини две таблице од пергамента везане заједно, као таблице Мојсијеве. На једној од ових таблица беху написана имена живих, а на другој имена мртвих једне хришћанске општинѣ, и ова имена читана су на св. литургији. Диптихе спомиње већ Псевдо-Дионисије Ареопагитски говорећи: „Иза узајамног пољупца долази тихо читање св. таблица (*ερωον πτοχων*)“. У цркви беху и полиптиси, т. ј. многе таблице или листови састављени уједно, на којима беху многа имена живих и мртвих. Из овога су касније начињене књиге (читуље), које се и сада употребљавају у цркви. Полиптиси нису ништа друго до ли књиге за спомињање имена, поменици, од којих су једни делимични, а други јавни т. ј. у којима су исписана имена живих и мртвих без обзира на породице, и нарочито имена заслужних лица за цркву.²⁾

Када појци поју песму: Достѡйно. . . свештеник продужује спомињање светих (*ѡ стѣмъ ѡванѣ пророцѣ. . .*), завршујући ово спомињање речима: „Иже молитвами посѣти насъ, Бже“. Затим спомиње мртве говорећи: „ѡ помани всѣхъ ѡубошнихъ ѡ надежди воскресенїѧ жїзни вѣчныѧ (овде спомиње умрле по имену

¹⁾ *Pseudo-Dionys, Areopag., De eccles. Hierarch. c. 3 §. 9. (Migne, Patr. gr. T. III. p. 437);* види и акта цариградског синода 536. год. за патријарха Мине (concil. Constantinop. sub. Mena, Actio V. код Harduini Acta conciliorum T. II. Parisiis 1714. p. 1323.) где стоји: „Иза читања св. јеванђелија на св. литургији и символа вере, тиска се у време читања диптиха цео народ око жртвеника и слуша са великом пажњом. А када је прочитао ђакон четири синода и архиепископѣ блажене успомене, Евталпје, Македонїје и Лав сви викаху узвишеним гласом: Слава ти Господе!“ — У овим диптискима беху имена светих, затим имена мртвих и живих: православних архијереја, блажених царева и високих достојанственика, како црквених тако светских. Исто тако су у диптихе уношена имена црквених добротвора и свију оних који су то желели, што је сматрано као велика част, као и напротив што се неуношење у диптихе сматрало као срамота.

²⁾ Пспор. *Венїаминъ, Новая Скрижаль, 1908. стр. 227.*

које хоће), и οὐλοκóη ἡϋζ, ἡδέζζε присκѣѣтѣ свѣтѣ лица твоегó“. Затим спомиње свештеник живе говорећи: „Еще молилиз тѣ, помани, Гди, всѣког епископство православных. . .“ А када дође на речи: „Вз пѣрвых помани Гди. . .“ говори их свештеник гласно, на што појци одговарају: И всѣхъ и всѣ. А љакон чита тихо диптихе живих, а свештеник претходи њихово спомињање читајући тихо молитву: „Помани, Гди, градъ сий. . .“ У Василијевој литургији спомињу се верни живи опширније према познву, потребама, приликама и неприликама у којима се налазе, и моли се за њих.

Као што је жртва Христова била на крсту принесена за цео свет, исто тако се и евхаристијска жртва приноси за цео свет. Ово се нарочито доказује молитвама после освећења дарова, и то од молитве: „Икоже вѣти. . .“ до молитве: „Помани, Гди, градъ сий. . .“ које молитве по смислу стоје у међусобној вези, јер касније су наставак првих. Свештеник се моли у овим молитвама прво за оне који хоће да се причесте св. даровима, затим за умрле и најпосле за живе. За причаснике моли се свештеник да им св. дарови буду за будноћу духа, за опроштење грехова, за заједницу св. Духа, не за суд или осуду. Између умрлих моли се свештеник прво за свете, да би исповедио, пошто се безкрвна жртва приноси и за њих, да су они цео мистичног тела Христова. Сједињавање светитеља Божјих са несавршеним члановима цркве доноси им посредство и помоћ светитеља,¹⁾ и зато се моли свештеник овде, да Бог због молитава светих погледи на нас. Нарочито, са истицањем спомиње свештеник пресвету владичицу нашу Богородицу и пречисту Дјеву Марију, као орган ваплоћења и као најодличнију нашу посредницу пред престолом Божјим. Пресвету Богородицу спомиње свештеник узвишеним гласом, да би тиме показао дубоко поштовање, које припада мајци Божјој и царици свију светих.

У време спомињања Матере Божје кади свештеник часни престо, да би тиме показао нарочито поштовање према Матери Божјој. Молитве, које се читају после освећења дарова и оне за светитеље јесу молитве благодарности, које приносимо ИХристу, којима су свети стекли високе небеске дарове

1) Ἐξαιρέτως δὲ τῆς τοῦτον παρθενικῆς τελευτῆς Θεομήτορος κέρως, μαρτυρῶν κ' α τοῦτον, ὡς τοῖς ἀγίοις ἠνώθημεν, καὶ διὰ τοῦ θύματος τοῦτου κοινωνοὶ ἰκαίμων ἐπιμέν, καὶ ἡ παρρησιᾶν οὗτοι πρὸς τὸν φιλοῦντα καὶ φιλοῦμενον ἔχοντες, ἰσχύουσι καὶ ἡμεῖς αὐτῶ κατὰ λάξαι τε καὶ ἐνώσαι. Symeonis Thessalonicensis Exposit. de div. Templo, ibid. p. 73!

Никола Кавасила каже: »Приношење жртве није само молитва прозбе, него и благодарности... А који су узроци благодарности? Ови узроци су светитељи, јер у њима је нашла црква оно, што је желела и за што се молила, наиме царство небесно... За њих приноси она ову мисаону службу као благодарност Богу и нарочито за блажену Матер Божју, која је светија од свију светитеља. Свештеник се не моли за њих, него више моли њих, да би од њих добио помоћ у мољењу своме.«¹⁾

Даље спомиње свештеник, на литургији после освећења дарова, умрле речима: „И поманнъ всѣхъ оубошнихъ ѿ надежди воскресѣнїа...“ Ово спомињање умрлих учињено у вери на моћ бескрвне жртве, доноси много олакшања оним духовима, који су прешли у онај свет са вером у ИХриста Спаситеља света, са надом у благодат и искреним кајањем, али који нису доспели да у овом животу принесу и плодове покајања.

Св. Герман патријарх цариградски каже: »Молимо да се Бог сети умрлих, духова и сваког тела, као Онај који има власт над мртвима и живима, и који господари и небом и земљом... да их прикупи себи и да виде лице Његово и чују глас хвале Његове, и да се сви дуси из ада поново ослободе окова његових смрћу и васкресењем ИХриста. Пошто је сам васкрсао из мртвих и постао почетак умрлих и свима отворио живот и блаженство, васкрсом из мртвих, позвао је у вечни живот и блаженство оне, који су умрли у наде на васкрс. И позивају се сви умрли духови заједно са пророцима и апостолима и мученицима, да заједно приступе и седну са Аврамом, Исакком и Јаковом за тајанствену трапезу царства Христова.«²⁾ Најпосле спомиње свештеник после освећења дарова на св. литургији и воинствујућу цркву на земљи: све епископство православних, св. саборну и апостолску цркву, и народ. И као што код спомињања светих нарочито и узвишеним гласом спомиње пресвету Богородицу као царицу свију светих, тако и сада нарочито и узвишеним гласом спомиње архијереја као вођу чланова цркве у стварима вере и морала, молећи од Бога, да га дарује св. својим црквама не само у миру, цѣла, чѣстна, здрава, долгодѣнствѣюца, него и да право врши реч истине Божје.

¹⁾ *Nicolai Cabasilae Liturgiae Expositio* c. 33. (*Migne, Patr. gr. T. 150. p. 441.*)

²⁾ *Germani Rerum ecc. Contempl. ibid. p. 440.*

На ово одговара народ **И всѣхъ ѡ всѣхъ**, т. ј. да Бог спомене све мушке и све женске.¹⁾

Све молитве иза освећења дарова завршују се возгласом: „**И даждь намъ единымъ усты и единымъ сердцемъ славити и воспевати пречестное и великоимѣное имя твоѣ, Оца...**“, којим се возгласом завршује канон евхаристије. Ово је славословије узето из молитве св. Апостола Павла (Рим. 15, 5—6), којом се он моли Богу, да даде вернима једну мисао, да би сви заједно једним устима славили Бога и Оца Господа нашег **И Христа**, и овај дар моли од Бога за присутне и свештеник.

Св. патријарх Герман тумачи и разјашњује овај возглас овако: „**Молимо ти се (Господе), као што су код слављења Тебе једна уста и једно срце, тако нам дај један дух и једну душу, да се сједињени везом љубави можемо са смелошћу наслађивати ове трпезе пред нама, и да будемо достојни божанских тајана, славити и опевајући свечасно и великољепно име твоје, Оца и Сина, и Св. Духа.**“²⁾

Сада спрема свештеник верне за причешће које долази, и зато прво призива на њих милости Божје говорећи: „**И да видѣтъ милости великаго Бга и спаса нашего Ииса Хпта со всѣми вами**“, на што појци одговарају: „**и со дѣхомъ твоимъ**“.

Исти Герман чини на ове речи ове рефлексije: „**А када чинимо тако, као што је речено горе, биће милости Божје са нама, са свима. Милост Божја је Христос, кога је, пошто се смиловао на нас, послао велики Бог да се преда за нас и да се умилостиви на нас. Сједињени јединством вере и причешћем св. Духа не само да смо изнад земље, него смо на престолу цара и Бога на небесима, где је Христос, као што сам каже: Јов. 17. Оче, иже даде еси миѣ, хощѣ, да и даже есмь ѣзъ, и тин видѣтъ со мною, да видѣтъ славу мою, иже даде еси миѣ, ѣкѡ, возлюбилъ ма еси прежде сложеніа міра.**“³⁾

¹⁾ Ὁ δε Ιερως, της θυιας τελεωθεισης, και το ενεχυρον της του θεου φιλανθρωπιης προχαιμενον ορων, τον Αμυνον αυτου, ως ηδη του μεριτου λαβόμενος, και μεθ' εαυτου τον παρακλήτων έχων, γνωρίζει τα εαυτου ατήματα προς τον θεον, έχέει την δέησιν μετά χρηστης ήδη και βεβαλας ελπίδος, και ών προτιθει τον αρτον εμνησθη, και υπερ ών τις προτελειους ευχας ποιήσατο, και τα δωρα προσήνεγκε και προσδεχθηναι ταυτα Ικέτευε ταυτα προσδεχθάντα ευχεται εις έργον προβήναι. Τίνα δε ταυτα: Κοινά και ζωσι και απελθεοσι, το την χάριν αντικαταπαμφθηναι αντι των θόρων παρά του δεξαμένου ταυτα θεου - ιδία δε τας μεν απελθεοσι, ψυχών ανάπαυσιν, και βασιλειας κληρονομίαν μετα των τετελειωμένων αγίων τας δε ζωσι, το μετασχειν της Ιερως τραπέζης, και αγιασθηναι, και μηθέν εις χριμα μετασχειν Ιερων άμαρτιών, ειρήνην, εδωτηριαν, χορηγίαν των αναγκαίων, το τελευταίον, βασιλειας αβελου φαθηται παρά τῷ θεῷ. Nicol. Cabas., спом. д. ibid. p. 441.

²⁾ German., спом. д. ibid. p. 440.

³⁾ German., спом. д. ibid. p. 440. Исгор. и Nicol. Cabas., спом. д. p. 445.

30. Продужење.

Затим говори ђакон — пошто је прво примио благослов од свештеника — јектенију (пред царским дверима): „всѣ стѣла поманѣше, пакѣ и пакѣ мироу ГДѢ помолѣше“. Свети се зову овде не само свети на небу, чијим се молитвама молимо свештеник да нас посети Бог, него и сви верни, мртви и живи, чија се имена спомињу у диптиху. А »свети« се зваху у првој цркви верни како због исповедања вере, тако и због светог живота свог, као што се то види из многих места св. Писма.¹⁾ Даље наставља ђакон јектенију: *Ѡ приносѣннѣхъ и ѡсѡбѣннѣхъ честнѣхъ дарѣхъ ГДѢ помолѣше; ѣкѡ да члѡвѣколюбѣцъ КѢхъ нашъ, прѣмѣ Ѧ . . . вознѣспѡслѣтъ намъ вѣжѣственнѣю благодѣтъ и дарѣ стѣгѡ дѣа, и даље. Ми се не молимо за дарове који су принесени да их Бог освети, јер они су као што се каже у јектенији освећени, него да нам они поделе освећење, наиме да нам предобри Бог, који их је примио, пошаље кроз њих благодат и дар св. Духа. Док ђакон говори ову јектенију, свештеник чита тајно молитву која почиње речима: „Тѣбѣ предлагѣмъ живѡтъ нашъ“ . . . у којој моли од Бога да нас удостоји да се са чистом савешћу причестимо страшном и небесном тајном, за опроштај грехова и наследство царства небеснога. У Василијевој литургији говори свештеник молитву „Бже нашъ, Бже спасѣти. . .“, у којој моли, да нас очисти од сваке нечистоће тела и духа и да се чисте савести и без осуде причестимо и постанемо храм св. Духа. А ђакон даље наставља јектенију понављајући молбе пре освећења дарова у прозбеној јектенији, да би поузданије добили од Бога небеске дарове, јер сада лежи на св. престолу јединац Син Божји.*

Све припремне молбе за причешће завршује свештеник позивом на молитву Господњу, речима: „и сподѡби насъ, вѣко, со дерзновѣнѣмъ, неѡсѡжденнѡ смѣти призывѣти тѣбѣ неѡсѡснаго КѢа Ѡца, и гласѡлати“. Овим позивом моли свештеник Бога да нас, синове Његове, удостоји да Га зовемо оцем. *Ѡ дерзновѣнѣмъ* т. ј. са поверењем и љубављу; *неѡсѡжденнѡ*, т. ј. оправдани: јер молитва може да буде на осуду ономе, који се моли и зове Бога оцем, а у својој унутрашњости храни грех. Молитва Господња се говори на овом месту са сврхом, да Му се ми, који хоћемо да примимо највиши божански дар,

¹⁾ Дел. 9. 13; Рим. 1. 7; Ефес. 3. 8.

наиме св. тело и крв Господа нашег ИХриста, које могу примити само прави синови Оца Небескога, молимо не само у име Његова Христа, него и молитвом Његовом. Верни се на позив свештеников моле: „Оче наш, њже вси на неѣсѣхъ!...“ Молитву Господњу завршује свештеник возгласом: „ѡκω τвое ѣсть царство, ѡ сила, ѡ слава, ѡца ѡ гна ѡ стѡгω Дѡа, ѡнѣ. . .“, као да хоће да каже: у Твојој је власти и моћи помиловати и спасти, уништити и оживети, Оче, Сине и Душе свети, сада и увек и на векове векова.¹⁾

Иза молитве Господње свештеник обраћајући се народу каже: Миръ всѣмъ, а народ одговара: ѡ дѡхови твоимѡ, нашто ѡакон позива: Главѡ ваша Гдѡи приклонѡте, т. ј. да мисли заједно са делима нашима принесемо Богу, молећи се, да предложене дарове своје припреми за добро и корист свакога, и пошто народ одговори: Тѡбѣ Гдѡи, сви приклањају са смерношћу главе пред невидљивим царем; а свештеник говори тајно молитву: „Благодаримъ тѡ, црѡю невидимѡй“... у којој моли, да Бог предлежеће (дарове) припреми свима на добро, према свачијој потреби. У Василијевој литургији говори свештеник молитву: „Вѡко Гдѡи, ѡче щедрѡтѡ. . .“ у којој моли да Бог оне који су приклонили главе благослови, освети, сачува, утврди и сачува од сваког зла дела, и да се без осуде причесте животворним тајнама, ради опроста грехова. Све ово моли свештеник од Бога Оца Небесног због заслуга и човекољубља јединородног Сина Његова према роду људском, па зато и говори возглас: „Благодѡтѡю ѡ щедрѡтами ѡ человекѡкољбѡемъ ѣдинорѡднагω ѡна твоегω. . .“

Иза овог возгласа говори свештеник у обе литургије молитву: „Конѡи, Гдѡи Иѡсе Хрѡтѣ Бѡже нашѡ“... у којој се моли, да Бог удостоји верне примања пречистих својих тајана без осуде.

Док свештеник чита ову молитву, ѡакон стоји пред царским вратима ѡ опасује се орарем крстообразно. ѡакон се овако опасује зато, да би у време причешћа могао без сметње служити и да би овим опасивањем означио и показао своју побожност према св. тајни, чијем причешћу хоће да пристуѡи покривајући се орарем тако рећи као тајанственим

¹⁾ Ὁ οὗτος ἄρ ἐστιν ἡ εἰσφορά καὶ ἡ κρυβία τοῦ ἐλεειν καὶ σώζειν, τοῦ θανάτου καὶ ζωογονεῖν, τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. *Germanus*, спом. д. *ibid.* р. 445. Разјашњење молитве Господње види код истог, *German.*, спом. д. *ibid.* р. 441—445.

крилима серафима, пошто он са орарем као са тајанственим крилима означава серафиме, јер ови на небу стојећи пред престолом Божијим крилима закривају лица.

Симеон Солунски каже о овоме: »Бакон се украшава са њиме (орарем) као са неким крилима, и покрива се побожношћу и смерношћу нарочито када се причешћује, подражавајући серафиме, који као што пише имају шест крила, од којих са два покривају лица, са два ноге, а са два летећи кличу: Свет, свет, свет«. ¹⁾

Сада се врши *узношење агнеца*. Пре овога клањају се ђакон и свештеник три пута тамо где стоје, говорећи тихо при сваком поклону речи разбојника: „Бже, ѿчисти мѧ грѣшнаго и помилуј мѧ“. Затим када ђакон види свештеника где је пружио руке да подигне агнец, говори узвишеним гласом: *Бѡнмѡмъ*, а свештеник узносећи св. агнец говори такође узвишеним гласом: *Сѣѧмъ сѣѡмъ*. Бакон после ових речи улази у олтар и стане с десне стране свештенику. Узношење св. агнеца симболише узношење И Христа на крст, смрт и васкрс Његов, а речи *сѣѧмъ сѣѡмъ* значе, да је оно што се узноси свето и да се даје само светима, т. ј. онима који су се очистили од зле савести и онима који искрено верују. ²⁾

Никола Кавасила каже: »Приближите се ви који хоћете да се причестите, али не сви, него само онај који је свет. Светиња се даје само светима«. ³⁾ — И Симеон Солунски каже: »А после молитве и после *миръ всѣмъ*, и после приклањања главе, које означава послушност према Богу и јединство с Богом, врши се узношење животворног хлеба, које приказује распеће Спаситељево за нас и да је дошао сам Христос да се даде за нас. Јер Он је сам који се распео за нас, и узношењем се показује тајно да је И Христос страдао за нас. Зато и каже: *Бѡнмѡмъ* да схватимо тајну, и додаје *сѣѧмъ сѣѡмъ* означавајући тиме, да и они који се Њиме причешћују треба да су свети«. ⁴⁾

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis, De sacris Ordinationibus* c. 174. код *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 381.*

²⁾ «*Ἡ δὲ ἑφῶτος τοῦ τιμίου σώματος εἰκονίζει τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ἑφῶσιν, καὶ τὸν ἐν αὐτῇ θάνατον, καὶ αὐτὴν τὴν ἀνάστασιν.* *German., спом. д. p. 448.*

³⁾ *Nicol. Cabasil. ibid. p. 449.*

⁴⁾ *Symeonis Thessalonicensis, De sacra liturgia* код *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 297.*

А верни одговарају: „**Ѹ́динъ свѣтъ, Ѹ́динъ Гдѣ, Іисъ Хрѣтосъ,** во слѣвѣ Бга Ѹ́ца, Імѣнь“, т. ј. један је свети и Бог, чист од сваког греха, Господ наш ИХристос, заједно са Богом Оцем и св. Духом, којима приличи слава на векове. Верни дакле са скромношћу исповедају, да нико од њих није свет сам по себи, него се сви освећују кроз ИХриста, који је једини свети.

У старини се чинио код узвишења божанског хлеба њиме три пута знак крста. По св. Герману то значи ово: Крст који се прави горе, показује горњи етер, средњи крст показује ваздух и оно доле, а крст близу дискаса показује земљу, у којој је сахрањено тело живодавца Христа. Са три крста означава се и тајна св. Тројице. Син и Слово Божје страдао је сагласношћу Бога и Оца, а содејством Св. Духа. Зато народ кличе: „**Ѹ́динъ свѣтъ, Ѹ́динъ Гдѣ, Іисъ Хрѣтосъ.**...“, називајући светим и Господом Њега, који се хвали и слави у тројичном Богу.¹⁾

Затим ђакон каже свештенику — пошто је ушао у олтар —: „Раздробѣ, владыко, стѣй хлѣбъ“, и свештеник ломѣти са пажњом и побожношћу св. агнец и говорећи: Раздроблѣется ѣ раздѣлѣется ѣгнецъ вѣжѣй, раздроблѣемый ѣ нераздѣлѣемый...“ поставља делове агнеца на дискос наугнако, и то део **ІИѸ** меће према истоку, део **ХѸ** доле, **ИИ** са стране према северу, а **КѢ** са стране према југу: **ИИѸ** **КѢ** **ХѸ**. Речи: „Раздроблѣется ѣ раздѣлѣется ѣгнецъ вѣжѣй...“ значе, да иако се сваког дана дробѣ на часном престолу пречисто тело Христово и излива пресвета крв Његова, ипак се он не дели и не потроши, јер и најмањи раздробљени део агнеца је цео Христос, и мада се у једно исто време врше на земљи многе литургије, ипак нису на њима многа тела ИХриста, јер на свима је присутан један и исти Христос.²⁾ Према томе када се неко причешћује и најмањим делом овога

¹⁾ Испор. *German.*, спом. д. *ibid.* p. 448. и *Nicol. Cabas.*, спом. д. *ibid.* p. 449. где читамо: διὰ τοῦτο καὶ τῷ Ιερῆως βοήσαντος, „Τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις“ οἱ πιστοὶ ἀντιβοῦσι, „Εἰς ἄγιος, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς θεὸν τοῦ Πατρὸς. Ὅτι οὐδεὶς οὐκ ἔχει τὸν ἀριστὸν οὐδ' ἔργον ἀνθρωπίνης ἐστὶν ἀρετῆς· ἀλλ' ἐξ ἐκείνου πάντες καὶ δι' ἐκείνου. Καὶ καθάπερ εἰ πολλὰ κάτοπτρα τεθεῖη ὑπὸ τὸν ἥλιον, πάντα μὲν λάμπει, καὶ ἀκτῖνας ἀφίησι· καὶ οὕτως πολλοὺς ἡλίους ἔργη, εἰς δὲ ἀληθῶς ὁ ἐν πάντων ἀπρίπτων ἥλιος. οὕτω καὶ ὁ μόνος ὑπάρχων ἅγιος, εἰς τοὺς πιστοὺς χεόμενος, ἐν πολλαῖς μὲν ψυχαῖς φαίνεται, καὶ πολλοὺς δείκνυσιν ἁγίους, ἐστὶ δὲ εἰς καὶ μόνος ἅγιος οὐδὲν ἧττον εἰς θεὸν τοῦ Πατρὸς. Τὸν γὰρ θεὸν οὐδεὶς ἐξόψασε τὴν αὐτῷ προσήκουσαν θέσαν.

²⁾ Испор. *German.*, спом. д. *ibid.* p. 449.

хлеба, причешћује се целим телом Његовим и целом крвљу Његовом. У овом смислу и говори свештеник при дробљењу агнеца речи: „Раздроблѣтсѧ ѡ раздѣлѣтсѧ агнецѧ Бжїи. . .“¹⁾

Ћакон показујући орарем на св. путир говори: „Исполни, владыко, ст҃ый потїръ“, а свештеник узевши горњи део агнеца са знаком **ИГ** и чинећи њиме над св. путиром крст, говори: „Исполнѣнїе Д҃ха ст҃агѡ“, и меће га у путир, а ѥакон каже: **амїнь**. До сада је било на часној трапези тело и крв ИХриста одељено једно од другога. А сада се сједињују св. дарови Духом Светим и ово сједињење св. дарова (*ένωσις άγία*) је дубока тајна, зато и каже ѥакон код уливања теплоте: **теплотѧ в҃кры исполнѣ Д҃ха ст҃агѡ**, означујући овим речима, да се делом Духа Св. врши како освећење тако и сједињење. — Остала три дела св. агнеца **ХГ**, **П** и **КЯ** деле се у толико честица колико има причасника. *Делом ХГ причешћују се свештеници и ѥакони, који заједно служе, а са П и КЯ причешћују се верни.*

Затим узевши ѥакон теплоту (*τὸ ζέον*) говори свештенику: „Благослови, владыко, теплотѧ“, а свештеник благосиљајући говори: „Благословѣна теплотѧ ст҃ыхѧ твоихѧ, всегда, нынѣ ѡ прїсно. . .“, и ѥакон улива теплоту у облику крста у св. путир, говорећи: „Теплотѧ в҃кры исполнѣ Д҃ха ст҃агѡ. Амїнь“ — и оставивши теплоту, стане мало подаље (иза часне трапезе).

У путир се улива врућа вода да се прикаже животносна снага тајне и воде, која је потекла из ребра Спаситељева заједно са крвљу, јер из ребра ИХриста потекла је крв и вода, пошто је тело било још топло и према томе сачувало је своју теплоту. Речима: „благословѣна теплотѧ ст҃ыхѧ твоихѧ“ благосиља свештеник топлу веру свештенослужитеља и свију верних Христїана, који приступају причешћу, а речима:

¹⁾ Исгор. *Symeonis Thessalonicensis, De sacra Liturgia, ibid. p. 300.* — *Ἐπι ἐν ἐκίστῳ μέρει καὶ τμήματι ἐλαχίστῳ τοῦ μεταρληθέντος ἄρτου καὶ οἴνου οὐκ εἶναι μέρος τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου — βλάσφημον γάρ τοῦτο καὶ ἄθεον — ἀλλ' ἕλλην ὀλικῶς τὸν δεσπότην Χριστὸν κατ' οὐσίαν μετὰ ψυχῆς θελογόνου καὶ θεότιτος, ἧτοι τέλειον θεόν καὶ τέλειον ἄνθρωπον. Ὅθεν καὶ πολλῶν γινομένων ἐν τῇ οἰκουμένῃ μὲ καὶ τῇ αὐτῇ ὄρα ἱερούργων, μὴ γίνεσθαι πολλοὺς Χριστοὺς ἢ πολλὰ σώματα Χριστοῦ, ἀλλ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν Χριστὸν παρῆναι ἀληθῶς καὶ πραγματικῶς, καὶ ἐν εἶναι αὐτοῦ τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα ἐν πάσαις ταῖς κατὰ μέρος τῶν πιστῶν ἐκκλησίαις, καὶ τοῦτο οὐκ ὅτι τὸ ἐν οὐρανοῖς τοῦ δεσπότην ἐν ταῖς θειαστηρίοις κάτεισι σῶμα, ἀλλ' ὅτι ἐ τῆς προθέσεως ἐν πάσαις ταῖς κατὰ μέρος ἐκκλησίαις προχοόμενος ἄρτος μεταποιούμενος καὶ μετουσιούμενος μετὰ τὸν ἕγχομένον γίνεται καὶ ἐστὶ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ τῷ ἐν οὐρανοῖς. Synod. Hieros. Dosithei Confess. код E. I. Kimmel, Monumenta fidei eccles. orient. Pars I. Jenae 1840. p. 459.*

„Теплота вѣрѣ испѣлнѣ Дѣа стѣгѣ“ исповеда онај ко их говори, да топлу и савршену веру производи у нама св. Дух и да су наша срца с обзиром на св. тајну пуна топле вере и живота.¹⁾ Теплота се улива у путир пре причешћа, да би сједињење тела и крви Спаситељеве добило од ње топлу моћ, тако да када се причешћујемо имамо тај осећај, као да би се причешћивали крвљу живог Спаситеља, која тече из прободеног ребра.²⁾

Симеон Солунски каже у томе погледу ово: „затим улива свештеник у чашу топлу воду. То он чини у знак, да је и мртво тело Господа, после одељења душе од њега остало животворним, јер се божанство није одлучило од њега и све снаге Духа остале су у њему. Но пошто топла вода има животну снагу, то се она у време причешћа улива са том сврхом, да би ми дотичући се уснама чаше и причешћујући се крвљу, пили је као из животворног ребра.“³⁾ — Према неким тумачењима значи топла вода св. Духа, који се у Св. Писму показао као оган и вода, те уливање воде у путир симболише спазак св. Духа на цркву, која је тело Христово.⁴⁾

31. Продужење.

Иза сједињења и уливања теплоте долази св. причешће, и то прво причешће свештенослужитеља, које се врши овако:

Свештеник каже ђакону: „Діаконѣ, пристѣпнѣ“, а ђакон приближујући се од северне стране часне трапезе клања се побожно молећи опробај, и целивајући руку свештеника говори: „Преподѣждѣ ми, владыко, чистнѣе и стѣе тѣло Гѣа и Бѣа и спѣса нашегѣ Іиса Хрѣта“, а свештеник даје ђакону у руке честицу св. хлеба од ХГ, коју је копљем поделио на онолико делова, колико има свештенослужитеља, говорећи: „(Имарикѣ) свѣщино-діаконѣ, преподѣтсѣ чистнѣе и стѣе и причистѣе тѣло Гѣа и Бѣа и спѣса нашегѣ Іиса Хрѣта, во ѡставленіе грѣхѣвѣх ѡгѣ и въ жизнь вѣчнѣю“ — и одлази ђакон иза св. трапезе. Исто тако и свештеник узевши честицу св. хлеба, говори: „Чистнѣе и прѣстѣе тѣло Гѣа и Бѣа и спѣса нашегѣ Іиса Хрѣта преподѣтсѣ миѣ, (Имарикѣ) свѣщеникѣ, во ѡставленіе грѣхѣвѣх моѣхѣ и въ жизнь вѣчнѣю“. И приклонивши обојица главе говоре молитве: Вѣрѣю Гѣи... Вѣчнѣи.

¹⁾ Испор. В. Владиславлевѣ, спом. д. стр. 399.

²⁾ Испор. Germani, спом. д. ibid. стр. 449.

³⁾ Simeonis Thessalonicensis Expositio de divino Templo код Migne, Patr. gr. T. 155. p. 741.

⁴⁾ Испор. Nicol. Cabasil. спом. д. ibid. p. 449.

твога тайна... и да не вк сѣде љан во ~~свѣтлост~~... Затим се причешћују са страхом и сигурношћу делом агнеца који држе у руци. Затим свештеник поклонивши се устима убрусом у руке св. путир и пије из њега три пута, пошто је прво рекао: „Чистнѣа, љ стѣа крѣс Гда љ Бга љ сака нѣ шгѡ Іиса Хрѣта причѣнѣса Іса, рѣз Бга, свѣщнннннн (ѡмарекъ) во ѡставленнн грѣхѡв моѡв љ са жѡвѡм вѣчнѡм. ѡмннн. Када први пут пије из путира каже: **Во ѡма Оца**, други пут: љ **Сына**, а трећи пут: љ **свѣтѡго Дѡа ѡмннн**. И после причешћа брише свештеник уста и св. путир убрусом који држи у руци, и целивајући св. путир, говори: „Сѣ прикоснѣса оустнѣмѡ моѡм, љ **Свѣтѡмъ свѣщннннѡ моѡм**, љ грѣхн моѡм ѡчнстнтѣ“. Затим призива свештеник љакона: Дѡкони, прнствѣнн, који прилазећн и клањајућн се говори: Сѣ прихѡждѣ кѡ вѣзмѣртномѡ црѣ љ Бгѡ ~~вѣщнѡм~~... Прнпадѣждѣ мн... Затим свештеник говори: „**Прнчѣнѣтѣса рѣзѡ вѣжнн, дѡконѣ (ѡмарекъ) чнстнѣа љ стѣа крѣс Гда љ Бга**“ и т. д. и причешћује љакона. После причешћа говори свештеник: „Сѣ прикоснѣса оустнѣмѡ твоѣмѡ...“, а љакон бришући уста, целива путир.

Причешће светом тајном тела и крви Христове значи овде причешће хлебом и чашом НЗавета на тајној вечери, о којој је рекао Спаситељ (Мат. 26, 29): „Глаголю же вамъ, ~~ѡво~~ ~~мн~~ ѡмннн вѣтн ѡмннн ѡ снѡ плодѡ лѡзнѡгѡ, до днѣ тогѡ, ѡгда ѡ сѡво са ѡман нѡво во царствнн Оца моѡгѡ. Свештеник призива љакона на причешће, јер епископ, свештеник и љакон или други ко од свештеничког чина, ако служи па се не причести, то по 8. правилу апостолском дужан је казати узрок зашто се није причестио, и ако је казао довољан разлог, биће помилован. То је отуда правило, да ако се љакон неће причести, то не може ни служити са преавитером.

Када љакон прилази моли опроштај од свештеника. Исто тако и лајици хришћани, који хоће да се причесте клањајући се присутнима говоре тихо или гласно: Опростите ми, — на што опоменути хришћанском љубављу сви одговарају: нека ти Бог опрости.

И свештеник и љакон примају св. тело Спаситељѡво у десну руку, постављајући под њу леву. Св. Кирило Јерусалимски у учењу о божанској литургији¹⁾ овако разјашњава

¹⁾ *Cirilli Hier. Catech. XXIII. Myst. V. n. 21. (Migne, Patr. gr. T. XXIII. p. 1124).*

слику примања св. тела Спаситељева: »Приступајте не са раширеним рукама и са отвореним прстима, него чинећи левом руком престо за десну, која има да прими цара, и постављајући на једно место руке примај тело Христово, говорећи при томе *тайна*«. — Молитва: „*Бжею, Гди, њ испокбдню...*“ је исповедање вере св. Апостола Петра и Павла, у којој је први исповедио Христа Сина Бога живога,¹⁾ а други је писао Тимотеју, да је он први између грешника²⁾, показујући највећу скромност пред Богом. Друга молитва: „*Кичри твоја тайна*“ је херувимска песма великог четвртка, којом молимо Бога Сина да нас прими као учасника тајне вечере, обећавајући, да нећемо издати Његову тајну Његовим непријатељима као што је Јуда издао лукавим пољупцем, него хоћемо да га као разбојник исповедамо, говорећи: „*помани ма, Гди, вгда прйдши во царстаи си*“. Трећа молитва је молитва смерности, у којој молимо да нам причешће св. тајне не буде на осуду, него на исцељење душе, т. ј. од грехова, које обично прате и телесни болови. — Свештеник и ђакон пију из св. путира три пута, према броју божанских лица; зато у неким деловима православне цркве сваки пут када пију из путира славе тајно једнога Бога у три лица.

Када се свештеник причести из путира крвљу Спаситељевом, брише усне и руб св. путира говорећи: „*Се прикоснѣса ѣстнѣмъ моймъ...*“, а те исте речи говори када се ђакон причести св. крвљу. Ове речи су узете из књиге пророка Исаије, који описује виђење, које је имао када је био позван на пророчку службу. Видео је Господа Саваота где седи на престолу окружен серафимма. Један од серафима узео је машицама са небеског жртвеника усијану жеравицу, дотакао се уста Исаије и очистио га од греха рекавши: „*Се прикоснѣса ѣстнѣмъ моймъ, ѡчиститъ визакѡнѣ моѡ, ѡ грѣхѣи моѡ шчѣститъ.*“³⁾ Изговарањем ових серафимских речи после причешћа св. тајном, изражава свештеник своју веру у спасоносну моћ св. тајне евхаристије, којом се чистимо слично пророку Исаји. Ово спасоносно дејство св. тајне евхаристије на душу изражава се и у молитвама пре причешћа, и то у 5-ој песми канона у овом чину и у другој молитви. Причешћивање служитеља божанском тајном у олтару и то за

¹⁾ Мат. 16, 16.

²⁾ I. Тим. 1, 15.

³⁾ Исаија 6, 6.

себе телом а за себе крвљу Спаситељевом, а верних лајика заједно телом и крвљу, и то ван олтара, тумачи се овако: Христос је дао својим ученицима на тајној вечери под видом хлеба прво тело своје, и затим под видом вина засебно и крв своју;¹⁾ а народу је показао на крсту уједно и тело и крв своју, која је потекла из Њега. Према томе свештенослужитељи примајући у олтару засебно тело Христово и засебно крв Његову, представљају Христове ученике, који су овако примили ове тајне и причестили се њима. А Хришћани лајици причешћују се заједно телом и крвљу Спаситељевом на царским дверима, што значи тело Христово обојено крвљу на крсту.

После причешћа свештенослужитеља узима ђакон дискос, подиже га изнад св. путира, и ако нема верних да се причешћују, меће све честице (остатак агнеца, честицу Богородице, честице светих, живих и мртвих) у свети путир говорећи: „*Воскресѣніи Хрѣтѣво видѣаше... Свѣтїса, свѣтїса, новїи Іерусалима... О пасха вѣла њ свѣщїннѣйшаа...*“, и бришући пажљиво губом честице са дискоса, говори: „*Омїи, Гдн, грѣхї поминѣшихса здѣ крѣвію твою чїстнѣю, молитвѣми стѣхѣ твоїхѣ*“, и покрива св. путир покровцем, а на дискос меће звездицу, покривач са дискоса, убрус и копије; а свештеник чита молитву благодарности: „*Благодарїиѣ тѣ, владыко, члѣвѣколюбче*“... Када пак има причасника онда свештеник од преосталих делова агнеца, наиме од **ПКЯ** дроби мале честице да буде доста свима причасницима, и меће их са дискоса у путир, меће кашикицу у путир и покрива га убрусом, а остале честице (Богородице, светих, живих и мртвих), мећу се у путир после причешћа верних, да се не би, када би се пре причешћа метнуле, ко год од њих причестио. Треба пазити и само агнецом т. ј. делом **ПКЯ** причешћивати верне, а честицама пресв. Богородице, девет чинова светих или онима за живе и мртве никако не треба причешћивати. Исто тако треба пазити да се за причешће на проскомидији доста вина у путир улије, јер после се, осим топлоте, не сме доливати вино.

Узношење св. агнеца значи узношење ИХриста на крст, смрт и васкрс ИХриста, али не све на једанпут, него редом.

¹⁾ Лук. 22, 19; I. Кор. 11, 25.

²⁾ Испор. *Венїаминѣ*, Новал Скрижалѣ, 1870. стр. 260.

Узношење самога агнеца значи узношење ИХриста на крст, а ломљење (дробљење) св. агнеца смрт, и причешће њиме васкрс Христов. Јер када се причешћујемо телом и крвљу ИХриста, вршимо тајну Његове безсмртности, и Христос у овом причешћу силази својим телом у наше тело, а када сиђе божанска храна у наше душе, васкрсава Христос у нама и уједно са Њиме васкрсавамо и ми. А ми после причешћа тела и крви Христове славио наш духовни васкрс и нашу тајанствену пасху, и пуни радости славио Христа речима: „Воскресѣніе Хрѣтѣво видѣвши... Свѣтїса, свѣтїса... ѿ пасха кѣліа...“, молећи се да се удостојимо причешћа њиме истинскије (најсавршењије, *ἐκτιστότερον*) у незалазни дан Његова царства.

После песме: „Єдинз свѣтз, єдинз Гдѣ...“ поје народ песму т. зв. киноник (*κινωμικόν*), причастно, јер се у време појања ове песме причешћују свештенослужитељи пречистим телом и крвљу Спаситељевог. Причастно је узето или из св. Писма или из црквених песама (химни), и продужује се у појању, да би се пажња присутних верних задржала на побожним мислима причасна, које стоји у каквој год вези са слављењем односног дана или са садањим радњама на литургији, а завршују се са Алилуја.

Тако се на Божић поје киноник: „Избавленїе послѣ Гдѣ людемз сквѣимз“ (Пс. 110, 9), на Богојављење: „Ивїса благодѣтк Божїа спасїтельнаа всѣмз чловѣкомз“ (Тит. 2, 11); на Пасху: „Гдѣо Хрїстѣо прїимїте“... Ово појање је у вези са обичајем старе цркве, према коме се на Пасху причешћиваху сви верни, а нарочито новокрштени, телом и крвљу Христовом, појући тако с обзиром на ово речп „Гдѣо Хрїстѣо прїимїте...“. Недељом се поје киноник: „Хвалїте Гдѣа ск нивѣсз“ и т. д. (Пс. 148, 1) што је недеља посвећена хваљену и слављењу Бога, који седи на престолу славе Своје, где га непрестано славе и хвале анђеоскї ликови, којима се придружује црква хвалећи и славећи Створитеља свега за сва добротинства примљена тога дана.

После причешћа свештенослужитеља отвара ђакон царске двери и пошто се поклони заједно са свештеником, узима са побожношћу св. путир од свештеника, и дошавши на царске двери и узвисујући путир показује га народу, говорећи: „Го страхомз вжїмз ѡ вѣроу (у грчком: ѡ љубѣвиу, *καὶ ἀγάπης*) прїстѣпїте“. Овим се речима позивају верни да са страхом Божјим, са вером и љубављу приступе св. приче-

шћу, јер ако ко приступа без вере, без љубави, неочишћен, тада нема никакве користи од њега.¹⁾

Св. Јован Дамаскин каже у томе погледу ово: »А затим приступимо са сваким страхом, чисте савести и с тврдом вером, и биће нам све ако верујемо, ништа не сумњајући. Одајмо телу Христову поштовање сваком душевном и телесном чистотом«.²⁾

А верни, угледавши св. тајну и поклонивши јој се са дубоком побожношћу, одговарају на овај позив речима псалмопевца: „Благословиѝ грядѝи во ѡма ГДне, Бгъ ГДъ ѡ ѡиѝса нѡма“ (Пс. 117, 26. 27), славећи овим речима Христа Спаситеља, који се показао у пречасној тајни, и изражаванујући своју радост због овога показивања.

Сада прилазе смерно и побожно они који хоће да се причесте један за другим, прекрштених руку, а свештеник гласно гонори молитве: *Κρόσω, Γδι... Κίχηρι τβοιλ... Да не вз сѣдз...*, које молитве верни говоре за свештеником. Затим се причешћују један за другим божанском тајном, а свештеник говори код сваког причасника када се причешћује: „*Πричаѡετса рѣвз вжѡѡ, (ѡма рекз), честнѡгѡ ѡ стѡгѡ тѣла ѡ крова ГДѡ ѡ Бга ѡ снага нѡшегѡ ѡиѝса Хрѡта, во ѡставлѡѡи грѣхѡвз своѡх ѡ вз жѡзнь вѣчнѡю.* После причешћа ђакон брише убрусом уста причасника, а причасник целива св. путир и поклонивши се одлази хвалећи Бога.

У старо време долазили су верни лајци на причешће при свакој литургији или веома често. Сада не обвезује црква своје чланове да се тако често причешћују као у старој цркви. Према томе када се учешћује на свакој литургији присутнима позив да приступе св. евхаристији, тада се мора запитати, како ће се односити према овоме позиву они, који су дошли у цркву да само узму учешћа у њеним молитвама, а не и да се причесте? Ови су дужни да исповеда се смерношћу пред Богом своје недостојанство што не могу да се при-

¹⁾ Μετὰ φόβου θεοῦ καὶ πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε Χριστῷ τῷ θεῷ καὶ βασιλεῖ ἡμῶν. Δεῖ οὖν φόβον, ἔχειν ἡμᾶς καὶ ἀγάπην ἐν καιρῷ τῶν μυστηρίων, καὶ μετὰ πίστεως προσελθεῖν ἐπὶ κτῆν μυστῶν δηλαδὴ δικαιώματα ἔχωμεν, καὶ μνησινάμεσθαι ὅτι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν σωτηρίας, λέγει, καρπώσασθαι δυνασόμεθα διὰ τοῦτο καὶ φόβον δεῖ ἔχειν καὶ ἀγάπην ἐν καιρῷ τῶν μυστῶν οὐδὲν γὰρ ἄλλο ἐμνημόνευσε δικαιοσύνης, εἰ μὴ τὴν ἀγάπην. Διὸς γὰρ ὁ μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ θεοῦ, εἰρήνης πρόξενος παντὶ τῷ πιστεύοντι, καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ὄψμα καὶ ἀψμα μετὰ φόβου καὶ πίστεως δέδωκεν. *Germani* Reg. eccl. Contempl. ibid. p. 452.

²⁾ *Joann Damasc.*, *Expositio fidei orthodoxae* l. IV. c. 34. (*Migne*, *Patr. gr.* T. 94. p. 474.)

честе и да исповеде усрдну жељу за примање причешћа, и да не буду лишени плодова његове тајне и сладости духовног причешћа и духовног сједињења са Христом.

У старој цркви био је обичај да се лајци причешћују као и свештенослужитељи, узимајући св. тело у руке, а затим им се давала св. крв из путира. Касније примаху неки св. тело не у руке, него у нарочите судове начињене у ову сврху, често од злата и скупоцене материје. Шести васељенски или трулски синод одбацио је овај поступак, јер руке су човечје — пошто је човек створен по слици и подобију Божјем — часније од сваког суда, и наредно је, да који хоће да се причесте телом Господњим, треба да положи руке у облику крста и тако да га примају.¹⁾ Жене су имале за примање тела Христовог у руке поред себе неко нарочито платно, које се звало платно Господње. У почетку је ово било за жене обвезно, а касније су синоди гледали да то измене.²⁾ Увођење кашпичице при причешћу и укидање примања причешћа у руке имало је ту сврху, да се пречисто тело сачува од злоупотребе и сујеверја, као и да се не прима кадгод у нечисте руке.

Верни се према обичају православне цркве причешћују под оба вида, наиме телом и крвљу, који је обичај према сведочанству св. отаца основан на примеру и пракси старе цркве и на учењу Христа и св. Апостола. Христос каже јасно: „Пийте ѿ нѣѣ ксн...“³⁾ и „Ище не снѣсте пѣти сѣа члвческаго, ни пїте крове ѣго, живота не имате въ себѣ. Идѣи мою, пѣти ѣ пїи мою кровь имать живота вѣчний, ѣ азъ воскрѣсѣ ѣго въ послѣдній дѣнъ.“⁴⁾ И св. Апостол Павло каже: „Да ѣскѣшетъ же человекъ себѣ, ѣ такъ ѿ хлѣба да ѣстъ ѣ чашѣ да пїетъ.“⁵⁾ Противно овом обичају поступа латинска црква, у којој се лајци причешћују само телом Христовим а не такође и крвљу Његовом, који је обичај утврђен каноном сабора у Костниацама (Konstanz) (13. и 15. јунија 1415).⁶⁾

Када се сврши причешће, свештеник улази у олтар, поставља св. даре на престо, а ђакон ако је било причасника сада меће преостале честице, наиме св. Богородице, светитеља, живих и мртвих са дискаса у путир говорећи васкрсне тропаре, иза чега свештеник благосиља народ говорећи: „Спаси Бже, люди твоѣ ѣ благослови достоѣни твоѣ. (Пс. 27, 2), затим окренувши се ђакон и свештеник часном престолу, и свештеник оставивши путир на престо, кади према њему три

¹⁾ 101. канон трулског синода.

²⁾ О увођењу и употреби кашпичице при причешћу види: *Л. Мирковић*, Православна литургија, I. део стр. 118. и 119.

³⁾ Мат. 26, 28.

⁴⁾ Јов. 6, 53. 54.

⁵⁾ I. Кор. 11, 28.

⁶⁾ Испор. *Dr. Val. Thalhoffer*, Handbuch der kath. Liturgik. 2 Bd. Freiburg i Br. 1890. p. 289.

пута, говорећи: „Вознесѣса на неbesа, Бже, њ по всѣй землѣ слава твоѡ“. Прво узношење свете тајне значи узнесење васкрслог Христа на гори јелеонској, а благослов овај значи онај благослов, којим је Спаситељ благословио своје ученике последњи час пре вазнесења на небо. Свештеник се моли речима пророка Давида да Бог ослободи од греха и његових последица род људски, који је искупљен скупоценом крвљу и да благослови наследство своје, т. ј. верне.

Верни, клањајући се побожно, набрајају добротинства Божја у погледу искупљења рода људског и благодаре за њих Св. Тројици речима: „Видѣхомъ свѣтъ истинный, прѡхъомъ Дѡа небеснаго, ѡсвѣтохомъ вѣрѡ истиннѡю, нераздѣльнѣй трѣѣ поклонѣмса: та во насъ спасла бѣсть“.

Затим свештеник узима св. дискос са покровцима и меће га на главу ђакона, а овај примивши га гледа кроз царске двери ништа не говорећи и одлази к жртвенику, на који оставља дискос, где намешта ораp као у почетку литургије. А свештеник поклонивши се и узевши св. путир, одлази царским дверима и гледајући народ и показујући св. путир, говори тајно: „Благословѣнъ Бѣъ нашъ“, а затим узвишеним гласом: „Всгдѣ нынѣ ѡ прѣснѡ ѡ во вѣки вѣкѡвъ“, на што народ одговоривши *Аминь*, поје химну уведену у чин литургије у 7. веку од Сергија патријарха цариградског:¹⁾ „Да ѡсполнатса оустѣ наша хвалѣнѡ твоѡ, Гди...“, а свештеник одлази са путиром жртвенику и оставља га тамо.

Показивање св. дарова народу представља последње показивање Исуса Христа ученицима својим пре вознесења на небо. Подизање са часног престола и постављање св. тајне на жртвеник значи уздизање ИХриста на небо,²⁾ пошто је свршио дело нашег искупљења, а на што указују и речи: „Вознесѣса на неbesа...“, а последње кађење св. дарова значи дар св. Духа, који је дао св. апостолима после васкрса изливањем св. Духа.³⁾ Речи: „Благословѣнъ Бѣъ нашъ“ нема у старим грчким издањима литургија св. Василија и св. Јована, но постављене су овде ради допуне смисла речима:

¹⁾ Испор. В. Нечаевъ, Толкованіе на божественную литургію... Москва стр. 234.

²⁾ Ἡ δὲ ἄρσις τῶν καταλειφθέντων θείων λειψάνων τὴν ἀνάληψιν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν ὑπαινίτταται. *Germani* Reg. eccl. Contempl. ibid. p. 452.

³⁾ Ὁ δὲ τελευταῖος θυμιατὸς τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὴν δι' ἐμφυσήματος ἐδίδεσαν τοῖς ἀποστόλοις μετὰ τὴν ἀνάστασιν. *Germani* спом. д. ibid. p. 452.

„Есгдѣ нѣнѣ и прѣснѣ...“ које су речи пре биле завршетак речи: „Бознѣсѣ Бѣже на нѣвѣсѣ...“ Доводећи речи Бознѣсѣ Бѣже на нѣвѣсѣ... у непосредну везу са речима: Есгдѣ нѣнѣ и прѣснѣ... излази из тога смисао, да се Хришћани речима: всгдѣ... уверавају, да Христос иако се узнео на небо, ипак је с нама увек, не само сада када се узноси, него увек до краја векова, не само при другом доласку, него на векове векова, према обећању: „И сѣ, ѡзв сѣ вѣми ѣсѣ во всѣ днѣ до скончѣнѣ вѣка. Амѣн.“¹⁾ Као што су ученици на гори јелеонској славили Христа, који се узнео на небо, исто тако и хришћани на речи „Есгдѣ нѣнѣ...“ клањајући се последњи пут св. дарима, као самоме Христу који се узноси на небо, исказују своје осећаје благодарности, што их је удостојио — иако се и нису причестили и телом крвљу његовом — да бар виде ову наднебесну тајну, појући: „Да ѣспѣлѣтсѣ оустѣ нѣша...“

Иза овога излази ђакон на северне двери, стаје на амвон, и опомиње присутне хришћане на опћу благодарност на примању св. тајне јектенијом: „Прѣсти прѣѣмше вѣжѣ ственныхъ...“ Прѣсти разјашњава св. Герман овако: »Причестивши се треба да стојимо са правим мислима и добрим делима, како би достојно заблагодарили Ономе, који нас је удостојио да окусимо божанску тајну и који ће се настанивати с нама у будућем животу.«²⁾ И пошто литургија прилази крају и присутни ће за мало изићи из цркве, то се зато позивају прво да се помоле, да цео дан пробаве савршено, свето, у миру и без греха; а свештеник савијајући за време ове јектеније антиминос, чини над њиме крст јеванђелијем, држећи га право, при изговарању возгласа: „Икѣ тѣ ѣси ѡсѣцѣнѣ нѣше...“; исповедајући тиме да је Бог наше освећење, на што народ каже: „Амѣн“.

Сада објављује свештеник свршетак св. литургије и спремајући присутне на достојан излазак из цркве, каже: „Сѣ мирѣмѣ ѣзѣдемѣ“, којима се речима свршавала литургија у првим вековима хришћанства.³⁾ На ову опомену свештеника одговара народ „ѡ ѣмени Гѣни“, изражавајући жељу да изиђе из цркве благословљен од свештеника у име Господње. Ђакон: „Гѣс помѣлимѣ“, затим свештеник излази на сред храма

¹⁾ Мат. 28, 20. — Испор. И. Дмишревскій, спом. д. стр. 282 п. Венѣминѣ, Новая Скрижалъ стр. 242.

²⁾ *Germani*, Reg. eccl. Contempl. ibid. p. 452.

³⁾ Испор. Const. apost. l. VIII. c. 15 (*Migne Patr. gr. t. 1. p. 1113.*)

је освећени хлеб од просфоре, из које се вади агнец, који се жртвује и постаје тело Господа. Антидор се даје место великога дара страшнога причешћа, јер нису сви верни достојни да се њиме причесте, а зове се обично антидор, наиме место дара, јер даје дар благодати Божје...¹⁾

Антидор или анафора даје се даље и у спомен вечера љубави, агапа, које се у првобитној цркви после св. литургије у дане успомене васкрса Господњег, мученика и мртвих држале из остатака принесених дарова, а у сврху исцеловања сиротих, удовица и сирочади, као видљив знак љубави и заједнице хришћанског јединства. А када су после настале злоупотребе, укинуте су агапе где су држане.²⁾ На место ових агапа уобичајила је црква да после литургије подели остатке непосвећенога хлеба, принесенога Богу на жртву (*анафора*).

После свршетка псалма и подељења анафоре, благосиља свештеник народ, говорећи: „Благословѣніе Гдѣ на васъ, тогѡ благодѣтію ѡ челоуколюбіемъ, всегда...“ на што народ одговара Аминь, т. ј. Божји благослов нека буде на нама. Затим приноси свештеник хвалу Христу Спаситељу речима: Слава тебѣ, Хдѣ Бже, оупованіе наше, слава тебѣ, а народ поткрењује ово слављење малим славословијем: Слава оцѣ... Гдѣ помилуй (3 пут) и благослови. Затим свештеник говори са царских двери отпуст, у коме моли да Христос истинити Бог наш молитвами пречисте Своје Матере и светих својих, св. славних и всехвалних апостола, св. Јована Златоустога (или св. Василија, ако се његова литургија служи) и свију светих помиљује нас и спасе као човекољубац, и овим се завршује литургија, а појци поју многолѣтіе: „Спаси Хдѣ Бже ѡ помилуй...“

Када се сврши литургија свештеник и ђакон читају у олтару благодарных молитви после св. причешћа: Слава тебѣ, Бже (3 пута): Благодарю те, Гдѣ Бже мой... и остале молитве, које се налазе у службабнику и канонику. Иза ових молитава говоре: Нынѣ ѡпшѣши, трисѣце, тропар св. Јовану Златоустом, Слава: кондак његов (ако је Василијева литургија онда тропар и кондак св. Василија), И нынѣ: Предстательство... Гдѣ помилуй 12 пута, Честнѣйшю: Слава, ѡ нынѣ, и отпуст, иза тога свлаче свештеник и ђакон свештене одежде, оперу руке и благодарехи Богу за све, одлазе из храма.

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis De sacra Liturgia* код *Migne*, Patr. gr. T. 155. p. 301.

²⁾ Вида 74. кан. VI. насењенског синода п 28, канон лаодикјског синода.

32. Литургија пређеосвећених дарова.

У ускршњи пост врши се потпуна литургија само суботом, недељом, на Благовести када ове падну у ускршњи пост, на Велики Четвртак и Вел. Суботу. И то врши се у суботе за време великога поста и у цветну недељу литургија св. Јована Златоустога, а у остале недеље великога поста и на Велики Четвртак и Суботу литургија св. Василија Великога; у остале пак дане врши се једно богослужење, на коме се не врши чин приношења и освећења дарова, него се ови освећују на потпуној литургији у недељу пре тога или на какав претходни празник, и онда се употребљавају као тајна тела и крви Христове за причешће верних. Ово богослужење је познато под именом: литургија пређеосвећених дарова, *leitourgía tōn προηγιασμένων* (scil. δώρω), *liturgia praesancificationum*.

Литургија пређеосвећених дарова има свој постанак у првим вековима хришћанства. Симеон Солунски каже о њој ово: »Литургија пређеосвећених дарова је из првих времена и од наследника апостолских, као што сведоче њене молитве и прастара традиција. Зато верујемо, да је она била уистину уведена од апостола и да је од почетка одређена за овај пост, да би се научили плакати, јер не треба славити у дане кајања и плача, као што и други рекоше о овоме«¹⁾. — А када кажемо, да је литургија пређеосвећених дарова из првих времена и од наследника апостолских, то ове речи немају тај смисао, да је и литургија пређеосвећених дарова предана од апостола и њихових наследника у садашњој форми, јер као што се чин сваког богослужења развијао у току времена, исто тако се и литургија пређеосвећених дарова развила у току првих векова цркве. Само главни делови литургије пређеосвећених дарова су апостолског порекла. Тако несумњиво је, да се причешће пређеосвећеним св. даровима у првим вековима хришћанства вршило исто тако, као што се врши на литургији пређеосвећених дарова и данас.

Хришћани у току прва три века беху навикнути да се причешћују телом и крвљу ИХриста, а пошто су гоњени били од Јудеја и незнабожаца, то нису могли сваки дан вршити

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis Responsa ad Gabrielem Pentapolitanum. Quaest. 55. код Migne, Patr. gr. T. 155. p. 903.*

св. евхаристију и њоме се причешћивати. У много случајева вршили су св. литургију у недеље и у дане успомене мученика, а осим тога ноћу и на местима, на којима беху сигурни од непријатељске навале.¹⁾ А да би се могли причестити св. телом и крвљу ИХриста сваки дан или чешће, одељиваху старешине црквене на потпуној св. литургији један део тела и крви Спаситељеве, освећене на овој литургији, и чуваху га за оне хришћане, који су хтели да се причесте у цркви касније, када се није могла вршити потпуна литургија.²⁾ Исто тако дозвољаваху црквене старешине да се понесу св. дари из цркве кући, да се верни причешћују њима када су желели и могли.³⁾ — Најпослед св. тело и крв Спаситељеву освећену на потпуној литургији носили су ђакони болесницима, заточеницима и онима који нису могли да присуствују на св. литургији, да се њима причешћују.⁴⁾ Да је ово причешће, а нарочито у цркви, морало бити сједињено са неким молитвама, нема сумње, тим више, што у неким старим литургијарима стоји написана молитва, која се чита пре причешћа у време јектеније: *Испобанимъ вчирню молитевъ нашъ ГДен.*⁵⁾

А постанак литургије пређеосвећене, која се вршила по усменој традицији, може се водети из 49. канона⁶⁾ лаодикијског синода, који забрањује приносити хлеб у четрдесетницу; осим само суботом и недељом. Истина у овом канону се не спомиње по имену литургија пређеосвећених дарова, а забрањујући да се приноси хлеб у четрдесетницу, т. ј. да се врши бескрвна жртва, осим у суботу и недељу, не забрањује вернима да се причешћују у дане 40-це, тим више, што хришћани беху навикнути да се причешћују сваки дан у години. А чиме да се причешћују хришћани у ове дане 40-це, у које се по забрани синода не приноси

¹⁾ *Eusebii, Hist. eccl. lib. IX. c. 9. (Migne, Patr. gr. T. 20. p. 829.)*

²⁾ Испор. *Tertullianus Liber de oratione c. 19 (Migne, Patr. lat. T. I. p. 1287.)*

³⁾ Испор. *Cyprianus, Lib. de lapsis n. 22 (Migne, Patr. lat. T. IV. p. 498); Basil Ep. 83. ad Caesariam patriciam, de communione (Migne, Patr. gr. T. 32. p. 484); Joannis Chrysostomi Epistola ad Innocentium episcopum Romae (Migne, Patr. gr. T. 52. p. 533); Cyrillus Alex., Epist. 83 ad Calosyrium.*

⁴⁾ *Justinus Apologia I. n. 67. (Migne, Patr. gr. T. 6. p. 429.)*

⁵⁾ Испор. *Leo Allat., De missa Praesantific. у његову делу: De ecclesiae occid. atque orient. perpetua consensione libri III, Colon. Agr. 1648 lib. III. p. 1572. et 1578.*

⁶⁾ У четрдесетяциу не може се хлеб на жртву приносити, осим само суботе и недеље.

хлеб? Свакако са пређеосвећеним дарима, који су чувани у цркви и који су давани хришћанима уз односне молитве. И тако, иако лаодикијски синод не спомиње отворено о пређеосвећеној литургији, ипак је без сумње има у виду, кога је мишљења и тумач овога канона.¹⁾

Св. Григорије Велики, звани и Дијалог († 604.), заузимајући у Цариграду место апокрисијарија кроз три године дана, имао је прилике да добро упозна ову литургију и да је слуша, и усхићен њеном садржином и лепотом одлучио се, да је уведе у римску цркву.²⁾ Он је дакле средио чин ове литургије у систем, која је дотле постојала само у усменој традицији, изложио је писмено и дао јој је садањи облик. Чин литургије τὸν προσημαρτέωτον изложен писмено од Григорија Великог уведен је прво у цариградској цркви, и затим и у друге цркве, јерусалимску, александријску и т. д., а шести васељенски синод је наредио, да се у све дане поста св. четрдесетнице, осим суботе и недеље и на Благовести, врши св. литургија пређеосвећених дарова.³⁾

Два су мотива из којих је црква наредила за 40-цу литургију пређеосвећених дарова на место потпуне литургије, и то с обзиром на каквоћу времена 40-це и на потребу примања св. евхаристије. Дани 40-це су дани жалости, кајања и смерности, а приношење св. жртве евхаристије сматра се као празновање, слављење и радост. Жалост и радост се противе једна другој и зато је наредио 6. васељенски синод, да се у дане великога поста, осим суботе и недеље и на Благовести, врши литургија пређеосвећених дарова, а субота као дан завршетка стварања и недеље као дан васкрса, и Благовести као почетак нашега искупљења, сматрају се као дани радости, и у те дане врши се потпуна литургија.⁴⁾ Други мотив за установљење литургије пређеосвећених дарова је потреба хришћана да се причешћују св. евхаристијом. Хришћани беху у старо време навикнути, као што смо видели, да се причешћују св. евхаристијом сваки дан или врло често. Зато да не би сада у дане св. 40-це, у које не беше слободно да се врши св. тајна евхаристије, били

¹⁾ Види *Никодим*, Правила православне цркве, књ. I. стр. 534.

²⁾ Испор. *Michael Caerularius* код *Leo Allatius*, *De missa praesanctificatorum* (*Maii*, *Bibliotheca nova Patrum* T. VI. p. 820.).

³⁾ *Ibid.*

⁴⁾ Види у спом. делу тумачење 52. канона VI. васељенског синода.

без причешћа, остављани су делови тела и крви Спаситељеве, освећени на потпуној литургији у недељу пре тога или у претходни празник, и причешћиваху се њима. Уз то се у току времена развио чин и богослужење са одређеном формом, наиме литургија пређеосвећених дарова, која је, пошто је зведена у цркве 52. каноном 6. васељенског синода, добила и формалну санкцију.

33. Спремање св. хлеба за литургију пређеосвећених дарова.

Литургија пређеосвећених дарова врши се у среду и петак четрдесетнице, и у понедељак, уторак и среду страсне седмице, но и у друге дане св. четрдесетнице, када није прописана литургија св. Јована Златоустога или св. Василија Великога, није забрањено да се врши литургија τῷ προηγιασμένῳ, када потреба тражи да се врши. За литургију пређеосвећених дарова освећује се у недеље од сиропусне до цветне недеље један део од принесених дарова на претходној литургији св. Јована Златоустога или св. Василија Великога овако:

На проскомидији ове литургије врши свештеник све као и обично, само уместо једне просфоре, из које се вади агнец за литургију дана, узима поред овога толико агнеца, колико пређеосвећених литургија има да се врши у тој седмици, и пошто је извадио први агнец, жртвовао га и пробо, вади и остале агнеце, жртвује, боде, и поставља поред првога, говорећи при сваком од ових као и на првome: *Во воспоми́наниѣ... ꙗкѡ ѡвчѣ на заколеніѣ введѣса... Жрѣтсѣ ѿ агнеца Бжій... Единъ ѿ ви́шнъ... Затим улива у св. путир вино и воду, покрива дискос и путир св. покривачима, кади и говори молитву предложена и све прописано на проскомидији. Св. литургија св. Јована Златоустога или св. Василија Великога врши се обично. А код освећења хлебова говори свештеник после призивања св. Духа: *И сотвори ѡубѡ хлѣбъ сій... а не хлѣбъ сѣа, јер један је Христос; а код узношења говорећи речи: *Сѣа сѣмъ... узноси све агнеце заједно. После овога дроби први агнец, меће део *ИГ у св. путир и улива теплоту као и обично. Затим узевши десном руком кашичицу а левом други агнец, кропи га св. крвљу крстообразно, и то по мекоти где је жртвовао, оставља га у кивот најљиво, да се не дотакне кивот крвљу (мокротом).****

Затим узима остале агнеце као и овај, и чинећи при сваком означено, поставља га у дарохранилницу, где се чува до прве литургије пређеосвећених дарова, да се употреби као што ће бити изложено.¹⁾

34. Чин литургије пређеосвећених дарова.

Литургији пређеосвећених дарова претходи у цркви чин полуноћнице, јутрења, часова и изобразителне, и сама литургија је спојена са вечерњем. Ова литургија је дакле вечерње богослужење и састављена је из прве половине вечерња и једног дела потпуне литургије, и зато би требало да почне око 3 часа по подне, а да се сврши у залазак сунца, наиме онда када је уз пост по црквеном одређењу дозвољено јести. Свештеник дакле који хоће да свршава ову литургију, пошто је пре тога свршио 3. 6. и 9. час и изобразителну, излази после блажена на изобразителној пред царске двери, где се моли и целива иконе као и пред литургијом св. Јована Златоустога или св. Василија Великога и све остало бива као пред овим литургијама; само изоставља молитву: „Гди, низпосли рѣкѣ твою...“ јер се у њој моли да буде удостојен приношења бескрвне жртве, а ова се на литургији пређеосвећених дарова не врши, јер је већ извршена на потпуној претходној литургији; када се пак облачи у св. одежде ништа не говори, него после благослова сваке одежде и целивања исте само каже: Гдѣ помѡлима. После молитве св. Јефрема Сирског не говори се Царю небесный ни Глава въ вышнихъ... , него после трикратног поклона пред св. трапезом уз речи Бже ѡчисти ма грѣшнаго,²⁾ свештеник и ђакон целивају св. престо (на неким местима свештеник целива св. јеванђелије, ђакон св. престо и св. крст на престолу),³⁾ и ђакон узевши ђутећи благослов од свештеника, излази из олтару на амвон и поклонивши се три пута, каже: Благослови владыко, а свештеник чинећи са јеванђелијем знак крста над антиминомом, узглашава: Благословено царство ѡца ѡна... а појци: Яминь, и чита се предначинательный 103. пс.: Благослови душе моя Гда... Ђакон одлази са амвона у олтар, а свештеник чита пред царским

¹⁾ Види Служабник: Чинъ единственна литургиа прѣдшественныхъ.

²⁾ С. В. Булгаковъ, Наставная книга, стр. 921.

³⁾ Ibid.

дверима светилничне молитве са вечерња из служабника, и то од четврте молитве па даље, јер се прве три читају после велике јектеније на антифонима 18. катизме.

Иако је литургија пређеосвећених дарова вечерње богослужење, ипак нам она у овој тајни тела и крви Божанске показује потпуну економију НЗавета, и зато се почиње слављењем лица св. Тројице, откривајући ову тајну у потпуној светлости.

103. пс. се завршује са „Слава, њ њинѣ, и са алилуја 3 пута, иза чега ђакон говори велику јектенију: „Міромъ Гдѣ помѡлимса...“ а свештеник возглас: „Иѡвъ подѡбѣтъ тѣбѣ всѧкаѧ слава...“ завршујући на овај начин благодарност и слављење које Богу приноси свако створење.

Иза возгласа чита чатац 18. катизму, и то први антифон или прву славу ове катизме, која је састављена из 4 псалма 119.—123., завршујући је са слава, ѡ ѡинѣ и са Аллаѡіа три пута, заједно са поклонима. За време читања првога антифона катизме, чита свештеник молитву првог антифона, а ђакон после Аллаѡіа говори малу јектенију, коју свештеник завршује возгласом: Иѡвъ твоѡ дрѡѡка... Сада чита чатац други, а за овим и трећи антифон катизме, т. ј. псалме 124.—128., односно псалам 129.—130., завршујући као први антифон и други и трећи, а ђакон говори иза сваког антифона малу јектенију. На другом антифону говори свештеник молитву другога антифона, а на трећем молитву трећег антифона, завршујући мале јектеније односним возгласима.

Када се почне читати катизма, свештеник оставља јеванђелије, које лежи на антиминосy, иза овога, развија антиминос и доноси са жртвеника дискос на часни престо. Пошто је поставио дискос на развијен антиминос, узима из дарохранилнице на престолу пређеосвећени агнец и поставља га са великом побожношћу на дискос. Сада се клања са ђаконом пред св. дарима до земље и идући око часне трапезе три пута, кади св. даре са свију страна часне трапезе, а ђакон с противне стране трапезе иде око ње клањајући се и држећи свећу. Затим даје свештеник кадионицу ђакону, и поклонивши се до земље пред св. дарима узима дискос на главу са великом побожношћу, и преноси га са престола на жртвеник, идући око часног престола, а ђакон идући пред њиме окренут дарима држи у левој рyци свећу, а десном кади св. даре. Поставивши дискос на жртвеник улива свештеник вино и воду у путир, узима звездицу и окадивши је поставља на дискос над св. агне-

цем, окадивши покровац покрива дискос, окадивши покровац путира покрива путир, говорећи при свакој од ових радња: **ГДѢ помѡлимсѧ**, и окадивши ваздух покрива све, говорећи: **Молѣткѧми сѣбѣхъ ѡтецѣз ѡнашихъ...** После свега овога поставља свећу пред свете даре, кади их три пута, чини велики поклон и одлази к часном престолу где савија антиминос, и поново меће на њега св. јеванђелије. Све ово бива негде по: **Да испрѧкитсѧ**. Иза катизме појци поју: **ГДѢ воззвахъ...** и стихире на **ГДѢ воззвахъ**, а ђакон кади цео храм. Када се запоји **Слѡва**, отвара ђакон царске двери, и свештеник заједно са ђаконом чини вход са кађењем, као и на вечерњу уочи недеље са кадионицом; а када се чита јеванђелије, као на дан обретенија главе Претечеве (24. фебруара), 40 мученика (9. марта) и страсне седмице, бива вход са јеванђелијем.

Затим каже ђакон **Премѡдростѣ**, прѡсти, а појци: **Свѣте тихій**; иза чега ђакон — пошто је окадио часни престо и свештеника и оставио кадионицу на свећњак, који стоји посред отворених царских двери — каже **Кѡнмемѣхъ**, свештеник **миръ кѣкѣхъ**, ђакон **Премѡдростѣ**, чатац: „**прокіменѣхъ гласѣхъ (N)**“, и појци поју прокимен (са стихом његовим). Ђакон опет: **Премѡдростѣ**, чатац **Бытіѡ чтѣніѣ**, ђакон **кѡнмемѣхъ**, и чита чатац паримеј. Иза читања паримеја ђакон каже **Премѡдростѣ**, чатац: **прокіменѣхъ гласѣхъ (N)**, и појци поју други прокимен са његовим стихом. Затим каже ђакон узвишеним гласом: **повелѣте¹⁾**, а свештеник узевши кадионицу и свећњак и стојећи пред часном трапезом окренут према истоку, чини свећњаком знак крста према истоку, говорећи: **Премѡдростѣ**, прѡсти. Затим окренувши се према народу, говори са царских врата: **Свѣтѣ Хрѣтовѣхъ просвѣщѣтеѣхъ кѣсѣхъ**, и затим се чита: **Прѣтчиѣ чтѣніѣ**; а када је празник или светитељ са полијелејем, чита се и паримеј празника или светога. После читања **Прича** каже свештеник: **Миръ тѣ**, ђакон: **Премѡдростѣ**, а чатац поје на сред храма: **Да испрѧкитсѧ...** и цео народ клечи.

Читање паримеја из **Бытіѡ** и **Прича**, које долази иза входа, и обреди уз ово читање имају овај смисао: **Књига Бытіѡ** описује пад Адамов, заблуду људи и казне које су дошле из тога; а **књига Прича** навешћује долазак Христов на земљу. Зато симболише свештеник са упаљеном свећом

¹⁾ **Повелѣте** је превод грчке речи **κελεύσατε**, којом се обраћало старијем лицу за дозволу почетка какве службе или каквог дела. Са речју **iubete** обраћали се конзулу пред почетак народних игара. Са речју **κελεύσατε** обично се обраћао црквени старешина императору пред почетак какве придворне или црквене церемоније. У давашњем богослужбеном језику овом се речју обраћа ђакон без разлике епископу и презвитеру, а српски би је могли превести са: **поволите**, **заповедајте**. Види **И. Мансвѣшовъ**, **Церковный уставъ**, М. 1885. стр. 197. 344.

самог Исуса Христа, светлост света, која просвећује сваког човека који долази на свет. Овом светлошћу побуђивао је свештеник у старој цркви код оних који се спремаху за крштење или код оглашених жељу да приме ову тајну; овом пак светлошћу опомиње нас црква, а нарочито оне који се спремају за примање св. причешћа, на покајање и скромност. Зато сада народ и обе певнице клече, а свештеник стоји пред часном трапезом и кади, а чатац поје свечано: *Да исправитса...*

Када чатац заврши ову песму, поје је десна страна још једном и у ово време стоје право сви верни с десне стране цркве, а чатац и они с леве стране падају на колена. Затим чатац стојећи поје стих: *Гди, козвѣхъ къ тебѣ, ѡсакши мѧ...* иза чега лева страна стојећи поје: *Да исправитса...*, а чатац и десна клечи. Чатац поје даље стих: *Положи, Гди, хранѣнїе ѡстѡмъ моймъ...*, а десна страна стојећи поје: *Да исправитса, док чатац и лева клечи; на крају појац стојећи поје: Не ѡклони сѣрдце моѣ къ словеса аскѡствѣа...*, а лева поје право стојећи: *Да исправитса, а десна клечи.* Свештеник за време појања *Да исправитса* кади часну трапезу са све четири стране и после свега сам (или појац) клечећи поје прву половину *Да исправитса...*, а цео народ наставља: *воздѣанїе рѣкъ моѣю жѣртѣ вечернѣа, и чїне сви три велика поклона с молитвом Јефрема Спрског.* — Ово свечано појање опомиње нас првих хришћанск. времена, када појци нису били одељени од народа, него је цео народ узимао учешћа у појању, или се поделио у две стране, појући неизменично једна за другом.¹⁾ Данас не клечи она страна која поје, према примеру старе цркве, када они који појашу нису клечали, ни лицем се и земљи сагибали, него стојашу право, да би се могли слободно кретати и да не би уносили дисхармонију у појање.

Када је празник у који се чита апостол и јеванђелије, после: *Да исправитса* каже ђакон: *Бѣнїмъ и остало, а чатац одговара са прокименом апостола, и чита апостол; ђакон чита јеванђелије²⁾* и затим говори јектенију: *Рцѣмъ вси...* А ако није празник, ђакон говори непосредно после: *Да исправитса...* и после метанија: *Рцѣмъ вси ѿ всѧ...* За време ове јектеније свештеник чита тихо молитву „прилѣжнагѡ молиѣа: *Гди Бже нашѧ...*“, коју чита и на литургији св. Јована Златоустога, а завршује јектенију возгласом: *Иѧкѡ мѣлостивѧ и челоѡколюѡвїцѧ...* Затим долази јектенија за оглашене, као и на Златоустовој литургији.

¹⁾ Испор. *Joannis Chrysostomi Expositio in psalmum 145 (Migne, Patr. gr. T. 55. p. 473)* и *Basilii Epist. 204. ad Neocaesarienses (Migne, Patr. gr. T. 32. p. 756).*

²⁾ Устав: 24. фебр., 9. марта, 34. и 35. храм. глава, а страсне седмице само јеванђелије (Устав страсне седмице).

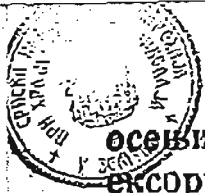
За време јектеније за оглашене говори свештеник тихо мољитву: „Бже, Бже нашь. . .“ у којој се моли да Бог избави оглашене од старе варке, да их позове у вечни живот, да им просвети душе и тела, да их приброји умноме стаду. . ., отварајући у ово време антиминос. Свештеник завршује ову јектенију возгласом: „Да њ тѣи съ нами славатъ. . .“ (крстећи губом антиминос), и затим говори ђакон: *Слѣицы ѡглашенѣи, ѡзвѣдите. . .* Од среде средопосне недеље до пређеосвећене на вел. Среду после возгласа: *Да ѡ тѣи съ нами славатъ. . .*, којим се завршује јектенија за оглашене, говори се на пређеосвећеној литургији јектенија и молитва за оне који имају да се просвете.

У јектенији за просвећене, у којој први став гласи: „Слѣицы ѡглашенѣи, ѡзвѣдите: слѣицы ко просвѣщенію. . .“, моли се ђакон да их Бог утврди и укрепи, да их удостоји у згодно време кунке обновљена (крштења), опроштаја грехова, а у молитви за оне који се спремају за св. просвећење моли се свештеник да Бог просвети њихове мисли, да их учврсти у вери, да их утврди у нади, усаврши у љубави. . . Јектенију ђаконову завршује свештеник возгласом: „*Иже тѣи еси просвѣщеніи наше. . .*“, иза чега ђакон каже: „Слѣицы ко просвѣщенію, ѡзвѣдите: иже ко просвѣщенію, ѡзвѣдите: Слѣицы ѡглашенѣи, ѡзвѣдите: (да никто ѡ ѡглашенныхъ, слѣицы вѣрѣи пакѣи ѡ пакѣи. . .“

Најобичније време за крштавање катихумена или оглашених беше у старој цркви дан силаска св. Духа, Богојављења и нарочито навечерје Ускрса или ноћ Велике Суботе. Зато се и поје у те празнике место трисветог на литургији: *Слѣицы во Хрѣта крестѣице. . .* Катихумени који су желели да приме крштење у ово последње време, моралису ову своју вољу изјавити епископу одмах у почетку четрдесетнице,¹⁾ а најкасније до краја друге седмице четрдесетнице. Они се одељиваху од других катихумена и били су упућивани у више поуке хришћанске вере, потребне за примање крштења, учећи символ вере и молитву Господњу, и оно, што с обзиром на дисциплину аркани (*disciplina arcani*) нису учили катихумени нижих степена.²⁾ Затим се катихумени који се спремаху за св. просвећење кроз више дана подвргаваху т. зв. испитима (*εξετάσις*), који беху спојени са разним церемонијама и радњама, са држањем запаљене свеће у руци,

¹⁾ Испор. 45. канон лаодикијског синода.

²⁾ Испор. *Cirilli Hieros. Cat. V. De fide et Symbolo* и *Joannis Chrysostomi Homil. 20. in Math. c. 6.*

осецавањем крстом од стране свештеника или епископа, са ексорцизмима, дувањем у лице, молитвом и полагањем руку. Најобичнији дан овога испита био је среда четврте седмице четрдесетнице, и пошто су над катихуменима на свакој литургији читане молитве заједно са полагањем руку, то онда нису могле изостати молитве и на литургији пређеосвећених дарова, и на овој се додаваху још нарочите молбе од среде четврте седмице четрдесетнице, без сумње с обзиром на најобичнији испит катихумена и с обзиром на блиско време крштења оглашених.¹⁾

Иза возгласа „Слѣдцы вѣрныи, пакы и пакы мироу ГДѦ помолитса“ долазе као и на литургији св. Јована Златоустага две јектеније и две *молитве за верне*.

У првој јектенији моли се ђакон да нас Бог заступи, снасе и помилује, а свештеник чита тихо прву молитву верних, у којој се моли да Бог ослободи све наше осећаје од смрти која долази од страсти, давши им доброг владика за унутрашњу мисао.

Иза возгласа: „Пакы подвѣдѣтѣ текѣ ксакла слава...“ говори ђакон другу јектенију: пакы и пакы мироу ГДѦ помолитса... а свештеник чита *другу молитву верних*, у којој моли Бога да буде милостив нама грешницима и да нам дарује да се без осуде причестимо.

Када свештеник заврши другу јектенију возгласом: „По дарѣ Хрѣта твогѣ...“ појци поју на место херувимске песме песму: „Нѣмѣ силы невѣсныа съ нами невѣдномо слѣжатѣ: сѣ бо вхѣдитѣ, црѣ славы, сѣ жѣртва тайнаа совершена дорѣноситса“. Када појци запоју ову песму ђакон улази у олтар кроз северне двери, отвара царске двери и читајући 50. псалм кади часни престо (само од напред 3 пута), жртвеник, свештеника и ставши заједно са свештеником говоре уздигнутих руку: *Нѣмѣ силы*, ђакон: *Вѣрою... три пута*, и пошто су се свештеник и ђакон три пута поклонили, целивају престо, одлазе к жртвенику и каде свете дарове. А свештеник узевши ваздух поставља на ђаконова плећа, затим узевши св. дискос поставља га на своју главу држећи га десном руком, а путир узима у леву руку при прсима, и тако чине вход кроз северна врата ништа не говорећи; ђакон пак идући пред свештеником кади више пута. Појци

¹⁾ Види речено о оглашенима код јектеније за оглашање на литургији св. Јована Златоустага.

тихо поју: сè жёртва та́йна, а цео народ с појцима падне челом к земљи, јер се клањају освећеном агнецу ИХристу. А када ђакон и свештеник уђу у олтар, дижу се појци и народ, и наставља се појање: *И́крою ѿ люкóвию прѣстѣннѣх, да причáстницы ж́изни вѣчнѣа бѣдѣмѣ. Ёллилѣѣа, ёллилѣѣа, ёллилѣѣа.* Свештеник пак поставља св. тајну на антиминос, скида покровац са дискоса и путира и покрива их само ваздухом са ђаконових плећа ништа не говорећи, само кади иза тога и метанише уз молитву Јефрема Сирског три пута са ђаконом, и затварају се царске двери и навлачи завеса до пола. На литургијама св. Василија Великог и св. Јована Златоустога поје црква у време великога входа да ми тајно представљамо херувиме, а на прећеосвећеној учи она у својој песми, да саме небесне силе служе заједно с нама, јер овде улази цар славе не у слици и символу, него у реалности и у суштини тела и крви своје. Зато се на споменутим литургијама поштују св. дарови пошто још нису освећени, зато што ће бити освећени; а на литургији прећеосвећених дарова поштују се они као освећени и савршени, пошто су постали само тело и крв Христова.¹⁾

Пошто су дарови постављени на часну трапезу већ освећени, то се сада на прећеосв. литургији не говоре јектеније и молитве које се читају после херувимске песме на литургијама св. Василија Великог и св. Јована Златоустога, јер се скоро све јектеније и молитве односе на освећење дарова, које се овде не врши. Исто тако се на литургији прећеосвећених дарова не чита ни символ вере, јер се он почео употребљавати на литургији крајем V. и у току VI. столећа, у време, када литургију прећеосвећених дарова још није био писмено изложио св. Григорије Дијалог.

Затим долазе припремне молитве за св. причешће, пошто ђакон говори јектенију: „*Испóлнимѣх вѣчѣрнѣю молѣтвѣ нáшѣ Гдѣви,*“ а свештеник чита тајно молитву: „*Иже неизречѣнных ѿ невидимыхъ тáинѣхъ Бже. . .*“, у којој моли да Бог освети душе и тела свију освећењем које се не да одузети, да се чистом савешћу, непосрамљеним лицем, просвећеним срцем причестимо самим Христом, истинитим Богом нашим. Ова се молитва приписује св. Атанасију Великому, јер — како нам каже патри-

¹⁾ Испор. *Symeonis Thessalonicensis Responsa ad Gabrielem Pentapolitanum* Quaest. 57 код *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 909.*

јарх Михаило Керуларије (XI. стол.) — у најстаријим рукописима литургије пређеосвећених дарова, које је без сумње видио, било је изнад ове молитве означено име св. Атанасија.¹⁾

Затим говори свештеник возглас: „И сподоби насъ, владыко. . .“ и затим се рецитије *молитва Господња*. Затим долази све као на литургији св. Јована Златоустога. Иза молитве: „Вонши, Гди Исѣ Хрѣ Бже нашъ“ клањају се свештеник и ђакон пред часним престолом, говорећи три пута: „Бже, ѿчисти мѧ грѣшнаго“. Затим, пошто се завеса сасвим навуче, подвлачи свештеник руку под ваздух којим је покривен дискос и дотичући се св. агнеца говори — пошто ђакон прво каже *Вонши* — узвишеним гласом: „Пржде свѣщеннаа сѣѧ сѣѧмъ“, појци поју: „Единъ свѣтъ, единъ Гдъ. . .“ и ђакон улази у олтар и затим се поје *киноник*: „Ижеиѣти и видите, ѡкъ влѧгъ Гдъ. (ис. 33.) Алнаѣѧ, Алнаѣѧ, Алнаѣѧ“. Када је ђакон рекао: *Вонши* сви падну на колена и остају тако док се не почне појати „Единъ свѣтъ. . .“ Затим подиже свештеник ваздух и причешћује се²⁾ св. тајном као и на литургији св. Јована Златоустога, само са овом разликом: Када свештеник метне частицу *ИѦ* у св. путир ништа не говори, исто тако и ђакон уливајући теиноту у путир не говори ништа, јер су односне речи наговорене на потпуној литургији. Када свештеник даје ђакону частицу св. тајне, говори: „Н., свѣщеннодѣѧконѧ, приодлетѣа чѣстнѧи ѧ сѣѧи ѧ причѣстѧи тѣло ѧ крѡвъ. . .“, исто тако и свештеник узимујући частицу св. тајне говори: „Чѣстнѧи ѧ прѣсѣѧи тѣло ѧ крѡвъ. . .“ После причешћа св. тајном свештеник отире губом руку говорећи 3 пута: „Слѧва тѣлѣ Бже“, и целива губу, иза чега узима свештеник обема рукама путир са убрисом, пије из њега три пута, ништа не говорећи; а ђакон тада не пије из путира, него после при потребљењу дарова. Када свештеник служи без ђакона и он после причешћа св. тајном не пије из путира, него после код потребљења св. тајне.

После причешћа чита свештеник молитву благодарности: „Благодаримъ тѧ спаса всѣхъ Бга. . .“ а ђакон спрема св. дарове *ИѦ* у путир ништа не говорећи, ако нема при-

¹⁾ Испор. *Leo Allatus, De missa Praesantific.* на крају његове књиге: *De ecclesia occident. et orient. perpetua conversatione libri III.* Colon. Agr. 1649. I. III. p. 1572 et 1578.

²⁾ Чин свештеничког причешћа наложен је у Служабнику пред литургијом пређеосвећених дарова. Види тамо: *Поздравити ѡ ижеиѣтихъ несправалитиѣхъ въ сѣдѣннѧи пржде свѣщеннаа алѣѣрѧи.*

часника. Ако има, чини се као и на литургији св. Јована Златоустога. Затим отвара царске двери и ђакон узимајући св. путир од свештеника говори: „Со страхомъ Бѣжимъ ѿ вѣроу пристѣпите“, а појци: „Благословлю Гда.“ Затим се приближују верни који хоће да се причесте и причешћују се исто тако као и на литургији св. Василија Великог или св. Јована Златоустога. За време причешћивања поје се: „Тѣло Хрстово.“ Када се сврши причешће верних, благосиља свештеник народ, говорећи: „Спаси, Бѣжи, люди твоѣ ѿ благословіи достоѣніи твоѣ“, а појци: „Хлѣбъ живіи.“ Ако нема причасника иза: „Благословлю Господа“ долази одмах: „Спаси, Бѣжи“ и редом све даље. Даље долази до свршетка све као и на литургији св. Василија Великога и св. Јована Златоустога, само што се заамвона молитва и молитва „внигда потребити стѣа“ на литургији пређеосвећених дарова разликује од оних на литургијама св. Василија и св. Јована Златоустога. У заамвној молитви моли се свештеник — сходно времену поста — да нам Бог даде да свршимо дане поста, да сачувамо нераздељену веру, да сатремо главе невидљивих змија, да победимо грех и да се без осуде поклонимо св. васкрсу; а у молитви при потребљењу св. дарова, моли се свештеник да нас Бог сједини својом умном стаду и покаже као наследнике Свога царства. Отпуст је дневни као и на потпуној литургији, само се овде спомиње св. Григорије Велики, епископ Римски. После отпуста читају се благодарствене молитве као и иза литургије св. Јована Златоустога.

Јавна заједничка седмична богослужења.

35. Седмична богослужења.

Напред изложене чинове врши црква сваког дана црквене године и према томе везује она за сваки дан црквене године по месечном датуму успомену једног или више светитеља, или успомену једнога или више св. догађаја. Но поред успомене, која се везује за поједине дане по датуму месеца, везује црква и за сваки дан седмице још успомену ког св. догађаја или групе светитеља или успомену појединих светитеља, који су се прославили у делу спасења, на утврђењу и ширењу хришћанске вере и цркве, одликујући се светим животом. Ово седмично празновање проводи у црквеним чиновама (богослужењима) сваког седмич-

ног дана измене не само у погледу садржине, него и у погледу појединих радња, додајући појединим деловима црквених чинова извесне обреде, читања, молитве и песме, или изостављајући их. Овде ћемо изложити седмичне црквене чинове за сваки поједини дан утолико, уколико се на њима мењају свакидашњи црквени чинови.

36. Васкрсна (недељна) богослужења.

Први дан седмице, т. ј. недеља, посвећена је успомени васкрса Христова. Па као што дан васкрса у кругу црквене године наткриљује својим значењем све остале годишње празнике и као што се црквено празновање васкрса одликује између осталих црквених годишњих празника нарочитом свечаношћу, исто тако се и недеља одликује како својим високим значењем између осталих дана седмице, тако и свечаношћу, те тако црква разликује богослужење недеље од богослужења седмичних дана разним изменама.

У суботу увече врши се после 9. часа велико вечерње, које се у почетку врши исто тако као и свакодневно вечерње. После велике јектеније чита се цела прва катизма, у којој се пророчки представља живот, страдање, смрт и васкрс Спаситељев. Између антифона (слава) катизме ~~говори~~ се мала јектенија и то после првог антифона са ~~возгласом~~: „Иѡв твѡа держава...“, после другог са возгласом: „Иѡв ваѡх ѡ члѡвѡколюбицѡ“, после трећег са возгласом: „Иѡв тѡи ѡси Гѡх наѡх...“ Код нас ако се чита катизма, чита се само прва слава катизме са односном малом јектенијом после ње, која се у служабнику налази, но обично се на вечерњу у суботу уопће изоставља читање катизме. За време појања стихира на Гѡи ~~возвѡх~~ кади свештеник цео храм почев од часне трапезе, пошто се пре тога обукao у фелон. Ако пак презвитер служи са ђаконом, тада кади ђакон. У последњем случају презвитер облачи фелон за време појања: „Иѡв ѡутвѡрдѡса мѡлѡсть ѡгѡ на наѡх...“ Иза стихира на Гѡи ~~возвѡх~~ поје се Слава: светог, ако га има, ако нема Слава, ѡи ѡиѡнѡ: богородичан догматик¹⁾ владајућег гласа. Док се поје Слава, ѡи ѡиѡнѡ свештеник и ђакон врше вход овако: прво отворе царске двери, а затим узима ђакон кадионицу и обилазећи око часне трапезе, клањају се са сваке њене стране, као и гор-

¹⁾ Види Л. Мирковић, Православна литургија, I. део стр. 230.

њем престолу и жртвенику. Затим излазе на северне двери, ђакон напред, а за њиме свештеник са спуштеним рѹкама и отпуштеним фелоном, и долазе на доле иза амвона према царским дверима. Ту се обојица поклоне и пошто ђакон, који стоји с десне стране свештенику, држећи ораp са три прста десне руке, тихо каже: „ГДѢ помѡлимса“, свештеник говори тихо молитву входа: „Кѣчиръ, ѡ забѡра...“ Иза ове молитве обојица се исправе и ђакон показујући с ораpом на исток, говори: „Благословѣ вѣко стѣиѡ вхѡдъ“. Свештеник благосиљајући исток говори: „Благословѣиѡ вхѡдъ стѣиѡ твоиѡ ГДѣ всигда...“ Затим ђакон позива свештеника да благослови кадионицу речима: „Благословѣ, владѣико, кадило“, а свештеник благосиља кадионицу молитвом кадила: „Кадило твоѡ приносимъ...“, иза чега ђакон одлази пред царске двери и ту кади иконостас, престоле, певнице и храм са доле, а када се сврши појање догматика, говори, кадећи царске двери: „Премѣдрость, прости“, позивајући тиме на пажљиво слушање песме: „Свѣте тихѣй...“, која се одмах затим чита. За време ове песме ђакон и свештеник улазе у олтар, где ђакон окади часну трапезу и присутне. После свѣте тихѣй ђакон са царских двери говори: „Вѣнчанъ“, свештеник благосиљајући: „Миръ всѣмъ“, ђакон: „Премѣдрость, вѣнчанъ“. Ове речи имају исти значај као и на свакидашњем вечерњу. Затим се поје прокимен дана: „ГДѢ воцарѣса, въ лѣпотѣ ѡплчѣса“ — са односним стиховима. Док се поје прокимен свештеник окренувши се западу, са прекрштеним рукама (согвѣнк ѡмѣлѣи рѣцѣ) очекује свршетак прокимена, затим се обраћа истоку, клања се, и затворивши царске двери стане на своје место.¹⁾ (У типику гл. 2. стоји да се царске двери затварају пре узгласа: „Вѣнчанъ, миръ всѣмъ“...).

Вход вечерња представља долазак Христов на свет, цео људски живот Његов и вазнесење. *Симеон Солунски* каже: »Овде (т. ј. на вечерњу) чини свештеник вход, изишавши откривене главе из олтара, са кадионицом у рукама, клања се посред храма и уставши моли се, затим учинивши знак крста руком и кадионицом, опет улази у олтар. Овим свештеник показује да је једнородни Син Божји, који је сишао с небеса до нас, опет узишао на небеса и уздигао нас. Овим излажењем из олтара, приклањањем главе, исправљањем,

¹⁾ Види служабник.

речима: „Премѣдростъ, прѣсти“, благоспѣвањем, кађењем (или изношењем јеванђелија ако је вход са јеванђелијем) и уласком у олтар, приказује свештеник све што се односи на наше спасење. Излазећи из олтара и долазећи на средину храма означава силазак Христов и смерност; одеждама — ваплоћење, стојањем посред храма и приклањањем главе — распеће Христово за нас посред земље, смрт и силазак у ад. После овога свештеник поклонивши се, моли се тихо као онај који носи слику Христа, који је предавши себе и сишавши у ад, избавио нас отуда.“¹⁾

Зато се у почетку входа отварају царске двери у знак да је рај због пада Адамова за дуго времена био затворен; а сада нам је доласком ИХриста отворен не само улазак у рај, него и у небо, које олтар представља. Зато на входу вечерња показује ђакон држећи орап према истоку — месту раја и имену ИХриста,²⁾ — да би подсетио свештеника да је улазак у небо стечен од ИХриста свима светитељима, Божјим, који су први осетили плодове доласка Христова на земљу и Његова искупљења. У овом смислу и каже свештеник: „Благословѣнъ вхѣдъ стѣхъ твоихъ Гди...“ Плодове те осетићемо и ми ако пођемо стопама светитеља. Да ли пак ми идемо њиховим стопама назн сам Господ ИХристос с неба, кога представља свештеник окренут западу и гледајући верне за време појања прокимена. Свештеник на входу иде спуштених руку, а појање прокимена слуша прекрштених руку, у знак смирене и кратке појаве Христове у свету.

После прокимена (односно паремеја, ако се чита) излази ђакон на северне двери и ставши на амвон, говори потпуну сугубу јектенију (са „Рцѣмъ вси...“), што је једна особина великог вечерња. Иза сугубе јектеније чита се молитва: „Сподѣви, Гди...“ иза које ђакон говори прозбену јектенију испред царских двери. Иза ове поју се стихире на стиховиње васкрсне са односним припевима и слава, ѿ икѣнъ. После стихира на стиховиње чита се: „Иѣркѣ ѿшѣрѣни...“, трисвето, Оченаш, затим свештеник каже: „Иѣкѣ твоѣ ѣсть царство...“, иза чега се поју отпустителни тропари по обичају. После тропара отварају

¹⁾ *Symeonis Thessalonicensis, De sacra precatioe* c. 333. код *Migne, Patr. gr. T. 155. p. 605.*

²⁾ Зах. 6, 11. Непор. *Веніаминъ, Новая Скрижаль, Спб. 1908. стр. 102. и 103*

се царске двери, ђакоп испред Христове иконе на иконостасу, каже: „Примѣдростъ“, појци „Благословѣ“ и даље, све као и на дневном вечерњу, и најпосле бива отиушт у суботу вечера.¹⁾ (У суботу увече ако бива свеноћно бденије поје се предначителни псалом по 8. гласу, катизма исто тако би требало да се поје. Иза прозбене јектеније бива литија и благосиљање хлебава, иза кога одмах долази јутрење, а изостањају се: мало повечерије, полуноћница и молитве за владара на јутрењу, које почиње одмах са шесто-псалмијем).²⁾

Јутарња богослужења у недељу почињу као и у остале дане са полуноћницом, и то полуноћницом по всѣмъ недѣлѣмъ.

Васкрсна полуноћница разликује се од свакиданшње и суботне полуноћнице како по садржини тако и по саставу. На овој полуноћници спомен о другом доласку Христовом побуђује у нама радосне осећаје, јер свака побожна душа очекује долазак судије света и јер је дан доласка Господњег време потпуног откривења славе Његова царства, које ће праведници будни дочекати. По саставу васкрсна полуноћница је краћа од дневне и суботне, јер у њој нема другог дела — молитава за умрле, које црква у васкрсне дане изоставља, јер се не слажу са радосном успоменом васкрса Христова.

*Чин васкрсне полуноћнице:*³⁾ После обичних почетних молитава чита се 50. псалом, а за њиме се поје тројични канон владајућег гласа из октоиха. Када се сврши 9. песма, поје се тројично величаније: „Достоѣно ѣсть ѣкѣ коѣстинѣ...“ и остали тропари, који се приписују Григорију Синајском († 1370). У тројичном канону је укратко изложено учење о св. Тројици, о Богу и Његову одношају спрам света и човека, а у тројичним тропарима позива нас црква да приносимо Богу победну анђеоску песму; и молимо се у њима Богу, да нам засија лучезарне муње за посматрање бесконачних савршенстава и дела тројичног Бога. Затим долази „трисѣтѣ, Оче нашѣ, ѣкѣ твоѣ ѣсть царство...“, ипакој гласа, „Гди помилѣви“ 40 пута, Слава, ѣ ѣнѣ: Чистѣишѣю...“, и свештеников возглас: „Бже оуцѣдри нѣ...“ Затим свештеник пред

¹⁾ Испор. типик гл. 7.

²⁾ Поредак вечерња на свеноћном бденију у суботу увече види у типик у гл. 2.

³⁾ Види типик гл. 7. и часловац: полуноћница по всѣмъ недѣлѣмъ.

царским дверима окренут народу чита молитву пресветој Тројици од Марка монаха, касније епископа Идрунтскога (IX. столеће): „*Всегошца и животворца...*“ и мали отпуст, који почиње са „*Воскресій въз мѣртвых...*“ После отпуста говори свештеник окренут олтару јектенију: „*Помолимса...*“ и остало са возгласом: „*Мѣтвами стѣхъ Оѣцъ нашихъ... Аминь*“.

На јутрењу после велике јектеније на Бѣз Гдѣ поје се тропар васкрсан (2 пута), *Слѣва*: тропар светога, и *нѣнѣ*: богородичан васкрсан отпустителни по гласу тропара светога. Ако нема тропара светога, тада *слѣва*, и *нѣнѣ* богородичан тропара васкрсног. Ако има два света са својим тропарима, поје се: тропар васкрсан једанпут, тропар првог светога, *слѣва*: тропар другога светога, и *нѣнѣ* богородичан васкрсан по гласу другога тропара.

После тропара чита се прва катизма (2. по реду у псалтиру), а иза ње мала јектенија са возгласом: „*Ико твоѣ держава...*“, затим први сједален васкрсан, на коме се његов богородичан замењује богородичним тропара владајућег гласа, ако се богородичан васкрсан није појао са тропарима. Затим долази друга катизма (трећа у псалтиру) са малом јектенијом и возгласом: „*Ико въз и человеклюбвиц...*“, а иза овога поје се други сједален са својим богородичним.

Затим се кадгод поје полијелеј (134. и 135. пс.), кадгод „*непорѣчны*“ т. ј. 17. катизма: „*Блжѣни непорѣчни въз пѣть...*“ (Пс. 118.). Отуда се васкрсни тропари иза катизме погрешно зову »непорѣчни тропари«, место »тропари после непорѣчних«.¹⁾

Код нас се у недеље обично изоставља и одмах после другога сједална поју се васкрсни тропари: „*Ангелскій совѣръ оудѣвса...*“ и остали са припевом 12. стиха 118. псалма: „*Благословѣнъ еси Гди, навчи мѣ ѡправданѣмъ твоимъ*“. У овим васкрсним тропарима описује се васкрс Христов, спомињу се анђели и мирносице, сведоци овог најрадоснијег догађаја. Док се поју ови васкрсни тропари, свештеник у фелону, или ђакон, кади цео храм, а ово кађење сећа нас мира, које купише мирносице да помажу тело Исусово (Мар. 16, 1; Лук. 24, 1).

Иза васкрсних тропара долази мала јектенија са возгласом: „*Ико благословѣса има твоѣ и прослѣвса...*“ Сада се

¹⁾ Види С. В. Булгаковъ, Настольная книга, стр. 863.

поје ипакој, а иза њега степени антифони.¹⁾ После антифона долазе узгласи којима се верни спремају за достојно слушање читања Св. Писма, наике свештеник, или ђакон каже: „*Πρόνοια, προέδρα*“, чиме позива на пажљиво слушање прокимена гласа, који се поје три пута. Иза прокимена каже ђакон: „*Γὺν πομπόλιμα*“, појци *Γὺν πομπόλιμα*, а свештеник каже возглас: „*Ὡκω σβάτз. ёси, Бже наш. . .*“, иза кога се цоје: „*Εσάκοε духάνиε да хвалитз Гѡа*“ (3 пута), а трећи пут додаје се још стих: „*Хвалите Бга во стѣхз ёго*“, (а требало би још и: „*хвалите ёго во оутверждѣнии скѣлы ёго*“). *Εσάκοε духάνиε* би према служабнику требао да поје ђакон, но он обично каже то, а појци поју. Пре читања јеванђелија отварају се царске двери и ђакон када их отвори, каже: „*Ὡ ω σποδóбитисα námз слышáнию стáгw ёвангелiа Гѡа Бга мóлимз*“, а верни на то поју три пута: „*Γὺν πομπόλιμα*“. На пажљиво слушање јеванђелија позивају се сада верни речима ђакона: „*Πρόνοια, πρόсти оутслишимз стáгw ёвангелiа*“, иза којих свештеник подељује благослов: „*Μίρз всѣмз*“, — јер је јеванђелије донело мир целоме свету, — нашто појци одговарају: „*Ὡ дс-хови твоёмз*“, и свештеник речима: „*Ϟ (ἱμαρεкз) стáгw ёвангелiа чтѣниε*“ именује јеванђелиста из кога ће читати, и затим се са царских двери чита једно од 11 васкрсних јеванђелија,²⁾ која се читају увек у недеље на јутрењу (осим када у недељу падне празник Христов, Богородични и храмовни, када се чита празнично) од недеље свих светих па до Цвети. У време педесетнице у недеље на јутрењу читају се васкрсна јеванђелија, али другим редом. На јутрењу чита јеванђелије презвитер, а на литургији ђакон. На јутрењу чита свештеник јеванђелије зато, што њему приличи да прво храни речју Божјом оне, који ће после на идућем богослужењу, наике на св. литургији, хранити тајанственим хлебом. Дужност хранити верне прво речју, а затим хлебом, јесте по примеру ИХриста, који је цркву хранио прво учењем, а затим телом својим. Затим ИХристос је заповедио својим ученицима да прво уче, а затим да крсте (Мат. 28, 19).³⁾

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна литургика, I. део стр. 222. Тумачење степених антифона види: *Νικηφόρος Κάλλιστος ὁ Ξανθοπούλου*, *Ἐρηνηνα εἰς τοὺς Ἀναβάθμους τῆς Ὁκτωήχου* (8^ο, ed. Kyriilos Athanasiades, Jerusalem, 1862).

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургика, I. део, стр. 288.

³⁾ Испор. *Веніаминз*, Новая Скрижалъ, Спб. 1908. стр. 126.

Иза јеванђелија и „Слѡва тѣбѣ, Гдѣ, слѡва тѣбѣ“ чита се: „Воскресѣнїе Хрѣтово видѣвши. . .“ и покајни 50. псалом, за време кога свештеник са јеванђелијем излази из олтара, као од гроба, кроз царске двери држећи га при прсима, и ставља га на налоњу ради целивања. 50. псалом се чита у знак да је Господ ради наших грехова умро и васкрсао, да нам дарује вечни живот. Иза 50. псалма поје се „Слѡва: Молїтвѡми аїтѡловѡ. . . И нѣнѣ: Молїтвѡми Бѣы, затим: „Помїлѡй мѡ Бже по велицѣй мїлости твојей. . .“ и стихира васкрсна: „Воскрѣсѡ Іисѡ ѿ грѡба. . .“

После ових песама излази ђакон пред царске двери и чита први део молитве са литије на вечерњу: „Спасї, Бже, люди твоѡ. . .“ на коју верни одговарају: „Гдѣ помїлѡй“ (12 пута), а свештеник је завршује возгласом: „Мїлостїю ѡ щедрѡтами. . .“ и затварају се царске двери.

Затим долази канон,¹⁾ катавасија по уставу, т. ј. која је прописана да се поје. После 3. 6. и 9. песме ђакон говори малу јектенију испред царских двери (или свештеник у олтару) са односним возгласом у служабнику. Сваком делу канона додају се неке песме, тако после треће песме, мале јектеније и возгласа поје се кондак и сједален са богородичним светога из минеја, после шесте песме кондак васкрсан и икос, и пролог или синаксар, а после девете песме светилян васкрсан и светога. Пред ирмосом 8. песме поје се уз поклон: „Хвалїмѡ, вѡгослѡвїмѡ, покланѡемсѡ Гдѡвѡ.“ и долази ирмос осме песме, иза које свештеник или ђакон кадећи испред часне трапезе говори: „Бѣѡ ѡ мѣрѡ свѣта пѣснѡми (или вѡ пѣснѡхѡ) возвѡлїчимѡ“, на што се поје: „Велїчитѡ дѡшѡ моѡ Гдѡ. . .“ с припевом: „Честїкѡшѡю хрѡвїмѡ. . .“, за време које песме се кади цео храм. Затим долази девета песма канона; мала јектенија и возглас од свештеника: „Іѡкѡ тѡ хвалѡтѡ“. . .

Сада узглашава ђакон: „Сѣѡ Гдѡ Бгѡ нѡшѡ“, што би ђакон требао да поје владајућим гласом, са стиховима 1. Іѡкѡ сѣѡ Гдѡ Бгѡ нѡшѡ, и 2. Нѡдѡ всѣмї людемї Бгѡ нѡшѡ“, и затим се поје васкрсени ексапостилар, — који по садржини одговара на јутрењу читаном васкрсном јеванђелију — „Слѡва: светилян светога (ако га има), ѡ нѣнѣ“ богородичан ексапостилара. Према томе има ексапостилара колико и вас-

¹⁾ Види Л. Мирковић, Прачославна Литургика, I. део, стр. 223.

крсних јеванђелија, и увек се поје онај ексапостилар, који по броју одговара броју прочитаног васкрсног јеванђелија. Који се ексапостилар поје у коју недељу одређује се по т. зв. столновима,¹⁾ које имамо у типнику (гл. 54.), на крају октоиха, следовном псалтиру и великом часловцу.

Затим се поје „Всѧкоє дыханїє“ и хвадитне стихире по гласу који влада, *Глѧва*: јеванђеоска јутарња стихира²⁾ (има их колико и ексапостилара, односно јутарњих васкрсних јеванђелија, те и она одговара бројем односно броју ексапостилара или јутарњих јеванђелија, а имамо их штампане заједно са ексапостиларима), „и нѧнѧ“ богородичан: „Прѧблѧгословѧна ѧси Бѧѧ...“, и затим се поје велико славословије, које се чита на јутрењу у седмичне дане. После песме: „Сѧѧй Бѧѧ...“ којом се завршује велико славословије, поје се васкрсан тропар: „Днѧсѧ спасѧнїє мїрѧ вѧстѧ...“ (ако се поје 1. 3. 5. и 7. глас) или „Воскрѧсѧ ѿ грѧва...“ (ако се поје 2. 4. 6. и 8. глас) владајућим гласом. Затим долази сугуба и прозбена јектенија са приклањањем главе, и јутрење се свршава после „прѧмѧдростѧ“, при чему се двери отварају, завршним молитвама³⁾ као што је изложено у службабнику, а отпуст почиње речима: „Воскрѧсїй ѧсѧ мѧртвѧхѧ...“.

У недељу се врши *литургија* као и у остале седмичне дане са незнатним изменама у погледу садржине, а у песмама на литургији слави се васкрс Христов. Ове песме су: тропари блажена, песма после входа: „Прїдїте поклонїмѧ...“ у којој се поје: „воскрѧсїй ѧсѧ мѧртвѧхѧ“, место: „во свѧтѧхѧ днѧвѧхѧ сѧѧ“, тропар после входа, прокимен и киноник.

37. Црквена богослужења у остале седмичне дане.

Понедељак је посвећен бестелесним небеским силама, наиме 9 небеским чиновима, који без престанка стоје пред престолом небеског цара, појући трисвету пѧсму Богу у три лица, и који се према автору дела »О небесној јерархији« деле у три врсте. У прву спадају: Престоли, Херувими и Серафими, у другу: Господства, Силе и Власти, и у трећу: Начала, Арханђели и Анђели. Према овоме небеске силе се хвале и славе у понедељак у тропарима и кондацима који

¹⁾ Види *Л. Мирковић*, Православна Литургика, I. део, стр. 236. 280. и 288.

²⁾ Види *Л. Мирковић*, Прав. Литургика, I. део, стр. 256.

³⁾ Види *Л. Мирковић*, Прав. Литургика, I. део, стр. 209.

се читају на разним црквеним богослужењима, у стихирама на Гди возваџу и у стихирама на стиховње на вечерњу, у канону јутрења, у блаженима на св. литургији и у кинику. Исто тако се моли у отпустима разних богослужења у понедељак, да се Христос истинити Бог наш смилује и да нас спасе између осталог молитвама и заступством небесних бестелесних сила.¹⁾ Поред успомене небесних сила богослужење понедељника је покајно богослужење, те се зато на вечерњу поред стихира анђелима поју и покајне стихире, а на јутрењу поред канона анђелима и канон покајни.

У уторак слави црква пророке, најстарије веснике и посланике Божје, а пошто је према самим речима Спаситељевим међу пророцима био највећи св. Јован Крститељ, то црква овај дан посвећује нарочито успомени овога пророка, и у његовој личности црква даје част свима пророцима. На црквеним богослужењима јутра и вечера слави црква у тропарима и кондацима ових богослужења успомену праведнога с похвалама, назива св. Јована Крститеља најчаснијим између свију пророка, пророком над пророцима, испуњењем свих пророштава, посредником старе и нове благодати. С обзиром на блажени свршетак св. Јована, слави га црква на литургији у канонику речима: „*Бз паматз вѣчнѣю ведѣтз праведникз*“²⁾, и у обичним отпустима разних богослужења призива црква милост Христа истинитог Бога и молитвама честнога, славнога пророка и крститеља Јована (види отпуст уторника). И богослужење уторника је богослужење кајања и зато се поју на вечерњу покајне стихире и пророка, а на јутрењу покајни канон и канон пророка.

У среду се саветовао Јуда Искаротски, један од дванаесторице, са Јудејима како да изда Христа старешинама народа, а у петак је распет Христос и у страшним мукама испустио је Свој дух у руке Оца Небеснога. Сећајући се тако црква ових догађаја из земаљског живота Исуса Христа, слави како богослужењима својима, тако и постом у ове дане страдања и смрт Господа. Нарочито се величају страдања Христова средом и петком у разним тропарима ових дана, у стихирама и блаженима. Поред овог сећа се црква дубоке жалости Мајке Божје, која стоји поред крста

¹⁾ Види у служабнику отпуст понедељника.

²⁾ Пс. 111, 6.

Христова, и зато се песме које се поју у ове дане зову крстобогородичан. А у петак слави црква у својим песмама и животворно дрво (крст) ИХриста, на коме је извршио наше спасење.

У отпустима обичним моли се у среду и петак милосрђе Божје и силом часног и животворног крста (види отпуст среде и петка).

У четвртак слави црква успомену свију апостола и св. оца Николаја као представника св. отаца, и због овога се поју на вечерњу стихире апостола и св. Николе, на јутрењу канон апостола и св. Николе, и у отпустима се призива милосрђа Христа истинитог Бога и молитвама светих славних и свехвалних апостола и светог оца нашег Николе (види отпуст четвртка).

У суботу нам приказује црква, имајући у виду крај свију створења, онај блажени мир, који нас чека у вечности, ако у овом свету узживимо праведно и према заповестима Божјим. И пошто нас опомиње и побуђује она тако на тај живот, слави она у овај дан побожне и свете оце и све светитеље, који су борећи добар бој ушли у царство Божје, и тако се црква сећа умрлих отаца и браће наше, молећи се да их Бог уведе у станове светих. Према овом значењу дана врши се у суботу нарочита полуноћница, која је у главном слична свакодневној полуноћници; а у појединостама садржином својих појединих читања сећа нас идеје, која лежи у основи овога дана. Исто тако поју се на вечерњу стихире светих и мученика, а на јутрењу канон светих и мртвих. Даље има јутрење суботно стихире на хвалите и на стиховње. Најпослед се моли у обичним отпустима, да се Христос истинити Бог молитвама мученика, преподобних и богоносних отаца наших и свију светих смилује на нас и да нас спасе као добар и човекољубац (види отпуст суботе). Сва ова богослужења седмична, подељена у осам гласова, понављају се у седмичне дане како долазе једно за другим у октоиху.

САДРЖАЈ

II. ДЕО.

Посебни део литургије.

Страна

1. Прелаз	5
Јавна заједничка црквена богослужења, или стална, одређена богослужења.	
2. Подела	6
Јавна сванидашња црквена богослужења. Седам црквених часова.	
3. Историјски основ седам црквених часова	6
4. Садржина седам црквених часова у старој цркви	9
5. Идеја и опћи значај седам црквених часова	10
6. Време вршења црквених часова данас	12
7. Девети час	14
8. Вечерње	15
9. Повечерије	21
10. Полуноћница	23
11. Јутрење	24
12. Час први	29
13. Час трећи	30
14. Час шести	31
15. Обедница или изобразителна	32
16. Међучасија (междочасја)	33
17. Света литургија	34
18. Појам о жртви. Старозаветне жртве.	35
19. Крсна жртва Христова и евхаристијска жртва	37
20. Имена, суштина и значење св. литургије	39
21. Време свршавања св. литургије	42
22. Шта је потребно за свршавање св. литургије	44

	Страна
23. Вршилац св. литургије	45
24. Литургије православне источне цркве	48
25. Главни делови литургија св. Василија Великог и св. Јована Златоустога.	55
26. Чин литургије св. Јована Златоустога и св. Василија Вели- кога. Проскомидија	57
27. Чин литургије оглашених	64
28. Чин литургије верних	80
29. Канон евхаристије	93
30. Продужење	108
31. Продужење	113
32. Литургија пређеосвећених дарова	124
33. Spreмање св. хлеба за литургију пређеосвећених дарова .	127
34. Чин литургије пређеосвећених дарова	128

Јавна заједничка седмична богослужења.

35. Седмична богослужења	136
36. Васкрсна (недељна) богослужења	137
37. Црквена богослужења у остале седмичне дане	144

